Ephemeris Philosophica Theologicae - Philosophicae
Facultatis in Universitate Lituana.

LOGOS

FILOSOFIJOS LAIKRAŠTIS

Redaguoja Prof. Pr. Dovydaitis

IV metai, 2 Nr.

Kanto 200 m. gimimo sukaktuvėms

Leidžia Lietuvos Universiteto Teologijos-
Filosofijos Fakulteto Filosofijos skyrius.

KAUNAS 1924

Turinys—Sommaire.

Kronika - Chronique.

Literatūra—Litérature.

Kanto reikšmė filosofijos istorijoj.

Šiek tiek praplatinta Prof. Dr. P. Kuraičio paskaita per Lietuvos Universiteto iškilmes 1924 m. gegužės m. 4 d. Kanto 200 metų gimimo sukaktuves minint.

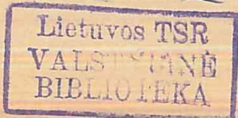
Šiųmetėmis 200 metų Kanto gimimo sukaktuvėmis civilizuotas pasaulis gyvai susidomėjo garsaus Karaliaučiaus filosofo nuopelnais, įtaka ir jos verte filosofijos srityje. Ir vokiečių ir nevokiečių mokslininkai šitąja proga nurodinėjo į nepaprastą Kanto reikšmę pabaigos XVIII, XIX ir pradžios XX šimtmečio vokiečių ir kitų tautų filosofijos istorijai. Iš tikrųjų, įsižiūrėjus į tojo laikotarpio filosofiškos minties pasireiškimus, aiškiai matyti, kad šiaip ar taip visos srovės rimtai skaitosi su garsiųjų „Kritikų" autoriaus metodu ir pagrindinėmis jo pažiūromis. Vienos srovės stengiasi ištikimai kartoti ir įsisąmoninti svarbesniuosius jo metodo, sistemos punktus; kitos bando kaiką jo moksle taisyti, papildyti ir išplėtoti; trečios rūpinasi įrodyti jo filosofijos klaidingumą; kitos vėl kritiškai ieško jame tiesos elementų, atskirdamos juos nuo to, kas jame mano esant klaidinga ir rimtai nepamatuota. Negalima todel naujosios filosofijos dvasios, problemų statymo ir sprendimo būdų gerai suprasti, lemtai nesusipažinus su jo filosofija; negalima laikyti gerai besiorientuojančiu šių dienų filosofijos moksle to, kurs būtų giliau nestudijavęs Kanto filosofijos veikalų ir nesupratęs jų įtakos. Šiaip ar taip prisipažįstančių prie giminystės su Kantu, pradedant nuo XVIII šimtmečio pabaigos, filosofų skaičius yra, palyginamai, nepaprastai didelis; kaip teisingai yra pasakęs per šių metų Kanto sukaktuvių iškilmes „Kanto Draugijos" [1]) reikalų vedėjas prof. dr. A. Liebert'as, daugiau pasekėjų už Kantą turi nebent Tomo Akviniečio sistema.

Kanto vardas plačiai žinomas ir filosofiją nestudijavusių inteligentų tarpe. Kitas dalykas su jo mokslu; čia nedaug kas iš inteligentų minios lemtai nusimano; dažnai jam priskaitoma pažiūros, kurių jis nėra laikęsis, ir darbai, kurių jis nėra padaręs; dažnai taip pat, pasirodo, nežinoma tų svarbių jo mokslo punktų, kuriais kaip tik jis yra įgijęs ir garbę ir įtaką filosofiškos minties pletojimosi eigoje.

Imdamasis bendrais bruožais kalbėti apie Kanto reikšmę filosofijoj aš iš vienos pusės stengsiuosi įrodyti klaidingumą, kai kurių plačiau paskliduslų pažiūrų apie jo filosofiją, o iš kitos pusės rūpinsiuos nurodyti svarbesnes tikras jo filosofijos ypatybes, kuriomis jis yra padaręs tiek daug įtakos daugeliui filosofų ir šiaip inteligentų iki šių dienų. Kritiškai žiūrint į Kanto filosofijos vertę tenka nurodyti ne tik jos teigiamos žymės, bet ir stambesniosios klaidos. Filosofijai Kantas atsidėjęs dirbo visą gyvenimą, iškėlęs aukštai kritiškumo vėliavą; visai tat vietoje yra kritiškumo laikytis ir per jo gimimo 200 metų sukaktuves. Pavest jausmams valdyt protą Kantas visada griežtai smerkdavo; nėra jokio pagrindo prieštarauti jo tam

[1]) „Kantgesellschaft", įkurta žinomo filosofo Valhinger'o 1904 m., turi dabar apie puspenkto tūkstančio narių.

nusistatymui svarstant jo reikšmę filosofijoj. Ir per žymiausias Kantui pagerbti šiais metais darytas iškilmes Karaliaučiuje įvairių Kanto gerbėjų kalbėtojų, prelegentų buvo rūpintasi žiūrėti ne sentimentališkumo, bet kritiško įvertinimo reikalavimų. Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas — šito Aristotelio iškelto obalsio jeigu apskritai moksle reikia laikytis, tai juo labiau filosofijoj įvertinant filosofų, kaipo tokių, darbus.

* * *

1. Iki paskutinių laikų dažnai tekdavo išgirsti tarpe tų, kurie sakosi šį - tą žiną apie filosofiją, būsią Kanto svarbiausias nuopelnas yra tas, kad jis galutinai sugriovęs visokios metafizikos pagrindus, kad jis nesugriaunamais argumentais yra įrodęs, jog metafizikos klausimais, kaip antai, apie Dievą, apie sielos nemirtingumą, apie žmogaus laisvą valią, nėra galima žmogui tikrai nusistatyti. Dabar visuose civilizuoto pasaulio kraštuose filosofija labiau susiinteresavus, sunku jau afišuotis tokiu elementarių filosofijos istorijos dalykų nežinojimu. Per šių metų Kanto iškilmes Karaliaučiuje susirinkę Kanto mokslo žinovai, jo gerbėjai, kaip tik vienas po kito kėlė aikštėn ypač Kanto nuopelnus metafizikoj: vieno referato, būtent prof. Scholz'o, tema buvo stačiai apie Kantą, kaipo metafizikos klasiką. Iš tikro nuostabu, kad galėjo ilgą laiką daugely laikytis pažiūra apie Kanto priešingumą metafizikai, turint galvoj, kad jis keliolika metų rašė įvadus giliausiems metafizikos klausimams spręsti. Juk ir „Kritik der reinen Vernunft" (1781) ir to veikalo santrauka—populerizacija „Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als wissenschaft wird autreten können" (1783), tai juk tikri įvadai tuos klausimus spręsti.

Toliau, atsiminkim jo šių veikalų pavadinimus: „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten" (1785), „Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft" (1786 , „Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft" (1793), „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre", „Metaphysische Anfangsgründe de Tugendlehre" (paskui šiuodu paskutiniu veikalu išleista drauge vardu: „Metaphysik der Sitten" (1767 m.); jau tie pavadinimai rodo, kad jų negalima nelaikyti metafizikos raštais. Ir pačiuose jo metafizikos įvado veikaluose („Kritik der reinen Vernunft", „Prolegomena") pilna jau grynai metafizikos klausimų tyrinėjimų ne tik dialektikoje, bet ir transcendentalinėje logikoje; jo čia ilgi svarstymai apie laiko, erdvės, priežastingumo ir apskritai kategorijų prigimtį tai juk vis pagrindiniai metafizikos klausimai; na o nuo šitais klausimais pasiekto nusistatymo parėjo Kanto gnoseologijos problemų sprendimų rūšis ir vertė [1]). Veikalo „Kritik der praktischen Vernunft" (1788) metafiziškas charakteris perdaug jau aiškus, kad apie jį būtų reikalo čia daugiau kalbėti.

Tiesa, Kantas stengėsi sugriauti dogmatišką Dekarto—Leibnico—Volfo ir jų pasekėjų metafiziką, bet tik tam, kad į jos vietą pastatytų naują ant kitokių pagrindų. Griaujamos dogmatiškos metafizikos pasekėjai nesiorientuodami kaip apsiginti savo sistemą nuo Kanto puolimų, kėlė triukšmą, kad girdi, Kantas viską metafizikoj griaująs. Ypač Mozė Mendelssohn'as

---

[1]) Apie metafiziškus motyvus ir pagrindus Kanto gnoseologijoj šiais metais Kantui pagerbti išleistose „Kant - Studien" knygose plačiai rašo prof. H. Heimsoeth (Metaphysische Motive in der Ausbildung des kritischen Idealismus) ir prof. N. Hartmann (Diesseits von Idealismus und Realismus).

(veikale „Morgenstunden", išleistame 1786 m.) išgarsino Kantą, kaipo „Alles Zermalmer'į", kaipo grioviką visa to, kas filosofijoj duodama orientavimuisi pasaulėžiūros klausimuose. Sakytos dogmatiškos metafizikos šalininkai buvo įsitikinę, kad kitokios, be jų prisilaikytos, ir būti negali.

Kalta, žinoma, ir Kanto supainiota terminologija, kad iš jo padaryta metafizikos griovikas. Kaip daugelį žodžių pav., Erscheinung, Erfahrung, Gegenstand, Subjekt, Phänomenon, Objekt, Noumenon), taip ir žodį metafiziką Kantas vartoja ne viena prasme. Iš čia kiaurai nesusipažinusiam su Kanto filosofijos sistemos dvasia, galima dažnai suklysti, suprantant tą žodį visur viena prasme. Yra jo veikaluose vietų, kur specifišką, dogmatišką Leibnico Volfo metafiziką jis vadina tiesiog metafizika: jeigu tat laikytis čia raidės ir įsižiūrėti tik į tą vietą, tai galima būtų suprasti, kad kitokios metafizikos ir būti negali.

Tuo tarpu Kantas į vietą Leibnico-Volfo pastatė savo metafiziką, būtent, ant kategorinio imperatyvo pagrindo. Pagrindinius metafizinius klausimus spręst Kantas eina ne per išorį pasaulį, bet įsigilindamas į dorinės sąmonės punktus ir jų galimybės sąlygas. Išoris pasaulis, Kanto nuomone, žmogui rūpi tik materijalinių reikalų atžvilgiu; čia esą, nerasi vietos centraliniams pasaulėžiūros klausimams; pasaulio realybės esmė ir prasmė žmogui atsidaranti tik įsigilinus į dorinės sąmonės liudijimus. Žmogus konstatuoja savo dorinės sąmonės prievolės reikalavimą; pagalvojęs jis turi suprasti, jog negali būti mumyse prievolės sąmonės, jeigu ne turėtume laisvos valios; ne būtų suprantama, kaip dora sutaikoma su laime, jeigu ne būtų kito pomirtinio gyvenimo, jeigu nebūtų Dievo.

Kantas įgijo garbę ir įtaką ne kaip koks to ar kitko griovikas, bet ypač kaipo nurodytojas pozitingų pagrindų ypač nuo humanizmo-renesanso laikų plačia srove besireiškiančioms aspiracijoms prie nepriklausomybės asmens dvasios reikaluose, asmens santykiuose su visuomene, vienos visuomenės su kita. Kanto filosofija išrodė esanti iš vienos pusės laisvės ir pažangos reikalų užtarytoja, iš kitos pusės nurodytoją reikalingų ribų ir tvarkingumo vagos individo proto pastangoms ir valios siekimams, bet aiškiai čia akcentuodama savo stovėjimą ant autonomizmo pagrindo. Prievolę gerbiantį laisvė ir laisvai pripažinta prievolė — tai pagrindinis jo filosofijos sistemos obalsis. Iš čia jo nusistatymas išorės pasaulio faktus turinčiam galvoj determinizmo prisilaikančiam mokslui pripažinti kompetenciją tik fenomenų srityje; tam tikslui čia sugalvota subjektinės pažinimo formos, su kurių pagalba negalima nieko pažinti apie tikrą daiktų prigimtį, apie daiktus kaip jie yra savyje. Tik dorinei sąmonei per prievolės supratimą atsiskleidžia tikra realybės išvaizda; o čia jau determinizmui vietos nėra. Reikia pažymėti, kad centrinę svarbiausią vietą Kanto sistemoj užima ne „Kritik derreinen Vernunft", apskritai ne apie išorės pasaulio pažinimo sąlygas orijentuojantieji raštai; jie jam yra tik reikalingas įvadas į doros klausimų svarstymą ir ant to svarstymo pagrindo jis stengėsi surasti atsakymą pačių centrinių metafizikos klausimų [1]).

[1]) Pradėjusieji Kanto vardu idejų kovą prieš įsigalėjusią materialistišką metafiziką apie 1870 m. neokantizmo iniciatoriai, kaip F. A. Lange, Helmholz ir kiti, klaidingai buvo iškėlę į centrinę vietą Kanto sistemoj „Kritik der reinen Vernunft", ypač netikusių dogmatiškų metafizikų kritiką. Psichologiškai tai galima suprasti, turint galvoj tų laikų aplinkybes, bet logiškai to pateisinti negalima.

2. Kanto pasisekimui daug padėjo jo klausimų sprendimo dvasia. Jis stengėsi priešingose srovėse pažymėti dalies tiesos buvimą ir rūpinosi jas sutaikyti gilesnės sintezės rėmuose. Taip antai, jis stengėsi sutaikyti gnoseologinį dogmatizmą su skepticizmu, racionalizmą su empirizmu, materializmą su idealizmu, determinizmą su indeterminizmu, religiją su mokslu. Nustatydamas teorinio, tai yra į išorinio pasaulio faktų ištyrimą besiorijentuojančio pažinimo sąlygas ir jų pritaikymo ribas, jis manė tokiu būdu dogmatizmą paliuosavęs nuo naivumo (t. y. nuo manymo, kad į išorės pasaulio pažinimą besiorijentuojąs protas galėtų pažinti daiktus, kaip jie yra savyje), o skeptikams nurodęs ribas, už kurių jie siekti neturi pagrindo (mat, skeptikų argumentai esą sugalvoti tik prieš metafiziškas sistemas, kur norima teoriniu protu tą ar kitką tarti apie daiktus kaip jie yra savyje).

Nurodydamas, kad matematikoj ir matematiškame gamtos moksle turi savo rolę ir racionalinis (apriorinis) elementas bei pajautų srities faktoriai, jis manė tokiu būdu dalį tiesos pripažinęs iš vienos pusės racionalizmui, iš kitos pusės empirizmui. Materializmą jis laikė srove abstrakčiai bežiūrinčia tik išorės pasaulio fenomenų srities, bet negalinčia pretenduoti suprasti tikrą daiktų prigimtį ir gyvenimo prasmę; Kantas savo įtaka iš tikro paraližavo materijalizmo pasisekimą Vokietijoj ir kitur, kur buvo žymus prisirišimas prie jo metodo ir idejų. Kanto supratimu tik kritiškas arba transcendentalus idealizmas (kurs būtent tarp kitko įrodo, kad pirmučiausia į išorės pasaulio pažinimą nukreiptas protas nieko kito negali pažinti, kaip tik fenomenus) gali privesti prie etiško ir metafiziško idealizmo, kuris tik gali duoti suprasti, ką manyti apie tikros realybės esmę ir gyvenimo vertę bei prasmę. Su išorės dalykų fenomenais turįs reikalą mokslas, Kanto nuomone, negali rasti tikrų susidūrimo punktų su dora bei religija; tame moksle kalbama apie tai, kaip daiktai tik išrodo, o doroje ir religijoje įsisąmoninama tikra realybė ir gyvenimo prasmė. Taigi, tasai mokslas nei už nei prieš doros ir religijos dalykus neturi kompetencijos ką nors sakyti; jo kompetencija tik fenomenų srityje, o dora ir religija turi reikalą su tikra realybe.

Tas įvairių srovių taikinimas Kanto pravestas plačiais gnoseologiniais svarstymais, kurie galėjo duoti jo filosofijai gilaus kritiškumo charakterį.

Iš tikro, Kantas turi didelių neužmirštinų nuopelnų gnoseologijoj. Jis gnoseologijos klausimus pastatė labiausiai aktualiais filosofijos klausimais, stengėsi juos sistematingai krūvon sutraukti; iki šiol jie dažniausiai buvo svarstomi prie atskirų psichologijos ir metafizikos dalykų.

Minėtos Kanto filosofijos ypatybės kitų srovių atžvilgiu, gnoseologijos klausimų suorganizavimas į atskirą filosofijos discipliną, stengimasi pakirsti šaknis materializmui ir sensualistiniam empirizmui, kaipo pasaulėžiūrai, jo dorinis idealizmas raginantis prie savigarba paremtos tvarkos, paskyrimas taip garbingos vietos sistemoje autonomijos principui, jo socialinių ir politinių pažiūrų drąsus pažangumas, atsižiūrint ypač į tuos laikus—visa tai padarė, kad Kantas sulyginamai greit savo įtaka užstelbė madoj buvusią Leibnico-Volfo šalininkų srovę iš vienos pusės ir Loko Humo bei jų pasekėjų iš kitos pusės; daugelio pradėta manyti, kad Kanto galutinai surasta tikras filosofijos kelias, kad pagalios po dogmatizmo ir paviršutinių į skepticizmą linkusių empirizmo srovių užstojo tikra kritiškos filosofijos gadynė. Tokiu būdu kantizmui ilgam laikui pavyko nukonkuruoti

filosofijos arenoje racionalizmo bei empirizmo krypsnius ir iki šių dienų savo įtaka galingai reikštis daugelyje filosofijos srovių.

* * *

Ką manyti apie Kanto filosofiją, turint galvoje visas svarbesniąsias filosofijos istorijos (ne tik jo kritikuotas) sistemas, žiūrint į ją iš paskutiniais laikais didelę pažangą padariusios filosofijos problematikos reikalavimų punkto? Aš čia tenkinsiuosi tik kai kuriuos dalykus iškelti, į kuriuos paprastai kreipiama mažiau dėmesio. Čia tenka ypač iškelti kai kuriuos Kanto filosofijos trūkumus. Bet ir per nesenai buvusias Karaliaučiuje Kanto sukaktuvių paminėjimo iškilmes, kaip minėjau, buvo leista sau laisvai išsitarti apie jo filosofiją, einant tiesos reikalavimais.

1. Paprastai manoma, kad Kantui, vadinamo kriticizmo tėvui, negalėjo stigti kritiškumo bent nusistatant filosofijos pagrindus. Deja, nuo laikų, kuomet pradėta suprasti ir ne aristotelikų mokslininkų tarpe, kad turėtina galvoj filosofijos istorija prasideda ne nuo Bakono ir Dekarto laikų, imta jų pačių įžiūrėti, kad Kantui nestinga nekritiško dogmatizmo žymių pačiuose jo filosofiškos orijentacijos pagrinduose.

Jau apie praėjusio šimtmečio pusę pagarsėjęs Berlyno universiteto profesorius Trendelenburgas (1802—1872) aiškiai ir plačiai nurodinėjo, kad Kantas nesuprato reikalo savo kritikose atsižiūrėti į taip giliai pamatuotą Aristotelio sistemą; Aristotelio gnoseologija ir metafizika, skirtinga savo pagrinduose nuo Dekarto, Leibnico, Volfo srovės, Kanto visai neturėta galvoj įvairias alternatyvas savo kritikose svarstant. Toliau kas kart drąsiau ieškota gneseologijos dogmatizmo žymių Kanto sistemoje. Pastebėta, kad Kantas nekritiškai stojo ant abstraktaus subjektivizmo punkto, kurį įgyvendino filosofijoj Dekartas, būtent ant jo cogito, ergo sum, tik jį kiek kitaip suprasdamas; kad tai punktas abstraktus, aišku iš to, jog kiekvienas pažinimas ne tik nėra be pažįstančio subjekto, bet ir nėra be pažįstančio objekto ir kad tiesioginio pažinimo (ant kurio pagrindo tik ir gali atsirasti reflektuojantis pažinimas) siekimu yra objektas, taigi nėra galima pirmučiausiu pažinimo galios pasiektu dalyku laikyti šiokią ar kitokią subjektinę realybę.

Aristotelis čia giliau dalyką ėmė: jis suprato, kad mūsų pažinimas turi santykį ne tik su subjektu, bet ir su objektu, juo labiau, kad pažinimo tikslas sužinoti dalyko (objekto) būvį; taigi, remiantis pažinimo faktų esminėmis ypatybėmis nėra pagrindo pradedamuoju (tartum kokiu atskirtu visai nuo objekto) punktu laikyti subjektinę realybę, užsimirštant apie objektinę, daiktinę. Kantas čia nekritiškai laikydamasis subjetivizmo neįstengė paskui nieko kito įžiūrėti į išorės pasaulio pažinimą besiorijentuojančiame moksle, kaip tik reiškinių pažinimą. Kantas, išeidamas iš čia paminėtų nekritiškų gnoseologijos nusistatymų, norėdamas gelbėti mokslo ištarmių visatinumo ir būtinumo charakterį, nematė kitos išeities, kaip pripažinti subjektingas patyrimo formas (laiko ir erdvės) ir subjektingas proto pažinimo kategorijas. Aklai laikydamasis empirizmo pažiūros, kad protas gali kombinuoti tik pajautų jutimus, o neturi esminių ypatybių ir esminių santykių daiktuose įžvelgimo galios, Kantas nematė esant galima nuo išorės pasaulio

svarstymo prieiti tikrai išspręsti klausimą apie Dievą, apie dvasinę sielą ir t. t.[1]).

2. Giliau žiūrint atrodo, kad Kantas nekritiškai pasielgė ir dorinės sąmonės faktus konstatuodamas. Kantas pripažįsta dorinės prievolės absoliutumą, neįsisąmonindamas sau, kad dorinė prievolė tik iš sąryšio su absoliučia tobulybe ir šventenybe — tai yra Dievu — gali turėti tą absoliutumo charakterį, kitaip sakant, būti tikra sąmoninga dorinė prievolė. Suprantant, kad jei nebūtų Dievo, tai nebūtų ir absoliučiai galinčios mus saistyti prievolės, paaiškėja, jog Kantas klaidingai yra nustatęs santykį tarp dorinės prievolės ir Dievo pažinimo, apskritai, tarp doros ir religijos. Kantas gi manė nepriklausomai nuo Dievo idejos turįs supratimą apie absoliučią prievolės vertę ir paskui tik užtikrinimui mūsų sieloje galios tai prievolei rado reikalą pripažinti Dievo egzistavimą; taigi, jam religija tai kaip ir antrinis dalykas, o pagrinde yra nuo religijos nepriklausoma dorinė prievolė. Tuo tarpu be santykio su Dievu, mes negalime suprasti, kaip dorinė prievolė gali turėti absoliučią vertę; o Dievo garbinimas, Dievo meilė, kitaip sakant, religija, užima svarbiausią doros sritį.

Kantas, pasiduodamas deizmo ir laisvamanybės prietarams, nepripažino antgamtinio apreiškimo. Ar apreiškimo faktas yra buvęs, tuo turi būti galima savo protu įsitikrinti einant atatinkamų istorijos liudijimų tyrinėjimais. Tokiu tyrinėjimų Kantas nėra daręs, ir, apskritai, jis nebuvo užsiėmęs pagrindiniais istorinio pažinimo vertės klausimais; o labai gaila, nes istorinio pažinimo faktų ypatybių galvoje turėjimas būtų gal jam padėjęs išsivaduot iš nekritiškų presupozicijų subjektivizmo.

Tokiu būdu Kantas nepajėgė nei dorai tvirto pagrindo nurodyti, nei religijai prideramos vietos savo sistemoj skirti.

Kada pasirodo, jog Kanto pažiūros į išorės pasaulio pažinimą neturi tvirto pagrindo, ir jo materializmo kritika pasirodo tada neturinti vertės. Aišku tat, kad metafiziškoms diskusijoms reikia imti platesnė bazė, o ne vien užsidarant tik dorinės sąmonės srityje. Ant platesnių pagrindų stovint galima nusistatyti, kaip rodo, antai, Tomo Akviniečio šalininkų raštai, tinkamesnė ir doriniems bei religiniams klausimams rišti plotmė.

3. Kantas gerbia laisvę; tai labai gera. Tik, deja, Kantas tvirtai neįrodo, kad žmogus iš tikro turi laisvą valią, išgali laisvai savo veikimus daryti. Reiškinių srityje pagal Kantą viskas eina determinizmo dėsniais. O dorais žmogaus veikimus galima tik tada laikyti, jei žinoma, kad jis juos laisvai atlieka; taigi ne iš dorinės prievolės mumyse egzistavimo supratimo galima išvesti, kad mes turime laisvą valią, bet priešingai, tikrai dorinę prievolę mus saistant galima pripažinti tik tuomet, jei mes turime laisvą valią; kitaip, reiktų sakyti, kad mes jaučiame tokią ar kitokią psichologišką elgimosi būtinybę ir tiek. Tik iš mūsų valios veiksmų galima tikrai ką sužinoti apie valios prigimtį. Tuo tarpu Kantui šitas pagrindinis įrodymo būdas neprieinamas; mat pagal jį iš veiksmų sužinoma tik apie fenomenus, o ne apie tai, kaip su dalyku realiai esama.

Kantas be pagrindo pasaulėžiūros centran deda žmogaus autonomiją. Autonomija juk gali būti blogai ir gerai sunaudota, taigi, ji turi būti nor-

[1]) Čia neįsileidžiu į gnoseologijos klausimų smulkmenas ir neminiu įvairių kitų Kanto gnoseologijos prieštaravimų; visa tam vieta specialiniame straipsnyje apie Kanto gnoseologiją.

muojama aukštesnės vertybės, ji negali būti laikoma savyje ir iš savęs aukščiausią vertę turinčiu absoliutu. Pasidavimas aukštesnės vertybės normavimui ne tik žmogaus protingosios valios nežemina, bet ją kelia, tobulina ir patikrina jai viešpatavimo teisę žemesnėms žmogaus galioms. Pagaliau, mes aukščiausiai galim laisvę savyje išūgdyti tik tada, kada sudarom galimybę mūsų kilniems siekimams kiek galint daugiau susiartinti su tobuly bės šaltiniu — Dievu.

Kantas labai gerbia žmogaus asmenybę, bet nenorėdamas religinėms idėjoms pripažinti centrinės vietos, negali ir tam ypatingam gerbimui nurodyti tvirto pagrindo; juk tik del santykių su Dievu, kaipo Dievo paveikslas ir panašumas, kaipo skirtas vienybei su Dievu, kaipo Dievo vaikas, žmogaus asmuo įgija neapsakomos vertės.

4. Kaip esame kalbėję, dorinės prievolės absoliučios mus saistymo galios negalima įrodyti, nepripažinus pirma Dievo egzistavimo, o tuo tarpu Kantas iš pradžių pripažįsta dorinę prievolę, o paskui tik bando išvesti, jog turi Dievas egzistuoti, kad užtikrintų dorai harmoniją su laime. Esant šitokiam, kaip matėm, Kanto įrodinėjimo būdui klaidingam, nematyti Kanto sistemoj galimybės, kaip įrodyti, kad tikrai Dievas egzistuoja. O negalint Dievo egzistavimo tikrai įrodyti, ir dora netenka tvirto pagrindo. O dorai neturint tikro pagrindo, sunku kalbėti apie tvirtą protingą socijalinių ar politinių pažangos reikalavimų pagrindimą.

Kantas šitame dalyke reiškė gerų norų; jie garbingai liudija apie jo asmens aspiracijų kilnumą; tik, deja, filosofijoj turi vertės tik rimti įrodymai.

5. Dažnai klaidingai manoma, kad Kantas, taip aukštai iškėlęs autonomijos principą, pats savo filosofijoj buvo nepriklausomas nuo autoritetų. Tiesa, jis tokiu norėjo būti. Jis įvadoje į „Kritik der reinen Vernunft" sakosi norįs būti Koperniku filosofijoj, t. y. iš visai naujo matymo punkto išeinant varyti kritiškos filosofijos svarstymų darbą. Bet panašių revoliucinių užsimojimų būta filosofijoj ir prieš jį. Antai, Dekartas stengėsi surasti Archimedo punktą filosofijoj, kad ant jo pagrindo, saviškai pertvarkytų, perstatytų filosofijos rūmą. Bakonas ir Lokas reiškė nemažiau pretensionalių siekimų. Svarbiau tat sužinoti kaip Kantui pavyko filosofijos darbe išlaikyti savitumo linija. Pagarsėjęs Kanto gerbėjas ir jo filosofijos gilus žinovas prof. Fr. Paulsenas turėdamas galvoj didelius sutinkamus prieštaravimus jo sistemoj sako, kad joks žmogus negali sąmoningai ryžtis taip galvoti, kaip yra galvojęs Kantas; galima esą Kantą suprasti tik psichologiškai, tai yra, įsisąmoninant įvairias įtakas, kurios Kanto galvojimą tempė į įvairias priešingas puses. Ed. v. Hartmanas sako, kad del tų priešingų Kantą paveikusių įtakų dar niekad žmogaus prote nebuvo didesnių vienas šalia kito prieštaravimų, kaip Kanto. Panašiai apie Kanto pasidavimą įtakoms kalba žinomi Kanto globėjai Vaihingeris, Fr. A. Langė. Karaliaučiaus universiteto profesorius N. Heimsoeth ir Marburgo univ. prof. N. Hartmanas išleistose šiais metais Kantui pagerbti „Kant-Studien" knygose kreipia ypatingo dėmesio į tai, kad Kantas, būdamas savo laiko vaikas, neįstengė daug kame kritiškai susiorientuot ir kad jam, be kritikos priėmus kai kurias pagrindines metafizikos presupozicijas, paskui sunku buvo išsisaugoti nesutaikomų prieštaravimų savo sistemoj [1]).

[1]) Norint Kanto filosofiją kritiškai įvertinti, svarbu labai įsižiūrėti į dogmatiškas presupozicijas, kurias Kantas naiviai buvo priėmęs, ir jų vertę išbandyti.

Tarp kitko, Kantas naiviai laikydamasis vyraujančios savo gadynėj pažiūros, kad su atsiradusiomis prieš Dekartą filosofijos sistemomis nėra reikalo visai skaitytis, imdamasis teisėjo rolės filosofijos sistemų ginčuose, visai neatsižiūrėjo į Aristotelio ir Tomo Akviniečio pažiūras, kurios juk visai skirtingos nuo jo turėtų galvoj racionalizmo ir empirizmo pažiūrų. Jis, reiškia, darė filosofijoj teisėjo sprendimus be atodairos į rimtos ir giliai kritiškos filosofijos pagrindinius jam rūpimų klausimų svarstymus Aristotelio ir Tomo Akviniečio.

Iš Aristotelio ir Tomo Akviniečio jis būtų galėjęs pasimokinti, kad galima iš vienos pusės daug kritiškiau nusistatyti, negu jis tai yra padaręs, gnoseologijos pagrindus, o iš kitos pusės galima rasti tvirto pagrindo teoriniu protu griežtai spręsti svarbiausius pasaulėžiūros klausimus.

6. Kanto nuopelnu reikia laikyti, kad jis aiškiai iškėlė aikštėn, jog vadinami atskiri mokslai, kaip matematika ir gamtos mokslas, remiasi dogmatiškai priimtomis gnoseologijos presupozicijomis. Tas presupozicijas tyrinėdama filosofija duoda jiems kritiškumo pagrindą. Taigi, būtų labai naivu, norint kritiškai elgtis, statyti iš esmės prieš filosofiją tų atskirų mokslų autoritetą. Tik gaila, kad Kantas del savo klaidingų gnoseologijoj presupozicijų negalėjo nurodyti, kad atskiri mokslai remiasi ir dogmatiškai priimtais metafiziškais prileidimais [1]).

* * *

Mums lietuviams, kaipo mažai tautai, ir filosofijoj reikia ypač branginti savo jėgas ir ypač vengti pasiduoti nekritiškai filosofijos sistemų autoritetui, kur dažnai, kaip pasirodo, esama labai stambių klaidų. Mes privalome griežtai vadautis objektingos tiesos reikalavimais sistemas vertindami. Mes neprivalome tik nusižiūrėti į kokio vieno filosofijos laikotarpio sistemas, bet reikia mums stengtis turėti galvoj visos filosofijos istorijos bent svarbesniąsias sistemas ir iš to, kas jose yra gera, sau kritiškai pasinaudoti. Čia, žinoma, niekados neprivalome užmiršti Kantą.

Jei ir Kantas ne visa svarstė kritiškai ir tinkamai, jei jis ir daug ką klaidingai yra nusistatęs, nes jis buvo ypatingų sąlygų įtakoje, tai vis delto ieškant filosofijoj orijentacijai medžiagos, pagalbos, reikia neužmiršti ir teisingai įvertinti jo sistemą. Leibnicas, vadindamas vaizdingai įvairias sistemas filosofijos kambariais, sakydavo, kad negali pretenduoti prie filosofo vardo tasai, kuris nėra perėjęs per Dekarto kambarį. O dabar filosofijos istorijos reikšmei daugiau paaiškėjus, norint orijentuotis naujosios filosofijos idėjiniuose turtuose, tenka sakyti, kad reikia ne tik pereiti per Dekarto ir Kanto kambarius, bet ir su dideliu susidomėjimu ir uolumu peržiūrėti, kas juose yra, kritiškai visašališkai įvertinti jų pažiūras, ypač turint galvoj tas sroves, ant kurių pagrindo jų sistemos yra atsiradusios.

Pas Kantą, šiaip ar taip, galima rasti rimtų pažadinimų ir nemaža teisingų nurodymų, kaip nusistatyti kritiškai pagrindus savo filosofijos orijentacijai; pas Kantą galima nemaža išmokti suprasti filosofijos vertę kitų mokslų tarpe; pas jį galima rasti galingų akstinų doringam idealizmui palaikyti savo asmens gyvenime ir santykiuose su kitais, su visuomene. Prisiminimas Kanto parodytų pastangų kilniems socialinio gyvenimo

[1]) Žinoma, kiek tų mokslų atstovai neišeina iš savo mokslo srities ir nesiima svarstyti filosofijos klausimų.

idealams tarnaujant, gali mumyse sustiprinti energiją ir ištvermę, branginant ir remiant laisvės ir pažangos siekimus. *Prof. Dr. P. Kuraitis.*

* * *

Literatūros visais Kanto gyvenimą ir darbus bei jų reikšmę liečiančiais klausimais daug surašyta garsiame, ypač bibliografiniu atžvilgiu, Fr. Ueberweg'o filosofijos istorijos veikale, jo trečioje dalyje, kurios dvyliktą leidimą naujai perdirbę šiais (1924) metais išleido prof. Dr. Max Frischeisen-Köhler ir prof. Dr. Willy Moog (Berlin, Verlag C. S. Mittler und Sohn). Kanto bibliografija čia užima per 40 puslapių. Specialiai aš čia pažymėsiu tik labiau šitame straipsnyje pajudintus klausimus liečiančius raštus.

Kantstudien. Jubiläums-Heft 1924. Berlin, Pan-Verlag.

Immanuel Kant. Festschrift herausg. von der Albertus-Universität in Königsberg i. Pr. 1924. Leipzig, Dieterich.

Kant-Festschrift, in Auftrage der Internationalen Vereinigung für Rechts-und Wirtschafts-Philosophie. Berlin Grünewald, Rotschild. 1924.

A. Messer, Im. Kants Leben und Philosophie. Stuttgart, 1924.

R. Reininger, Kant. Seine Anhänger und seine Gegner. München, Reinhardt, 1923.

Eugen Kühnemann, Kant. Das Werk Kants und der europäische Gedanke. 2 Teile. München, O. Beck, 1924.

Karl Vorländer, Immanuel Kant. Der Mann und das Werk.. 2 B-de. Leipzig, Meiner, 1924.

O. Külpe, Immanuel Kant. Darstellung und Würdigung. Lpz ^{4}1917

Georg Simmel, Kant. VI Aufl. München, Duncker, 1924.

Ch. Sentroul, Kant et Aristote. Louvain, 1916.

A. Deneffe, Kant und die katholische Wahrheit, Freiburg 1922.

H. Dehove, Essai critique sur le réalisme thomiste comparé à l'idéalisme Kantien. Lille, 1907.

J. Maréchal, Le point de départ de la Métaphysique. Cahier III. La Critique de Kant. Paris—Bruges, 1923.

S. Aicher, Kants Begriff der Erkenntnis verglichen mit dem des Aristoteles, Berlin, 1907.

C. Baeumker, Im. Kant (Zum 100. Todestage), Hochland 1903-4.

Šiais 1924 metais ypač daug rimtų straipsnių įdėta įvairiuose filosofijos klausimus liečiančiuose žurnaluose. Aš čia pažymėsiu tik aktualesnius, mažiau šabloniškus straipsnius:

E. Przywara, Kantischer und katholischer Geistestypus. Stimmen der Zeit. Juni, 1924. Freiburg i. B., Herder.

E. Przywara, Kantentfaltung oder Kantverleugnung? Zu den Reden und Veröffentlichungen des Kantjubiläums. Stimmen der Zeit, t.p. November.

Th. Steinbüchel, Immanuel Kants Lebenswerk, Bonner Zeitschrift für Theologie und Seelsorge. I Heft, 1924. Düsseldorf, Schwann.

P. L. Landsberg, Kant als Sohn seiner Zeit. Augsburger Poszeitung, 1924 Nr. 96.

Peter Wust, Der scholastisch-metaphysische Hintergrund des kantischen Systems. Kölnische Volkeszeitung, 1924, Nr. 600 ir 623.

Kanto santykiai su lietuvybe*).

Motto:
Das sind die Weisen,
Die durch Irrtum zur Wahrheit reisen;
Die in dem Irrtum beharren,
Das sind die Narren.
(Rückert)

I. Kanto kilmė iš Škotijos.

Septynetas Graikijos miestų ginčijosi del garbės būti Homero gimtine; Kanto vardas šių dienų žmonėms reiškia ne mažiau, kaip Homero vardas graikams: tad ar nuostabu, jog šių dienų tūla tauta mielai laikė Kantą saviškiu? Kad didžio filosofo gimtinė yra buvęs Karaliaučius, rods, tai negінčijama; betgi jo kilmės problema iki šiol dar neišspręsta taip, kad nebeliktų jokių abejonių. Vokietija, Škotija, Švedija ir — last non least — Lietuva nurodomos kaipo Kanto kilmės kraštai. — Čia bus mėginama įrodinėti, kad Kanto protėvių iš tėvo pusės reikia ieškoti Škotijoir kad paskutiniu laiku dažnai užeinamas tvirtinimas Kantą savo kilme buvus lietuvį yra neįrodytas.

Kokių nagi argumentų galima turėti čia mūsų palaikomam Kanto škotiškos kilmės tvirtinimui paremti? Pirmiausia, jo paties paliudijimas. Kai švedų vyskupas L i n d b l o m' a s buvo norėjęs ištirti Kanto kilmę iš rytinio Gotlando ūkininkų ir ragino Kantą paremt Švedijoj gyvenančius tariamuosius jo gimines, tai Kantas rašė (1797 m. spalių 13 d.): „Kad mano tėvukas, gyvenęs prūsiškame-lietuviškame Tilžės mieste, esąs kilęs iš Škotijos, kad jis buvo vienas daugelio tų, kurie praeitojo šimtmečio pabaigoj ir šiojo pradžioj, aš nežinau del kurių priežasčių, dideliais būriais emigravo iš Škotijos ir kurių gera dalis pakeliui paplito taip pat ir Švedijoj, o likusieji Prūsuose, ypatingai panemuniais (über Memel), tai rodo ten dar esamos Simpson'ų, Maclean'ų, Douglas'ų, Hamilton'ų ir kitų šeimynos, tarp kurių taip pat yra buvęs ir mano tėvukas ir pasimiręs Tilžėj, — šitai man buvo, rods, senai žinoma..." Tik vis del to šioj žinelėj yra kai kurių netikslumų.

Pirmiausia: Kanto tėvukas gyveno ne Tilžėj, bet Klaipėdoj, tenai jis ir yra pasimiręs 1715 m., kaip nustatė J. S e m b r i t z k i' s (plg. Altpreussische Monatsschrift 37 t., 139/41 p. ir 38 t., 321/13 p.). Tiktai meisterio egzaminams atlikti (Hansas Kantas buvo šikšnius, balnius) jis buvo buvęs Tilžėj ir manoma, jog Tilžėj parašytas ir giminėj laikytas meisterio laiškas buvo vietos sukeitimo priežastimi. Bet svarbiau yra faktas, kad Kanto tėvukas negalėjo būt emigravęs, kadangi jau tėvuko tėvas (Urgross vater) Richardas Kantas 1667 m. buvo laikęs smuklę Verdene paliai Šilutę. Taip

---

*) Tai yra vienintelis darbas, sukeltas „Logo" paskelbtojo konkurso Kanto santykiams su lietuvybe išaiškinti. Konkurso Komisijos sprendimas apie šio darbo vertę įdėtas kronikoj.

Lietuviškai šį vokiškai parašytą darbą išvertė redakcija. *Red.*

pat ir šį nustatymą turime Zembrickio tyrimais (plg. Altpr. Mon. 36 t. 469 p. ir t.). Bet ar del to mes turime išdidžiu rankos mostelėjimu giminės tradiciją nustumt į šalį — kaip tai, pav., daro Paulsen'as? Mūsų manymu, šis nesusiderinimas nesunkiai išaiškinamas. Mūsų filosofui giminės tradiciją tikrai bus suteikęs jo tėvas Jonas Jurgis. Čia, gal būt, jis pavartojo žodį „tėvukas", ką paskui jo sūnus Emanuelis klaidingai taip suprato, kad emigrantu buvęs tasai tėvukas, o ne tėvo tėvukas.

Nuomonė, kad Kanto tėvo tėvukas yra kilęs iš Škotijos, betgi duodasi paremiama dar ir kitais argumentais. Škotijoj ir dabar dar neretai atsitaiko Cant'o giminės vardas (Vorländer, Kants Leben, Leipzig 1911, 1 p.). Mums išrodo taip pat svarbu, kad angliškas žodis „cant", škotiškoj tarmėj reiškia drąsus, stiprus ir t. t. Šubertas nurodo į tai, jog Kanto tėvas dar rašėsi Cant ir patsai Kantas taip pat dar ilgai rašydavosi, kaip kad jis pareiškė Hasse'i, ir tiktai iš apmaudo, kad kai kurie pirmąją jo vardo raidę ištarė kaip Z (liet. = c), C pakeitė į K. Tačiau kadangi Zembrickio aikštėn ištrauktas akto dokumentas iš Klaipėdos Naminių Knygų rašo Kant, tai manyta šią Hassės paduodamą žinią neturint jokio pagrindo. Bet Karaliaučiaus Miesto Archyve yra dar kitas akto dokumentas apie Verdeno smuklę, į kurį vėl pirmutinis nurodė Zembrickis (Plg. Sembritzki-Bittens, Geschichte des Kreises Heydekrug, Memel 1920, 45 p.). Tikėdamasis, kad šiame dokumente — jis pažymėtas: Etatsministerium 98 d We — gal būt, yra kas apie Kanto kilmę, aš pats jį žiūrėjau Karaliaučiaus Miesto Archyve. Čia tarp kita aš taip pat aptikau, jog ši sutartis pasirašyta: I (Ich) Richart Cant.

Toliau pažymėtina, kad šio Richardo giminės vadinasi Kandt'ai, kurie, rodosi, yra škotiškos prigimties. Kanto uošvis vadinasi Enoch (!) Lieder (Leader?), pirmasis jo dukters Zofijos vyras vadinasi Balzer (Balthasar) Notten, antrasis—Hans Karr (1699 m. Šilutėj yra gyvenęs kaž koks Jacob Ker — plg. Fischer, The Scots in Germany, Edinburgh 1902, 262 p.; matyt, giminės vardas tas pats).

Toliau dokumentuose randasi -- kaipo liudininkai ar skolintojai — šie vardai: Murray, Tohms Sckrumsor, Thomas Ogelbey, Mitzell (Mitchel), Davidt Duncahn, arba Dumkan (Duncan). Šikšniaus Hanso Kanto jauniausio kūdikio krikštatėviais paminėti: Jacob Dabes ir Frau Simson. Richardo Kanto vardo parašas Klaipėdos Naminėj Knygoj (N⁰ 3) taip išrodo: richert Kandt („vokišku" raštu). Galimas daiktas, jog „e" atsirado iš to, kad angliškojo „a" ištarimas yra toks, kaip vokiškojo „e".

Palyginant tarp Richardo Kanto ir Hanso Karr'o nuspręsta, jog paskutinysis, jei jis bet kuriuo būdu elgtųsi priešingai šiai sutarčiai, turi būt nubaustas reformatų bažnyčios Klaipėdoje. Iš čia galėtum išvest, jog ir Richardas Kantas buvo reformatas, kas taip pat rodytų į jo kilmę iš Škotijos.

Daugiau medžiagos šiuo klausimu teikia mums jau kartą minėtas Fišeris savo abiejose knygose „The Scots in Germany" (Edinburgh 1902) ir „The Scots in Western and Eastern Prussia" (ten pat 1903). Nuostabu, jog Kanto tyrinėtojai šios medžiagos iki šiol, rodos, nežinojo. Ir Zembrickis, kuris mane ant jos užvedė, matyt, žinojo tik antrąjį veikalą ir iš jo tiktai pranešа, jog Fišeris 223 puslapy sumini kažkokį Thomą Philipp'ą,1635 m. vedusį kažkokio Hanso Kanto dukterį Dancige. Mes galime pridurti,

kad 180 puslapy suminėta kažkoks W. Kant ir kažkoks John Kant Dancige. Paskui, knygos „The Scots in Germany“ 262 puslapy sumini kažkokį Balzer'į Cant'ą Tilžėj, 263 p-y kažkokį David'ą Cant'ą Lyck'e.

Cant'o vardo kilmės klausimui labai reikšmingi yra šie faktai. Kalbamojo veikalo 12-me puslapy Fišeris paduoda vieną dokumentą iš Dancigo miesto Hansės dokumentų knygų. Tenai tarp liudininkų parašų randasi tokia pastaba: „Presentibus ibidem honorabilibus viris Willielmus Kant de Dondy (Dundee) et Thomas Wilhelmsson (Williamson) mercatoribus de prefato regno Scotie“ Knygų „The Scots in Western and Eastern Prussia“ 146-me p y paduota, jog Dancigo šv. Petro, šv. Pauliaus ir šv. Elzbietos bažnyčių vedybų registre, įrašant aukščiau paminėtas sutuoktuves Thomo Philipp'o su Hanso Kanto dukteria, prie Kanto vardo stovi pastaba: „Ein schottischer Lieutenant, so auf der Durchreise gestorben“.

Taip davę kalbėt dokumentams, baigdami dar — mums rodos jau per virš — pamėginkime leistis į vieną ne taip tvirtą sritį, į tautų psichologijos sritį. Savuose „Stebėjimuose apie grožio ir kilnumo jausmą“ (Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen) Kantas kalba ir apie tautinius charakterius. Čia jis sako, pav., kad kilnumo jausmas anglo reiškiasi kaip taurumo jausmas, vokiečio kaip prašmatnumo (Prächtige). Vokietys turįs mažiau kilnumo jausmo kaip anglas. „Garbės jutimas prancūzo yra tuštybė (Eitelkeit), ispano — didystė (Hochmut), anglo — išdidumas (Stolz), vokiečio — puikybė (Hoffart)...“ „Išdidumas, tikrai sakant, tėra savo paties vertės didesnė sąmonė... Puikuolis yra išdidėlis, drauge tuščias. O pritarimas, kurio jis ieško kituose, tai jam pagarbos reiškimas. Todel jis mielu noru didžiuojasi titulais, protėvių registrais ir puikavojimais“. Pažįstąs Kanto asmenybę žino, kad jis savo dvasios struktūra artimas anglams. Jo sausas, aštrus ir pedantiškas notūras turi anglų saksybės požymių. Jo geriausias prietelis yra buvęs anglas Green'as, draugais yra jam buvę Sozius Motherby ir škotas Hay. Ar čia nebus pasireiškęs galvojimo ir jautimo vienodumas, kaip kad, paprastai, yra kilus iš vienos šalies? Gal būt, čia kas nurodys į Kanto praktiškąją filosofiją ir pasakys, kad ši galėjusi išaugti tik vokiškoj dirvoj. Nagi Kantas buvo taip pat ir sūnus savo motinos, Reginos Reuter'ytės iš Nürnbergo. Mes žinome šios motinos įtaką, žinome ir pietistiško mokykloj auklėjimo įtaką. Bet nepaisant šių stiprių poveikių, nepaisant iš motinos paveldėtos dalies, Kantas šiems poveikiams jau pigiai nepasidavė: jame gyvavo taip pat ir dvasiniai tėvo palaikai, ir per jį škotiškųjų protėvių. „Grynojo proto kritika“ rodo jį mums kaipo dvasinę giminę tokio Newton'o, tokio Hobbes'o, tokio Locke'o, tokio Hume'o.

Šis paskutinysis skyrius parašytas visai įsisąmoninus reliatyvų nepakankamumą tokių rasinių-psichologinių hipotezių. Kiekvienas yra laisvas jas atmest kaipo įrodymus, nes ir be jų, aš manau, pirmiau esu patiekęs įrodymą, jog Kanto protėviai iš tėvo pusės yra kilę iš Škotijos.

II. Kanto nusistatymas lietuvybei.

Bet kaip gi tat galėjo atsirasti tvirtinimas Kantą buvus lietuviškos kilmės, lietuviškai kalbėjus ir t. t. Kiek šitoki tvirtinimai nėra be atodairos

iš tų legendų, kurių pigiai kyla apie pagarsėjusių vyrų asmenis, jie tegali eit iš fakto, kad Kanto tėvuko tėvas gyveno Verdene, o jo tėvas — Klaipėdoj. Abi vietos esti to meto Prūsų Lietuvoj. Tačiau, ar šie vyrai kalbėjo lietuviškai? Iš savęs tai nebūtų buvęs negalimas daiktas Verdeno smuklininkui, Klaipėdos šikšniui, tiktai, žinoma, tatai dar paliktų įrodyt. Bet kad Kantas namie kalbėjo lietuviškai, tai šitai reikia pavadint fantazija. Kaip gi tat šitoks akysna krintąs faktas būtų buvęs nepastebėtas daugelio jo biografų? O gal Kantas, sakysim, su nesuprantamais tikslais šitą kalbos mokėjimą slėpė?

Bet net jeigu — kas neįrodyta — šeimynoje ir būtų buvę lietuviškai kalbama, tai šitai aukščiau išdėstytų faktų akivaizdoj tiek pat maža įrodytų jo lietuvišką kilmę, kiek maža galima būtų spręsti apie amerikonišką arba vokišką „kilmę" tų lietuvių, kurie, gyvendami Amerikoj ar Vokietijoj, moka ir savo gyvenamų šalių kalbą. Kaip gi tuomet ir tiesą mylįs bei atsargus Kantas savo rašte Lindblomui būtų nepasidabodamas skleidęs netiesą apie savo kilmę?

Galima būtų nurodyt ir į Kanto visišką neturėjimą nuovokos muzikai, tokiam menui, kuris lietuvių ypatingai globiamas, tuo tarpu kai Anglija yra pavadinta kaipo „šalis be muzikos". Toliau galima būtų atkreipt dėmesio į tai, kad Kantas savo paskaitose apie „Fiziškąją geografiją" nekalbėjo apie Lietuvą, kad jis savuose aukščiau minėtuose „Stebėjimuose apie grožio ir kilnumo jausmą" kalba, rods, apie ispanus, olandus, arabus, persus, japonus, kiniečius, indijonus, nigerius ir kanadiečius, bet ne apie lietuvius.

Ar jis jau tat ir niekuomet neišsitarė apie lietuvybę? Išsitarė, ir, rods, atsitiktinai jo paskutinis raštu išreikštas pasisakymas yra prierašas Mylkės „Lietuviškame vokiškame ir vokiškame lietuviškame žodyne". Ten jis kalba pagirdamas prūsų lietuvių būdą, ypatingai užsimena apie „nuo vienos kaimynės tautos (Lenkų!) didystės" visai skirtingą išdidumą ir pareiškia esant labai vertinga tiek valstybei tiek ir mokslui, kad išliktų „dar nesumišusi labai senos, šiandien aprėžto ploto ir tarsi izoliuotos tautos giminės kalba".

Nepaisant jo trumpumo, tai yra toks liudijimas, kuriuo lietuvių tauta turi visiškai pasitenkint. Bet iš to daryti išvedimą, sakysim, Kantą buvus lietuviškos kilmės, tai — švelniai tariant — būtų nemoksliška. Jei po visa pasakyta negali būti klausimo del Lietuvos pretensijos į Kantą, tai vis delto lietuviško laikraščio „Logos" yra nuopelnas, kad pažadino ištirt tokią problemą, kurios Kanto tyrimas (Kantotyra) iki šiol nebuvo išaiškinus.

Dr. phil. Walter Ehmer.

Del Kanto santykių su lietuvybe.

Jau prieš karą mūsų spaudoje buvo reiškiama nekartą mintis, ar tik Kantas iš tėvo pusės nebuvo lietuvių kilmės. Panašių balsų girdėti ir po karo. Tos pažiūros šalininkai nesirėmė, rods, kokių savo gilių moksliškų tyrinėjimų rezultatais, bet negalima sakyti, kad jie ją būtų sugalvoję kokios tautinės megalomanijos pagauti. Juk apie Kanto lietuvišką kilmę rašė ir plačiai pagarsėję Kanto gyvenimo bei darbų žinovai kai kurie vokiečių filosofai, kaip antai, Berlyno universiteto profesorius Fr. Paulsen'as; daugelis kitų kompetentingų Kanto gyvenimo aprašytojų, nesiryždami spręsti Kanto kilmės klausimo, paduodavo betgi kaipo rimtą hipotezę pažiūrą apie Kanto kilmę iš lietuvių. Ir bent šiek tiek susipažinusiam su Kanto biografija toji pažiūra visai naturaliai išrodė galinti turėti tvirto pagrindo. Juk Kanto tėvas buvo kilęs iš Klaipėdos krašto, kur ypač XVII šimtmetyje visai maža buvo nelietuvių, apie Kanto tėvuko (bočiaus) tėvą yra dokumentais paremtų žinių, kad jis laikė smuklę netoli Šilutės, taigi, grynai lietuvių gyvenamoje apylinkėje. Kantas, kaip liudija jį patį pažinojusieji jo biografai, visada su ypatinga meile ir brangindamas minėdavo lietuvius; jį pažinojusieji nurodydavo prie progos jo būdo panašumą į lietuvių būdą; Kantas parašė labai palankų, lietuvių kalbos ir tautos teises užstojantį prierašą prie įžangos į Mylkės (Mielcke) vokišką-lietuvišką ir lietuvišką-vokišką žodyną (išleistas Karaliaučiuje 1800 metais).

Taigi, besiartinant 200 metų Kanto gimimo sukaktuvėms, „Logo“ redakcija turėjo pakankamai pagrindo paskelbti konkursą tema „Kanto santykiai su lietuvybe“, kad greičiau tikrai moksliškai būtų išaiškintas Kanto kilmės klausimas ir plačiau nušviesta Kanto santykiai su lietuviais, jo pažiūros į lietuvius ir į lietuvių kalbą. Konkurso Komisija gavo paskelbtąja tema tik vieną raštą vokiečių kalba, rašytą filosofijos daktaro Valterio Emerio (Dr. phil. Walter Ehmer, Kants Verhältnis zum Litauertum), nors trumputis raštas nepatenkina visų mokslo reikalavimų betgi konkursui spręsti komisija pripažino jo autoriui šiokią tokią premiją,matyt,kad paskatintų ir to rašto autorių ir kitus pasirūpinti kalbamąjį klausimą ištirti iš visų pusių.

Paskutiniais dvejais metais 200 metų Kanto gimimo sukaktuvių proga vokiečių kalba daug prirašyta jo gyvenimą ir darbus liečiančių veikalų ir staipsnių, bet Kanto santykių su lietuvybe klausimu nepasakyta nieko nauja. Kanto kilmės klausimo galutinai neišspręsta ir nepasiimta darbo surinkti krūvon visus Kanto išsitarimus (kiek jie yra užsilikę biografiniuose šaltiniuose) apie lietuvių kalbą ir nenušviesta plačiau Kanto santykių su lietuviais, ypač iš to laikotarpio, kuomet jis keletą metų gyveno žymioje didumoje lietuvių gyvenamoje apylinkėje.

Aš nesiimu čia dabar šituos uždavinius galutinai atlikti. Bet norėčiau bent trumpai nurodyti, ką Kanto kilmės klausimu dabar mano kompeten-

1) Reicke, Kantiana. Beiträge zu J. Kants Leben und Schriften. Königsberg 1860 A. Horn, Culturbilder aus Altpreussen, Leipzig 1886.

tingi Kanto gyvenimą ir darbus liečiančiais klausimais rašytojai ir ko verti konkurse dalyvavusio d-ro Emerio pretensionalūs argumentai galutinai išspręsti Kanto santykių su lietuvybe klausimą; darant tų argumentų šiokią tokią kritišką apžvalgą, bus progos išsitarti del būtinai labiau paisytinų sąlygų, norint pasiekti to klausimo tikrą išsprendimą. Pagaliau, manau, bus ne pro šalį supažindinti „Logo" skaitytojus su turiniu Kanto prierašo prie Mylkės žodyno įvadų, o taip pat su turiniu tų įvadų, kuriuos Kantas savo prieraše visai aprobuoja.

* * *

1. Monumentalaus Fr. Ueberwego filosofijos istorijos veikalo III dalį iš pagrindų perredagavusieji prof. dr. M. Frischeisen-Köhler'is ir prof. dr. Willy Moog'as (išleista 1924 m.) Kanto kilmės klausimu nelaiko patikima pažiūrą apie Kanto bočių atėjimą iš Škotijos, nurodydami tarp kitko į tai, kad žinomi dokumentai Kanto genealogijos klausimu nesiekia į praeitį toliau kaip faktas, kad Kanto tėvuko tėvas 1667 metais netoli Šilutės laikė smuklę.[1]) Taigi, kuomet škotiška Kanto kilmė (iš tėvo pusės) jų laikoma neįtikima, tai čia išeina, kad pažiūra apie Kanto lietuvišką kilmę yra rimčiausia, nes iš vokiečių Kanto kilmę maža kas ryžtas išvesti.

K. Vorländer'is, žinomas Kanto gyvenimo aprašytojas, ir savo veikale „Immanuel Kants Leben" (II Aufl. 1921, Leipzig, Meiner [2]) ir naujesniame „Immanuel Kant. Der. Mann und das Werk" (ten pat, 1924 m. [3]) mini pažiūras apie Kanto bočių kilmę iš Škotijos ir iš lietuvių ir nesiryžta galutinai stoti nei už vieną nei už kitą.

Kad Kanto tėvo motina buvo kilus ne iš kokių į Klaipėdos kraštą ateivių, bet iš vietinių (taigi iš lietuvių), tai pripažįsta ir tie, kurie bando išvesti Kanto bočių kilmę iš Škotijos. Taigi, šiaip ar taip, bet vis delto yra neabejotina, kad Kanto gįslose būta ir lietuviško kraujo.

2. Dabar įsižiūrėkime į konkursinio rašto autoriaus d-ro Emerio argumentų vertę, kuriais jis stengiasi įrodyti Kanto protėvius kilus ne iš lietuvių, bet iš Škotijos. D-ras Emeris pripažįsta, kad tas klausimas iki jo dar nebuvo galutinai išspręstas, kad tai pagaliau padaro jo raštas. Kadangi jo tas raštas įdėtas čia pat prieš mano šį raštą, tai kritikuodamas necituosiu ištisai jo argumentų, bet tik iš eilės juos imdamas nurodinėsiu jų teigiamus ir neigiamus patyrimus; jei man tenka daugiau kalbėti apie neigiamus, tai čia jau ne mano kaltė.

a) Pirmučiausia konkursinio rašto autorius ima įrodymui paties filosofo Kanto liudijimą, būtent, jo laišką švedų vyskupui Lindblom'ui (rašytą 1797 m. X. 13), kuriame filosofas Kantas praneša, kad girdėjęs iš savo tėvo esant padavimą, pagal kurį išeina, kad jo (filosofo Kanto) tėvukas XVIII šimtmečio pradžioje arba XVII šimtmečio pabaigoje atkeliavo į Tilžę iš Škotijos ir čia Tilžėje pasimirė.

Ir pats d-ras Emeris daug kuo netiki čia filosofo Kanto liudijimo verte. Per daug, mat, jau gerai žinoma, kad Kanto tėvukas gyveno ne Tilžėje, bet Klaipėdoje, ir čia pasimirė 1715 m.; Kanto tėvukas negalėjo būti ateiviu iš Škotijos, nes yra dokumentais paremtų žinių, jog Kanto tėvuko tėvas (Urgrossvater) Richard'as Kandt'as (taip jis savo pavardę rašė) 1667 m. laikė smuklę netoli Šilutės.

---

[1]) 503 pusl. [2]) 1–2 pusl. [3]) 15—16 pusl.

Del tų aiškių klaidų daugelis rimtų filosofijos istorikų nepripažįsta jokios tikros vertės tokiam Kanto liudijimui. Kantas, apskritai, neturėio istorinės nuovokos, o šičia jis tik referavo, ką jam tėvas yra pasakojęs. O tais laikais, kaip ir vėlesniais, daugelis tėvų, norėdami išvesti savo vaikus į didesnius ponus, kad jiems tai palengvintų, įvairiais būdais stengdavosi užtrinti savo kilmę iš tais laikais negarbingo kaimiečių tarpo; jei jau sunku buvo sumegzti kaip nors savo kilmę su kokia nors bajorų gimine, tai bent rūpintasi išvesti ji iš kokių nors tolimesnio krašto ateivių.

D-ras Emeris, pripažindamas Kanto liudijmo klaidas, vis delto bando čia gelbėtis tuo būdu, kad gal, girdi, Kantas savo tėvo tėvuką klaidingai bus pavadinęs savo tėvuku; bet šito spėliojimo pagalba Kanto liudijimas dar nuo klaidų nebūtų apvalytas, būtent, chronologinių nurodymų atžvilgiu. Taigi, tas Kanto liudijimas neduoda jokio faktinio pagrindo argumentui sudaryti.

b) Antras argumentas – tai Kanto pavardės kilmė. D-ro Emerio nuomone, kuomet Skotijoj yra pavardžių Cant, ir kuomet Škotijos istorikai [1]), paduodami žinias apie emigrantus iš savo krašto, mini, kad škotų Kantų buvo nukeliavusių į Dancigą, į Tilžę, į Lyką, tai, girdi, yra tvirto pagrindo manyti, kad filosofo Kanto protėvis buvo emigrantas iš Škotijos.

Į tai reikia štai kas atsakyti. Tais laikais, apskritai, nevokiškos kilmės pavardes rašydavo vokiečiai ir su C ir su K; rašyba čia nebuvo nusistovėjus; taigi, ir lietuviškos kilmės Kanto pavardę galėjo rašyti su C; kiti tai darydavo, kad išeitų poniškiau. Kaip dokumentai rodo, Kanto pavardę rašydavo ir su C ir su K, dažniausiai betgi seniau rašydavo Kandt. Yra žinomos plačiai lietuviškos pavardės Kantrimas, Kantautas; galėjo būti ir Kantas; Šilutės apskrityje XVIII šimtmečio dokumentai mini kaimą Kandt Waynen arba Waynen Kandt, kitaip dar Kandwaynen (šiandien Kantweinen [2]); kadangi užtinkame rašant Kandt, gal tai sutrumpinta iš Kandat, Kandatis (Kandaitis)? Į Škotijos rašytojų liudijimus reikia irgi labai kritiškai žiūrėti; gal jie apie savo emigrantus Cantus Tilžėje gavo akstino kalbėti, tik susipažinę su aukščiau minėtu filosofo Kanto liudijimu; gal jie ieškodami įvairiuose kraštuose iš savo krašto išeivių pėdsakų daug kame remiasi tik pavardžių skambėjimo panašumu; tuo keliu eidami ir mes lietuviai rastume pilna visuose pasaulio kraštuose lietuvių.

Nuostabu, kad Emeriui net gerai žinoma lietuviška Kerų pavardė, išrodė taip pat škotiškos kilmės. Nežinau, ar p. Emeris moka lietuviškai, ar ne, betgi sprendžiant pajudintą jo klausimą reiktų tarp kitko gerai susipažinti su kiek galima didesniu skaičium lietuviškų pavardžių bei vietų; be, to tyrinėjimas turės šališką charakterį.

c) Trečias argumentas Kanto protėvio kilmei iš Škotijos įrodyti tai Kanto būdo savybės ir palankus jo atsiliepimas apie anglų būdą bei jo draugavimas su kai kuriais anglais.

---

[1]) Čia reikia pripažinti Emeriui nuopelną už nurodymą reikalingumo atsižiūrėt į škotų (resp. anglų) rašytojų veikalusapie savo išeivius, nes, kaip matome, juose kliudoma Kanto kilmės problema.

[2]) Imu čia tą žinią iš veikalo „Geschichte des Kreises Memel“ von J. Sembritzki Memel, 1918, 191 pusl. Įdomu būtų sužinoti, kaip tos vietos pavadinimas skamba lietuviškai!

D-ras Emeris nurodo, kad Kantas neturėjo muzikos skonio bei supratimo ir per tai negalėjo būti lietuvis, nes lietuviai pasižymi ypatingu muzikos pamėgimu, tuo tarpu Anglija — šalis be muzikos — kaip tik tinkanti būti Kanto protėvių tėvynė. D-ras Emeris, matyt, jaučia pats šito savo argumento silpnumą; jis sako, kad ir be jo pakankamai savo tėzės tiesą yra įrodęs.

Bet, kaip matėme, kiti jo argumentai nieko tikro neįrodo. Taigi, jeigu pasirodys, kad ir šitas neturi tvirto pagrindo, tai reiks pasakyti, kad Emeris pasiimto klausimo neišaiškino. Deja, reikia pasakyti, kad ir šitas argumentas to pagrindo neturi. Aure, turime žinių, kad kuomet vienoj draugijoj Kantas buvo išsitaręs, jog lietuvis yra netikęs teoriškam galvojimui, tai jam buvę pasakyta, kad ir jis pats tokio būdo, kaip lietuvis, o betgi negalima kalbėti apie jo netikimą giliau galvoti; Kantas į tai atsakęs tiek, kad jo mėgiamas filosofas Montaigne nepanašus į lietuvį [1]).

Kad Kantas mėgo draugauti su lietuviais, apie tai pakankamai yra žinių jo kiek platesniuose gyvenimo aprašymuose[2]). Apie Kanto su ypatinga meile dažnus atsiliepimus apie lietuvius taip pat pakankamai paduoda žinių Kanto gyvenimo žinovai[3]). Apie tai galėjo lengvai sužinoti D-ras Emeris iš savo rašte cituojamo Sembritzki'o straipsnio ir iš čia mano minėto Reike's veikalo.

Kai del Kanto nemuzikalumo, tai toji aplinkybė čia nieko nereiškia, nes yra nemaža lietuvių. kurie neturi muzikos gabumų ir net jos nemėgsta.

d) Labai gaila, kad Emeris plačiau nesusipažinęs drįsta kalbėti, kad Kantas tik vieną kartą yra pareiškęs savo nuomonę apie lietuvius ir apie lietuvių kalbą, būtent, tik prieraše prie Mylkės žodyno; pirmiau jau esu minėjęs, kad Kantas, kiek žinoma, daug kartų apie lietuvius savo žodį yra taręs.

Pagaliau tame pačiame prieraše Kantas kalba ne tik apie užlaikymo lietuvių kalbos vertę kalbos mokslui, bet ir apie svarbumą neprileisti prie to, kad prūsų lietuviai nustotų savo tautinių dorybių, kitaip sakant, Kantas pasirodė aiškus lietuvių germanizacijos priešas.

3). Kad galima būtų geriau suprasti prasmę bei reikšmę, Kanto prierašo prie Mylkės žodyno, reikia susipažinti su kitomis prakalbomis į tą žodyną, kurias, matyt, Kantas buvo skaitęs ir prie kurių tenkinosi tik pridėjęs trumpą prierašą.

Tų prakalbų prie Mylkės žodyno yra trys. Pirmoje vietoje padėta paties žodyno sustatyjojo, Mylkės, prakalba; paskui eina Berlyno pamokslininko Jenisch'o ir trečioje vietoje karo ir dvarų žemių patarėjo Heilsberg'o prakalba; po šitų prakalbų pagaliau, padėtas Kanto prierašas.

a) Žodyno sustatytojas Mylkė savo prakalboje (užimančioje apie pusaštunto puslapio) iš pradžių nurodo, kur Prūsų valstybėje lietuviškai kalbama; jis pažymi, kad daugiau ar mažiau gyventojų kalbančių lietuviškai yra Klaipėdos, Tilžės, Ragainės, Labguvos (Labiau) ir Įsručio (Insterburg.) srityse; kai kur čia esą senieji šalies gyventojai lietuviai labai susimaišę

1) Reike, Kantiana, Königsberg, 1860.

2) Pav., kad ir K. Vorländer'io Kant. Der Mann und das Werk, Leipzig, 1914, 45, 47 p.

3) Kad Kantas savo geografijoj ir kitame minimame veikale neminėjo lietuvių šalia prancūzų ir kitų, tai galima išaiškinti tuo, kad jis ten kalbėjo apie nepriklausomybę turinčias tautas arba apie rasės atstovus.

su vokiečiais kolonistais [1]); bet arčiau į rytų sieną galima esą pereit paeiliui dvidešimt kaimų, vos kokį vieną vokietį tesutikus.

Toliau, iš įdomesnių Mylkės pastabų verti pažymėt jo nurodymai, kam tarp lietuvių gyvenantiems nelietuviams inteligentams reikalinga lietuviškai mokėti. Pirmučiausia lietuviškai mokėti reikią pamokslininkams ir mokytojams, nes jie privalo tikėjimo dalykus lietuviams dėstyti lietuviška kalba. Paskui reikalinga lietuviškai mokėti teismo tarnautojams, ir pagaliau visokiems verteivoms.

Didesnę Mylkės prakalbos dalį užima kritiški svarstymai iki jo laikų parašytų žodynų vertės, kaip antai, Rugio (Ruhig), Brodovskio ir dvejeto kitų.

b) Antros prakalbos autorius yra Berlyno pamokslininkas Jenišas, kurs sakosi ilgą laiką gyvenęs tarp lietuvių, turįs tarp jų draugų, gerai pažįstąs lietuvių tautą ir gerbiąs lietuvių kalbą ir tautą. Iš pradžių jis nurodo kad kiekviena kalba yra teisingas tautos jausmų ir galvojimo atspaudas' kad kalba, apskritai, yra dailiausias ir vaizdingiausias žmogaus dvasios ir jos vidujinių judėjimų paveikslas; kuomet del to kokia kalba išnyksta, tai tuo pačiu netenkame neapsakomai brangios, nieku neatlyginamos ir nieku nepavaduojamos žmonijos portreto dalies. Kiekvienoj kalboj yra savotiškai pasireiškęs žmogaus dvasios sąmojus, patyrimo dovana, sprendimo galia. Tai ištirti labai naudinga kalbininkui, psichologui ir, apskritai, norinčiam giliau žmones pažinti. Taip pat istorikui daug kas iš senovės laikų, gali paaiškėti geriau susipažinus su palyginamuoju kalbos mokslu. Taigi, sako prakalbos autorius, visų didesnių mokslo draugijų turi būti uždavinys rūpintis, kad nepražūtų mokslui kalbos turtai, kronikos, dainos, mitai mažųjų tautų, kurioms tenka tirpti ir nykti tarp viešpataujančių tautų. Ypatingai liečia tai, sako prakalbos autorius, prūsų lietuvių kalbą, kuri taip turtinga tiksliomis gramatikos formomis, taip artima garbingoms senovės graikų ir lotynų kalboms [2]), taip daug turi švelniu nuoširdumu pasižyminčių dainų, taip daug yra sugalvojusi sąmoningų patarlių ir pasakojimų. Toliau Jenišas sako, kad leidžiamas Mylkės žodynas yra svarbus ne tik mokslui, bet ir turint galvoje lietuvių patriotizmą. Lietuviai, sako jis, labai ir labai yra prisirišę prie savo kalbos, todėl visi šioki ar kitoki viršininkai, jeigu jie nori turėti lietuvių pasitikėjimą, privalo su jais jų kalba kalbėti. Ir jaunimo mokyklose mokymas ir pamokslai bažnyčiose delto visada eina lietuvių kalba. Kadangi mokyklose ir bažnyčiose daugiausia moko vokiečiai, tai jie Mylkės žodyną ypač turės sutikti kaipo brangią sau dovaną. Tiems, kurie manytų, jog reikia lietuvius mokyti vokiečių kalba, reikia pasakyti, kad tai yra negalimas dabar dalykas, imant domėn dabartinių lietuvių prisirišimą prie savo kalbos. Tas ypatingas prisirišimas, sako Jenišas, yra ne tik dovanotinas, bet ir labai gerbtinas; patriotizmo dėka lietuvių tautoje užsiliko nesugadinti papročiai. Lietuviai, sako Jenišas, turi visas atskiru paprastu gyvenimu gyvenančių tautų dorybes ir labai maža ydų. Ypatingai brangintini yra jų broliškas taikus tarp savęs sugyvenimas, jų veikli nelaimingiesiems teikiama pagalba, jų kilnus svetingumas; tarp jų yra labai maža didelių piktadarybių.

1) Jis aiškiai vadina vokiečius tik kolonistais, taip kaip ir visi kiti istorijos tiesos paisytojai.

2) Kalbėdamas apie lietuvių kalbos giminystę su kitomis Jenišas klaidingaiją laiko vienu iš slaviškų dialektų.

Lietuviai garbingai skiriasi nuo lenkų savo savigarbos jausmu; mat, lenkai yra linkę šliaužioti ir negarbingai žemintis. Gerbtinas lietuvių tautos savaimingumas pasireiškė tarp kitko ir tuo, kad jie yra užlaikę tą kilnią savo būdo savybę, nežiūrint į tai, kad jiems kelis šimtmečius viešpatavo lenkai. Lietuvos moters ir merginos vertos didelio pagyrimo už skaistybės laikymąsi.

Tautinė puikybė, palinkimas prie girtuokliavimo ir prietaringumas — tai gal vienintėlės ydos, kurias galima, sako Jenišas, lietuviams prikišti. Bet juo daugiau lietuviai apsišvies, juo labiau tautinė jų puikybė keisis į apskritai žmonių gerbimą ir jie liausis taip sakę, kaip dabar kad yra pratę kalbėti šią įsigalėjusią patarlę sekdami: „Žiūrėk, ana ir vokietys nori būti protingas kaip lietuvis". Didėjant kultūrai, palengva tarp lietuvių mažės palinkimas į girtuokliavimą ir prietaringumą.

c) Trečias prakalbos rašytojas, didelis Kanto draugas, karo ir valstybės turtų patarėjas Heilsbergas dar palankiau atsiliepia apie lietuvius. Pirmučiausia, jis sprendžia klausimą, ar valstybė, kurioje gyvena daug tautų, turi stengtis visur vieną kalbą įvesti, ar ne. Heilsbergui nepatinka Austrijos ciesoriaus Juozapo II pastangos visur valstybėje vieną kalbą įvesti; jis giria Prūsų karaliaus Pričkaus II nusistatymą palikti provincijoms jų tėvų ir bočių kalbą. Labiau esą pritinka, kad valdininkai mokytųsi apylinkės kalbos, negu kad apylinkės žmonės būtų verčiami išmokti valdininkų kalbos. Įstatymai ir parėdymai privalo būti išversti į vietos kalbą Pastangos suvienodinti, kalbos atžvilgiu, visas valstybėje gyvenančias tautas gali būti net pačiai valstybei labai žalingos, būtent, tuomet, kada tauta, kuri verčiama išsižadėti savo kalbos, doriškai aukščiau stovi už tą tautą, kurios kalbą ji turėtų priimti; mat, keičiant kalbą, keistųsi ir tautos dvasia. Taigi, šiuo pastaruoju atžvilgiu lietuviai, gal būt, daug nukentėtų. Prūsų lietuviai, sako Heilsbergas, yra apskritai labai svetingi, kilnios sielos, greiti draugiškai kitam padėti, pasižymi narsumu, pasitenkinimu savo padėtimi, religingumu, darbštumu, nekerštingumu. Lietuviai paklusnūs įstatymams ir parėdymams, ypač jei jie jiems skelbiami jų kalba. Be reikalo lietuviams prikišama neatvirumas ir kitais nepasitikėjimas. Iš tikrųjų, lietuviai tik parodo savo būdo tvirtumą ir protingumą, jei ne kiekvienam atveria savo širdį ir ne kiekvienam puola į glėbį. Jie nepasitiki vokiečiais, nes mano, kad iš vokiečių nėra ko išmokti, o su jais (vokiečiais) susidėję daug ko gali nustoti

Toliau, Heilsbergas giria prūsų lietuvių didelį karaliaus gerbimą ir didelę savo tėvynės meilę. Del prisirišimo prie savo žemės, lietuvis nelinkęs yra keltis gyventi į svetimą kraštą ir stengiasi išsilaikyti savo tėviškėje; mirštant ūkininkui, kaimynai susirūpinę linki mirusiojo vaikams išlaikyti tėviškę. Lietuviai yra ištikimi piliečiai ir geri kareiviai.

Lietuvės yra stipresnio sudėjimo, darbštesnės, švaresnės, negu vokietės. Jos teka vėliau už vokietes; venerinių ligų tarp jų mažiau, negu kitose tautose. Ypatingas lietuvių prisirišimas prie savo kalbos pareina ne iš kokio atkaklumo, bet iš įsitikinimo, kad mainydami kalbą jie daug turėtų žalos doros atžvilgiu; mat, kalba jų yra turtinga sveikais doros posakiais ir patarlėmis; jaunuomenė per kalbą perima tautos dorybes. Lietuviai mėgsta savo dainas, pasižyminčias švelniausiais meilės ir draugiškumo

jausmais. Lietuviai pasižymi sąmojingumu, savo sprendimų apie kitus teisingumu[1]).

Lietuviai nesituokia su svetimtaučiais; jie nekalba vokiškai, nors ir kartais moka; tačiau išsižada savo kalbos tie, kurie tarnauja pas vokiečius, bijodami, kad jų nepajuoktų. Kam teko pažinti lietuvius, kurie pasieniuose ir miestuose išsižada savo kalbos, sako Heilsbergas, tasai turėjo įsitikrinti, kad vokiečių kalba ir papročiai daro jiems labai žalingos įtakos; nustodamas kalbos, lietuvis nustoja savo tautinės dvasios. Turint tai galvoje išrodo labai naudinga palikti lietuviui jo kalbą. Bažnyčių ir mokyklų reikalai verčia rūpintis lietuvių kalbos ištobulinimu. Ypatingai gramatikos ir žodynai yra reikalingi del to, kad daug vokiečių nori būti pas lietuvius pamokslininkais, mokytojais, teisėjais.

d) Susipažinus su tomis trimis prakalbomis geriau suprantamas ir paties Kanto prierašas. Tame prieraše Kantas iš pradžių sako, kad prūsų lietuvis labai užsitarnauja, kad nebūtų keičiamas jo ypatingas būdas; o kalba yra galingas įrankis būdui auklėti ir užlaikyti; tat svarbu, kad ji būtų užlaikoma savo grynume; tai sako Kantas, yra aišku iš to, kas anksčiau pasakyta; čia, aišku, Kantas aprobuoja[1]) prakalbose išdėtus išprotavimus, Kantas randa reikalinga pridurti, kad lietuvis yra tolimas šliaužioti prieš vyriausybę, kad jis yra papratęs kalbėti su vyresniais lygybės ir atviro širdingumo tonu; tai paprastai, sako Kantas, vyriausybė neima per bloga, nes mato, kad lietuvis yra palinkęs prie viso, kas gera. Lietuviai pasižymi nuo tuštybės skirtinga puikybe arba, geriau sakant, savo vertės jausmu; tai priduoda jiems drąsos ir yra jų ištikimybės laidas. Taigi, valstybei yra naudinga, kad tokio būdo tauta išliktų. Svarbu, sako Kantas, ir mokslui, ypač kuomet senovės istorija, daug gali turėti naudos iš lietuvių kalbos tyrinėjimo, kad lietuvių tauta su savo savybėmis išsilaikytų.

4. Kaip iš Kanto biografijos žinoma, jis nekartą yra daręs pastangų prikalbinti kai kuriuos dvarininkus paliuosuoti baudžiauninkus; ir tai jam nekartą pavyko pasiekti; tai lietė daugumoje lietuvių gyvenamas vietas. Tokiu būdu daug kas iš lietuvių ačiū Kantui įgijo laisvę ir gerovę.

Prof. Dr. P. Kuraitis.

---

[1]) Heilsbergas išdėsto savo pastabas apie lietuvius, neprisitaikydamas griežto pla no; namačiau reikalo imtis man čia jas sisteminti; atpasakoju jas tat toje pat tvarkoje, kaip s eina viena po kitos ir autoriaus.

[2]) Kantas pritaria tam, kas buvo anksčiau pasakyta prakalbose (obige Beschreibung). Iš čia aišku, kad norint visašališkai pažinti Kanto pažiūras į lietuvius, reikia turėti galvoje ne tik tai, ką jis šitame prieraše įsakmiai sako, bet ir ką jis aprobuoja, būtent, minėtas čia prakalbas.

Kantas – filosofas.

(Skaityta Kanto 200 m. gimimo iškilmėse Lietuvos Universitete).

Jeigu net paviršutiniškiausiai pavartytume filosofijos istorijos lapus, tai visai lengvai pastebėtume dvi sroves, kurios per amžius eina lygiagrečiai su viena kita. Tai empirizmas ir idealizmas, kuris, paprastai, yra vadinamas racionalizmu. Vadinamaisiais naujaisiais laikais Anglijoje pasireiškia empiristinė filosofijos kryptis, kurios žymiausieji atstovai buvo Francis Baco (Bakonas), Hobbes (Hobzas), Locke (Lokas), Berkeley (Berklis), Hume (Jumas).

Empirizmas visą mūsų pažinimą norėjo pagrįsti patyrimu. Patyrimo objektas — tai mūsų aplinkos daiktai, kuriuos mes pagauname išlaukiniais pojučiais. Išlaukinių pojučių pagavimai ir sudaro pasaulio pažinimą. Bet išlaukiniais pojučiais tepagauname vien kūnus ir jų veikimus. Štai Bakono empirizmas. Eikime toliau. Viso pažinimo išlaukiniai pojučiai sudaryti negali; nes juk yra reiškinių, kuriuos reikėtų pažinti ir kurių išlaukiniai pojučiai nepagauna. Jau Lokas yra numatęs du pažinimo šaltiniu: jutimą ir refleksiją. Jeigu pirmą pažinimo būdą pavadinsime išlaukinių pojučių pažinimu, tai antrąjį galėsime pavadinti vidujinių pojučių pažinimu. Išlaukiniai pojučiai sudaro išlaukinio pasaulio pažinimą, o vidujiniais pojučiais pažįstame sielos veikimus.

Išlaukinio pasaulio pažinime pagauname ne pačius daiktus, kaip jie už mūsų yra, o jų tik atvaizdus.

Pagauti daiktų atvaizdai, arba, kitaip išsireiškiant, pagauti jutimai sudaro vienybę. Tą jutimų vienybę mes turime sąmonėje. Jeigu taip, tai šalia jutimų vienybės turi būti substancija, turinti jutimų vienybės sąmonę.

Jumas giliau stengiasi spręst problemą, kurią buvo pasiėmęs spręsti Lokas. Pagal Jumą, mūsų pažinimo objektas, arba materija, tai mūsų sąmonės stoviai, kuriuos jungia laikas. Laiko sujungti ir kartu esantieji mūsų sąmonės stoviai ir yra ne kas kita, kaip substancija. Jeigu vieni reiškiniai eis po kitų — tai turėsime priežastingumą. Išeina, kad sub stancija ir priežastingumas yra grynai subjektyvūs dalykai.

Substancija ir priežastingumas yra paremti jutimais. Bet taip esant negalime pažinti už mūsų esančio pasaulio daiktų. Be to, negali būti įrodytas nė pasaulio buvimas. Nepažįstant pasaulio daiktų, mums palieka vienas dalykas: pažinti mūsų sąmonės stovius ir pripažinti tik mus pačius, kaip turinčius sąmonės stovius. Štai solipsizmas, kuriuo baigiasi empirizmas. Tas solipsizmas, kitaip gali būti pavadintas skepticizmu, kas kartą labiau pradeda skverbtis į empirizmą. Empirizman skepticizmą galutinai įveda Jumas.

Abejodamas pasaulio daiktų pažinimu, Jumas vieninteliu tikru mokslu laiko matematiką, kurią sudaro analitiniai sprendimai.

Vieni subjekto sąmonės stoviai tėra tikri. Štai empirizmo pagrindas. Bet šis empirizmo pagrindas yra pats kertinis Dekarto racionalizmo akmuo. Pažinimas, ir tai tikras pažinimas turi prasidėti sąmonės stoviais.

Panašiai, kaip Dekartas, mano Spinoza, Leibnicas ir kiti žymesnieji naujųjų laikų racionalistai.

Subjekte prasidedąs pažinimas turi plėtotis pačiame subjekte, arba, kaip Dekartas pasakytų, mąstančiojoje substancijoje. Išeina, kad racionalizmas visą pažinimą nori išvesti iš pažįstančio subjekto dvasios gelmių, o empirizmas visą pažinimą suveda į pažįstančio subjekto sąmonės stovius. Daiktų kaip tokių, nepažįsta nei racionalizmas, nei empirizmas.

Nei racionalizmas, nei empirizmas net nesistengia nurodyti santykio tarp pojučių ir proto, tai yra tarp tų dviejų šaltinių, kurių pirmą laiko vieninteliu pažinimo šaltiniu iš empirizmo išaugęs sensualizmas, o antrą — racionalizmas.

Štai vienas svarbus klausimas, kurio nesprendė nė viena konkuruojanti filosofijoje srovė.

Antras labai svarbus klausimas — tai santykis tarp proto ir valios, tarp pažinimo ir troškimo, trumpai — tarp teoriškos ir praktiškos filosofijos.

Trečias svarbus klausimas—tai santykis tarp filosofijos ir 18-me šimtmety tiek pakilusios matematikos.

Visus ką tik minėtus klausimus mėgino spręst ir pagrįsti pagarsėjęs Karaliaučiaus filosofas Imanuelis Kantas, kurio 200 metų gimimo dienos sukaktuves mokslo pasaulis žymi šį pavasarį.

Imanuelis Kantas gimė Karaliaučiaus priemiesty 1724 metais balandžio 24 dieną. Kanto tėvas ir tėvo tėvas buvo šikšnius. Kokia tų šikšnių giminės kilmė — sunku ką nors tiksliai pasakyti. Kanto biografų dauguma mena filosofą buvus škotų kilmės. Berods, ir pats Imanuelis Kantas save iš škotų išvesdavęs.

Kiti mena Kantą kilus iš Mažosios Lietuvos. Kanto prosenis (Urgrossvater) buvo Richardas Kandtas. Jis apie 1667 metus netoli Šilutės (Šilokarčiamos=Heydekrug) laikė karčiamą. Richardo Kandto sūnus buvo Jonas. Jis buvo šikšnius ir gyveno pirmiau Klaipėdos priemiestyje Fridrichštadte, o paskui — apie Priekulę (Muižėnė), kame 1693 metais buvo nusipirkęs nedidelį ūkį. Prasiskolinęs, Jonas Kandtas savo ūkį pardavė vienam ūkininkui, o pats persikraustė į Tilžę. Jono Kandto sūnus Jurgis buvo jau mūsų filosofo tėvas, kurs, būdamas šikšnius, iš Tilžės, tenai nedaug teturėdamas darbo, persikraustė į Karaliaučiaus priemiestį. (Wochenschau 3 Nr., Heydekrug, Sonnabend, den 19 april 1924.).

Jei Kanto tėvas būtų iš tikro buvęs lietuvių kilmės, tai jo žmona, filosofo motina, greičiausia bus buvusi tikra vokietė, labai dievota moteriškė, kilusi taip pat iš šikšnių šeimynos. Būdama dievota, ji buvo prisirašiusi prie pietistų, kurie 17 šimtmečio pabaigoje ir 18 pradžioje labai buvo išsiplatinę Vokietijos protestantuose. Pati būdama pietistė, Kanto motina stengėsi pietizmo dvasioje auklėti ir savo vaikus, kurių skaičius buvo gana nemažas.

Motinos dievotumas, jos pasišventimas savo šeimynai padarė labai gero įspūdžio Imanueliui. Jis kiek vėliau štai ką rašo apie savo motiną: „Mano motina buvo pilna meilės, pilna kilnių jausmų; ji buvo tiesi bei dievota moteriškė ir maloni motina. Ji daigino ir ūgdė manyje pirmus gėrio diegus; ji atvėrė mano širdį gamtos įspūdžiams; ji sukėlė ir praplėtė mano sąvokas, o jos pamokymai visam mano gyvenimui turėjo išganingo poveikio".

Pradžios mokslą Kantas ėjo Karaliaučiaus priemiesčio, kuriame filosofo tėvai gyveno, pradžios mokykloje, vadinamoje ligoninės mokykla (Hospitalschule). Pradžios mokykloje Kantas buvo išsiblaškęs; labai dažnai jis užmiršdavęs, kas reikėjo atsiminti. Už tai dažnai buvęs baudžiamas.

Kada Imanueliui sukako aštuoneri metai, tai jį 1732 m. teologas Albertas Šulcas, Karaliaučiaus pietistų vadas, paėmė į Fridricho kolegiją, kurią pats vedė.

Būdamas Fridricho kolegijoje, Kantas arčiau susiduria su pietistais. Šalia lekcijų, jis, lygiai kaip ir kiti mokiniai, būtinai turėdavo dalyvauti bendroje maldoje, kurią kalbėdavo pats mokyklos vedėjas — kalbamasai Šulcas. Kad ir pietizmo Kantas nelabai temėgo, vis tik apie jį gana gerai vėliau atsiliepdavo. „Buvo sakoma, kad pietizmo pakanką. Žmonės, kurie į pietizmą rimtai žiūrėjo, buvo verti pagarbos. Jie turėjo aukščiausiame laipsny tai, ką žmonės gali turėti, būtent: ramumą, linksmumą, tą vidaus taiką, kurios joks geidulys nedrumsčia".

Tryliktus metus eidamas, Imanuelis pergyvena nemažą skausmą. 1737 metais miršta jo mylima motina, o kiek vėliau, būtent, 1746 m. miršta ir jo tėvas. Artimų giminių ir jau kelis kartus minėto Šulco globojamas, Imanuelis baigia Fridricho kolegiją ir, septynioliktus metus eidamas, jau įsirašo į Karaliaučiaus universitetą. Universitete klauso teologijos, bet pasirenka ne teologiją, kaip jo mirusi motina norėjo, o filosofiją, matematiką ir gamtos mokslus.

Labiausiai Kantui patiko prof. Knuceno paskaitos. Prof. Knucenas, pastebėjęs Kanto nepaprastus gabumus, skatina jį studijuoti Newtono veikalus ir skolina jam knygas iš savo bibliotekos.

Kantas mėgdavo studijuoti, kad ir, lėšų neturėdamas, buvo priverstas verstis privačiomis lekcijomis arba savo draugams padėti rengtis kvotimams. Ir taip vargingi bestudentaudamas, Kantas parašo veikalą: „Mintys apie tikrą gyvų jėgų vertinimą", kuriame stengiasi išlyginti ginčus tarp Dekarto ir Leibnico sekėjų, kilusius jėgos matavimo klausimu. Šiuo darbu Kantas baigia universitetą 1707 m.

Baigęs universitetą, jis yra gyvenimo aplinkybių verčiamas užsidirbti sau duoną. Pirmiausia Kantas mokytojauja pas pastorį Andersą ir net kelis kartus bažnyčioje skelbia Dievo žodį, paskui pas Hülseną ir galų gale pas grafą Kaizerlingą.

Visose ką tik minėtose vietose, ypač pas Kaizerlingą, Kantas pramoksta gražaus, mandagaus apsėjimo, gražių manierų, kurių laikėsi iki mirties.

Kad Kantas mokėjo būti mandagus, praneša jo biografas Vasianskis. Kada už aštuonių dienų prieš mirtį atėjo pas Kantą gydytojas, tai Kantas kad ir labai silpnas, pasikelia nuo kėdės ir surinkęs visas savo silpnas, pajėgas atsistoja, o sėdasi tik tada, kada atsisėdo gydytojas. Įspėtas, jog toks stovėjimas labai žalingai gali paveikti jos veikatą, Kantas atsakęs: „Žmoniškumo jausmas dar nėra manęs pametęs".

Septynerius metus mokytojavęs, Kantas grįžta į Karaliaučių, visų entuziastingai sutiktas. Kantas — „puikus mokytojas"; jis visados gražiai apsitaisęs; draugijoje mėgsta papasakoti gražių anekdotų; moka su visais gražiai apseiti.

Kanto draugystę labai mėgo moterys. O ir Kantas mėgdavo su moterimis pasikalbėti. Kad ir Kantas moteris mėgo, tačiau visą savo gyveni-

išbuvo nevedęs. Kodel? Šį klausimą vėliau pats Kantas štai kaip atsakė: „Kada turėjau noro vesti, neturėjau pinigų; o kada pinigų atsirado, buvo jau per vėlu.“

Grįžęs Karaliaučiun, Kantas rimtai buvo nutaręs pasišvęsti mokslui. 1755 metų pavasarį jis gauna daktaro laipsnį už veikalą „Apie ugnį“, o tų pačių metų rudenį jau habilitavosi Karaliaučiaus universitete. Kitaip sakant, 1755 metų rudenį, Kantas jau pradeda privatdocentauti Karaliaučiaus universitete. Privatdocentauja net penkiolika metų, būtent, iki 1770 m. Kad galėtų išgyventi, skaito gana daug lekcijų. Taip antai, žiemos semestre 1766-67 metais Kantas skaitė 26—28 lekcijas savaitėje, o vasaros semestre 1761 m. jis buvo paskelbęs net 34-36 valandas savaitėje. Skaito gana įvairius dalykus: matematiką, logiką, metafiziką, moralinę filosofiją, prigimties teisę, filosofijos enciklopediją, antropologiją, fizišką geografiją, gamtinę teologiją ir pedagogiką.

Kanto lekcijos visados buvo gausiai lankomos. Mat, jis mokėjo dėstomus dalykus aiškiai dėstyti. Jo gabumai, jo universalumas leido jam savo paskaitas iliustruoti pavyzdžiais, imtais iš visų mokslo sričių.

Iki 1770metų, tai yra vadinamame prieškritiškame periode,Kantas yraLeibnico-Volfo racionalizmo paveiktas, nors ir daugely vietų pasirodo visai savarankus,kaip antai, veikale:„Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio (1755). Nuo bendros, visų priimtos nuomonės, Kantas nukrypsta ir gamtos dalykuose, kuriuose paveikiamas Newtono. 1755 m. parašytame veikale „Historia naturalis universalis et theoria de coelo“ Kantas plėtoja išgarsėjusią teoriją, kurią 40 metų vėliau plėtojo Laplasas savo veikale „Exposition du systême du monde“ (1796). Kanto-Laplaso teorija apie pasaulio kosmogoniją dar ir šiandien yra žinoma.

Apie 1760 m. Kantas jau pašlyja į empirizmą-skepticizmą ir iš gamtos mokslų pereina į logikos bei etikos klausimus. Šiuo laiku Kantas kiek arčiau susipažįsta su anglų ir prancūzų filosofais: Hutcheson'u, Shaftesbury'u, Rousseau, d'Alembert'u, Maupertuis'u, Loku ir ypatingai Jumu.

1762 metais Kantas parašo „De falsa subtilitate quatuor figurarum syllogismi“, kame stengiasi įrodyti, kad tik pirmoji figūra tėra naturali. 1763 m. Kantas parašė: „De unico possibili fonte argumenti ad demonstrandam Dei existentiam“. Tas vienintelis argumentas negali pareiti nuo bet kurio daikto buvimo, kurį patyrimas pareiškia; jis tegali kilti iš absoliučios būtinybės ir turi būti grynai a priori argumentas. Dievo buvimas tegali būti išvestas tik a priori, t. y. iš to, kas ontologiškai yra pirmesnio: iš absoliučios butinybės prigimties.

Tais pačiais metais pasirodo: „De claritate principiorum naturalis theologiae et philosophiae moralis“. Tame veikale Kantas filosofijos metodą lygina su matematikos metodu ir sako, kad grynai moksliškos metafizikos niekad nėra buvę. Dar daugiau skepticizmo matyti Kanto veikale, parašytame prieš Svedenborgą: „Somnia cuiusdam visiones spirituum patientis (1766). Šiame veikale priežastybės ryšį jis nor išvest iš patyrimo: nieko negalime pažinti, kas viršija patyrimą.

1770 metais pasirodo: „De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis“, kuriame veikale pasireiškia visas „Kritik der reinen Vernunft“ planas. Šalia proto tikras pažinimo šaltinis yra jutimai. Laikas ir erdvė jau nebe sąvokos, bet formos, tai yra jutimų dėsniai, prieš kuriuos statomi

įspūdžiai. Sąvokų neaiškina: jas nor išvesti iš Dievo, kaipo visų daiktų priežasties.

Nuo 1770 metų Kantas nieko nerašo. Visą laiką medituoja. Dvylika metų meditavęs, per ketvertą penketą mėnesių parašė: „Kritik der reinen Vernunft", kurs, kartu su kitais Kanto veikalais, taip paveikė 19-jį šimtmetį. Šiame veikale Kantas stengiasi spręst tuos tris klausimus, kuriuos pradžioje esame pastatę ir tuos klausimus tinkamai išsprendęs, manė nugalėsiąs ir racionalizmą ir empirizmą, kurių dviejų kiekvienas savo galutinose išvadose baigiasi skepticizmu. Trumpai sakant, Kantas norėjo nugalėti skepticizmą.

Kad būtų galima žinoti, ar mūsų pažinimas yra tikras ar ne, neužtenka ieškoti tikro pažinimo kriterijų, kaip darė Dekartas, bet reikią statyti bendresnį klausimą, būtent, ar žmogaus protas gali pažinti universalias ir būtinas tiesas.

Matematikos ir gamtos moksluose tokias universalias ir būtinas tiesas mes esą pažįstame. Šiuo klausimu visi sutinka. To negalima esą pasakyti apie metafiziką, nes čia nesą vienos nuomonės, nes metafizikoje esą ivairių, net viena kitai priešingų sistemų. Paskesnieji filosofai metafizikoje išgriauna tai, ką jų pirmatakai buvo priėmę, kaip tiesą.

Kadangi vieni mokslai, kaip matematika ir gamtos mokslai, yra tikri mokslai, o kiti, kaip metafizika, nėra tikri, tai kyla klausimas: k a i p i š a i š k i n t i t i k r o m o k s l o (matematikos, gamtos mokslų) f a k t a s? Jeigu šio fakto pavyktų rasti patys giliausieji pagrindai arba, geriau pasakius, pradai, tada jau galėtume tikrai pasakyti, kodel metafizikoje tiek daug prieštaraujančių nuomonių, ir dar daugiau, būtent, ar metafizika yra mokslas, tai yra, ar ji turi būtinumo ir universalumo pažymį. Tad pirmas klausimas, kurį Kantas nori spręsti nėra: ar protas yra tikęs pažinti, bet: ar yra tikras ir objektyvus mokslas. Klausimas: kodel šis tikras ir objektyvus mokslas yra galimas. Šiaip klausimą statydamas, Kantas jau prileidžia, jog protas yra tikęs pažinti.

Juridiška kalba kalbant, Kantas nestato fakto, bet teisės klausimą jau kai del mokslo jau kai del praktikos, jau kai del estetikos klausimų.

Tiksliau išreiškus visa, kas pasakyta, problema, kurią Kantas buvo pastatęs, štai kaip atrodo: kiekvieną mokslą sudaro visa sprendimų eilė, kuriuose nuo vienos universalios ir būtinos tiesos einama prie kitos. O sprendimai yra a priori ir a posteriori, analitiški ir sintetiški.

Analitiški, arba a priori, sprendimai yra ir būtini ir universalūs. Tad jie iš dalies tikram mokslui atatinka. Bet šiais sprendimais besivaduodami, mes naujų tiesų nepažintume, nes šiuose sprendimuose predikato sąvoka jau glūdi subjekto sąvokoje. Tokiais sprendimais, kurie neveda prie naujų tiesų, tikras mokslas remtis negali.

Sintetiški sprendimai, arba sprendimai a posteriori, veda prie naujų tiesų, nes juose predikatas šio to naujo prideda subjektui, ko subjekte nebuvo. Bet šie sprendimai remiasi patyrimo faktais. O patyrimo faktai mums teikia tik pavienę ir tai nebūtiną tiesą: patyrimo faktuose nėra universalumo ir būtinumo.

Išeina, kad tikras mokslas negali remtis nei analitiškais, arba a priori, nei sintetiškais sprendimais, arba a posteriori.

Na, o kadangi tikras mokslas yra, tai būtinai turi būti ir sprendimai, kuriuose predikatas šio to naujo pridėtų subjektui, kaip kad sintetiški sprendimai, ir iš antros pusės, kurie, nauja teikdami subjektui, būtų univarsalūs ir būtini. Trumpai sakant, turi būti sintetiški sprendimai a priori. Tokie sprendimai yra, sako Kantas. Taip, pavyvdžiui, matematikoje: tiesi linija yra trumpiausia tarp dviejų linijų; fizikoje: visuose kūnų judesiuose materijos kiekis visada lieka tas pats; metafizikoje: visa, kas pradeda egzistuoti, turi priežastį.

Iš sakyto aiškėja, jog visas klausimas: kuriuo būdu mokslas yra galimas, yra suvedamas į klausimą: kuriuo būdu yra galimi sintetiški sprendimai à priori? Štai klausimas, kurį stengiasi spręsti Kantas savo knygose: „Kritik der reinen Vernunft". Ką tik pastatytam klausimui tinkamiau suprasti, lemčiau jam išspręsti, būtinai reikia susipažinti su sprendimais iš viso. Kalbėdamas apie sprendimus, Kantas skiria tris jų rūšis: analitiškus, sintetiškus ir sintetiškus à priori.

Analitiški sprendimai yra tokie, kuriuose predikato sąvoka nieko nauja neprideda subjekto sąvokai. Kitaip sakant, analitiški sprendimai yra tokie sprendimai, kuriuose, subjekto sąvoką beanalizuojant, randama joje beglūdinti predikato sąvoka. Pavyzdžiui: visi kūnai yra tysūs. Kas analizuos kūno sąvoką, tas būtinai joje ras tysos sąvoką, arba trumpai — tysumą. Netysaus kūno negalima net mąstyti nenusidedant prieštaravimo pradui.

Analitiški sprendimai gali pažinimą paaiškinti, bet negali jo praplėsti. Beanalizuodami sąvokas, tikrus, arba, geriau išsireiškiant, taisyklingus sprendimus galime sudaryti net iš visai savalingai sudarytų sąvokų, neturinčių jokio pažinimo, o jau tuo pačiu ir objektyvumo vertės. Visai kitoki yra sintetiški sprendimai. Juose apie subjektą yra šis tas nauja pasakoma: čia yra pasakoma apie subjektą tai, ko jame visai nebuvo. Kitaip sakant, sintetiškuose sprendimuose predikato sąvoka negali būti analizės keliu išvesta iš subjekto sąvokos. Pavyzdžiui: visi kūnai yra sunkūs. Analitiški sprendimai negali būti įrodyti, pasiremiant patyrimu: jie nėra paimti iš patyrimo. Jiems užtenka proto sąvokų. Jie yra sprendimai à priori, jeigu kalbėsime naujoje filosofijoje priimta terminologija.

Jeigu analitiški sprendimai yra à priori, tai sintetiški sprendimai yra à posteriori, t. y. iš patyrimo. Tai, kad, pavyzdžiui, subjekto sąvokai a aš jungiu predikato sąvoką b, remiasi patyrimu. Bet, kaip žinome, patyrimas yra nes kas kita, kaip pakartoti pagavimai. Pagavimai, tegu ir dažnai besikartoją, jokiu būdu negali sudaryti būtino, o jau tuo pačiu ir visuotino ryšio tarp subjekto ir predikato: sintetiški sprendimai tepareiškia tiktai, kas yra, arba kas atsitiko. Bet toli gražu jie nepareiškia, kad tai, kas yra, turėjo būtinai būti, kad tai, kas atsitiko, turėjo būtinai atsitikti. Iš sintetiškų sprendimų tesužinome tik tai, kas yra buvę, kas daug, ar net labai daug kartų yra pastebėta. Bet ir daugiausia kartų pastebėtas nuotikis dar nesudaro visuotinumo bei būtinumo, paimto tikra žodžio prasme. Tą visuotinumo ir būtinumo pobūdį turi tik analitiški sprendimai, kaip nepareiną nuo patyrimo. Kad sintetitiški sprendimai galėtų būti taip pat visuotini ir būtini, kaip ir analitiški sprendimai, jie turėtų nepareiti nuo patyrimo, kaip kad nuo jo nepareina analitiški sprendimai. Kitaip sakant, sintetiški sprendimai turėtų būti taip pat sprendimais á priori, kaip kad yra analitiški sprendimai.

Klausimas: koks yra tarp subjekto ir predikato esančio ryšio pagrindas analitiškuose sprendimuose? Kaip turėtų būti jungiami subjektas ir predi-

katas sintetiškuose sprendimuose, kad jie galėtų būti visuotinais ir būtinais sprendimais ir kad jie galėtų turėti reikšmės, kalbant apie tikrumą? Pirm negu atsakius ką tik klaustą klausimą, tenka iškelti naujas klausimas, būtent, ar esti tokių sintetiškų sprendimų, kurie būtų universalūs ir būtini ir kurie galiotų, sprendžiant apie tikrumą. Šį paskutinį klausimą Kantas atsako teigiamai: tokių sintetiškų sprendimų, turinčių visuotinumo ir būtinumo pobūdžio, yra matematikoje. Matematikos sprendimai yra visuotini ir būtini. Tuo niekas neabejoja. Tiesa, šiuos matematikos sprendimus anglų filosofas Jumas laikė analitiškais sprendimais. Tačiau, juos tokiais laikydamas, jis klydęs: matematikos sprendimai yra greičiausia sintetiški, o ne analitiški sprendimai. Kad tiesi linija yra trumpiausias kelias tarp dviejų punktų, kad 5+7=12, šitai negali, būti išvesta à priori, vien iš mūsų proto, arba mūsų prote esančių sąvokų. Ir iš tiesų. Juk tiesioje linijoje visai nėra dydžio. Kitaip sakant, šiuose sprendimuose subjektui yra kas tai pridėta. Tas kas tai, subjektui pridėtas, eina iš pojučių: reikia tiesi linija išvesti. Aritmetikoje, suvedant skaičius, yra naudojami pirštai arba kas nors kita. Išeina, kad matematika remiasi intuicija, arba pojučių pažinimu (Anschauung). Na,o jeigu jau taip, tai aišku, kad matematikos sprendimai yra ne analitiški, bet sintetiški sprendimai. Kad sintetiški matematikos sprendimai drauge galėtų būti visuotini ir būtini, jie turi būti à priori. Tat matematikos sprendimai yra ir sintetiški ir à priori,arba, trumpai: sintetiški sprendimai a priori Tokie sintetiški sprendimai a priori yra gamtos mokslų sprendimai. Pavyzdžiui, kad pasaulio daiktams besikeičiant, materijostkiekis lieka nepasikeitęs, yra sintetiškas sprendimas á priori. Išeina, kad ir matematikos ir gamtos mokslų sprendimai yra sintetiški sprendimai a priori.

Kas pasakyta apie matematikos ir gamtos mokslų sprendimus, toli gražu negalima pasakyti to apie metafizikos sprendimus. Metafizikoje yra abejojimų, yra įvairių, net priešingų nuomonių: ką vienas teigia, antras neigia, ką vienas kuria, antras griauna. Ir kadangi metafizikoje nėra tokio nuomonių vienodumo, kaip matematikoje ir gamtos moksluose, štai del ko ir metafizikos sprendimai nėra sintetiški sprendimai á priori: jiems trūksta visuotinumo ir būtinumo. Mokslas negali remtis sprendimais, neturinčiais visuotinumo ir būtinumo. Vadinasi, metafizika nėra mokslas.

Kadangi tikras mokslas visai pareina nuo sintetiškų sprendimų a priori, tai kyla labai rimtas klausimas: kaip sintetiški sprendimai a priori yra galimi? Kad būtų galima atsakyti ką tik klaustą klausimą, Kantas prileidžia, arba, net daugiau, reikalauja, kad pažįstančio subjekto sąmonėje turi būti tam tikros sąlygos. Štai nuo šių pažįstančio subjekto sąmonėje glūdinčių sąlygų pareina sintetiški sprendimai a priori: jomis remiasi sintetiškų sprendimų a priori vertė. Tų kiekvieno tikro, visuotino ir būtino pažinimo sąlygų klausimas yra ne kas kita, kaip pažinimo šaltinių ir ribų klausimas: tai klausimas, kuriam tirti Kantas yra parašęs tiek pagarsėjusį veikalą „Kritik der reinen Vernunft".

Ką tik klausto klausimo negvildanti filosofijos sistema yra ne kas kita, kaip dogmatizmas. Prieš dogmatizmą Kantas stato savo kriticizmą. Kriticizmas yra statomas ne vien prieš dogmatizmą: jis yra ir prieš skepticizmą, kurs a priori, netirdamas, protu nepasitiki. Savo kritiškąjį pažinimo šaltinių ir ribų tyrimą Kantas vadina transcendentaliniu tyrimu arba pažinimu. Terminas: „trancendentalinis pažinimas" turi įrodyti, kad aprioristinės patyrimo sąlygos yra, kad be jų pažinimas nėra galimas. Šis transcendentalinis

Kanto pažinimas turi būti griežtai skiriamas nuo transcendentinio pažinimo, tai yra nuo proto naudojimo pažinimui, viršijančiam patyrimo sritį. Trumpai: Kanto transcendentalinis pažinimas griežtai turi būti skiriamas nuo senų, prieš Kantų gyvenusių metafizikų pažinimo.

Atsižvelgiant į ką tik sakyta, Kanto „Kritik der reinen Vernunft“ yra dalijama į transcendentalinį elementų mokslą ir į transcendentalinį metodo mokslo. Transcendentalinis elementarinis mokslas, atsižvelgiant į dvi pažinimo galias — pojučius ir protą — dalosi į dvi dali. Pojučių pažinimo galia savo ėsme labiau yra receptyvi, tai yra įgaunanti, pasyvi, tuo tarpu kai proto pažinimo galia labiau yra savaiminga (spontani). Pojučiuose dalykai (objektai) mums yra duodami, protu jie yra mąstomi. O mąstymas — tai yra ne kas kita, kaip savarankis pažinimo elementų jungimas. Pojučių pažinimas yra intuityvus, tuo tarpu kai proto pažinimas yra protaujantis (diskursyvus). Proto veikimo forma yra sprendimas.

Pojučių pažinimo aprioristines sąlygas tiria transcendentalinė estetika, o proto pažinimo aprioristines sąlygas tiria transcendentalinė logika. Transcendentalinė logika dalosi į dvi dalis: į transcendentalinę analitiką ir transcendentalinę dialektiką.

Apie pojučių pažinimą kalba transcendentalinė estetika. Pojučių pažinime reikia skirti du elementu, būtent: materiją ir formą. Pojučių pažinimo materialinį elementą, arba materiją, sudaro: spalvos, tonai, žodžiu, tokios savybės, kurios savo prigimtimi yra atsitiktinos; jos pažįstančiam subjektui teikia subjektyvius jutimus (Empfindung). Jutimų esti labai daug ir gana įvairių. Daugeliui palaidų, arba chaotiškų, jutimų vest į vienybę, arba sintezę, trumpai sakant, jutimams tvarkyti yra reikalingos dvi aprioristinės formos: laiko ir erdvės forma. Laiko ir erdvės formos yra subjektyvios formos, yra formos, mumyse esančios ir ankstybesnės už bet kurį patyrimą. Šiuodvi aprioristinės formos yra vadinamos intuityviomis formomis (Anschaungsformen). Visi už mūsų esantieji dalykai (objektai) yra suglaudžiami erdvės formoje, o visi mūsų vidaus stoviai yra suglaudžiami laiko formoje. Kitaip sakant, erdvė yra tai aprioristinė forma viso, kas yra už mūsų: ji suglaudžia tai, ką mes laikome erdvėje esant. O laikas yra ne kas kita, kaip aprioristinė forma viso to, kas yra mumyse: ji suglaudžia, subsumuoja tai, kas yra mūsų sąmonėje. Be aprioristinių laiko ir erdvės formų mūsų pagavimuose nebūtų tvarkos: jie būtų chaotiški. Jeigu jau taip, tai aišku, kad aprioristinės laiko ir erdvės formos tvarko chaotiškus mūsų pojučių pagavimus, arba, trumpai—įspaudus.

Jeigu laiko ir erdvės formų uždavinys toks svarbus mūsų pojučių pažinime, tai klausimas, iš kur mes žinome, kad mumyse yra tokios dvi aprioristinės formos: laikas ir erdvė? Laiko ir erdvės aprioriškumą Kantas stengiasi įrodyti šiais keturiais argumentais:

1. Laiko ir erdvės visuotinas vaidinys negali kilti iš pavienių laiko ir erdvės įvaizdų. Atvirkščiai: pavieniai laiko ir erdvės įvaizdai glūdi visuotinojo laiko ir erdvės vaidinio pagrinde.

2. Laikas ir erdvė yra būtini įvaizdai, nes mes galime abstrahuoti, t. y. daryti abstrakciją viso, kas yra laike ir erdvėje, bet laiko ir erdvės mes negalim nemanyti.

3. Laikas ir erdvė nėra protaujančio (diskursyvaus) mąstymo sąvokos. Laikas ir erdvė, kaip visuotinos sąvokos, yra visuose, šių dviejų formų

suglaustuose vaidiniuose, kaipo tam tikros būtinos žymės. Kitaip sakant, laikas ir erdvė suglaudžia savyje visas pavienes erdves ir visus pavienius laikus. Tegalima mąstyti tik vieną erdvę, tik vieną laiką. Šio vieno laiko, šios vienos erdvės dalys yra pavienios erdvės, pavieniai laikai.

4. Laikas ir erdvė yra įsivaizduojami kaip nepabaigtas dydis. Bet jokia sąvoka negali būti mąstoma, kaip savy talpinanti begalinį vaizdinių skaičių.

Čia tepažymėsim tik tiek, jog joks šių įrodymų neturi įrodančios galios.

Toks laiko ir erdvės, kaip jutimo formų, aprioriškumas Kantui turi dvejopą reikšmę: laiko ir erdvės forma turi išaiškinti matematiškųjų sprendimų savybes. Reikia pastebėti, kad šios minties plačiau Kantas nėra išplėtojęs.

Iš laiko ir erdvės, kaip pojučių pažinimo aprioristinių formų, eina vienas dalykas, būtent: daiktus mes tepažįstame tik tiek, kiek jie mums reiškiasi. Kitaip sakant, daiktų savyje mes nepažįstam.

Ką tik išreikštą mintį dar kitaip formuluodami galime pasakyti, kad mus determinuoja ne mūsų pažįstamieji daiktai, bet mes, daiktus pažindami, juos determinuojame: mes teikiame daiktams dėsnius, kurie yra mumyse—mūsų pažinimo galių surėdyme.

Štai šie dėsniai, šios apriorinės formos ir daro tai, kad mūsų pažinimas, o jau tuo pačiu ir mokslas, įgauna universalumo ir būtinumo pobūdžio.

Tai, kas čia pasakyta apie pojučių pažinimą, Kantas jau buvo išdėstęs 1770 metais savo inauguracinėj disertacijoje.

Po vienuolikos metų [1]) jis nutaria tą patį pritaikyti proto pažinimui, ką anksčiau jau buvo pritaikęs pojučių pažinimui.

Apie aprioristinį proto pažinimo elementą, kaip lygiai ir apie patproto pažinimą Kantas kalba savo transcendentalinėje logikoje.

Transcendentalinėje logikoje jis nori nustatyti mąstymo sudėtingąsias dalis. Kantas pripažįsta du pažinimo šaltiniu: pojučių ir proto pažinimą. Proto pažinimo uždavinys — jungti, arba sintetinti, pojučių pažinime įgautus vaizdinius. Kitaip sakant, proto pažinimui turinį teikia pojučių pažinimas. Šiam pojučių pažinimui tvarkyti, jam į aukštesnę sintezę vesti yra taip pat reikalingos aprioristinės formos, kaip jos buvo reikalingos pojučių pažinimui. Tos aprioristinės proto formos turi teikti proto pažinimui universalumą ir būtinumą, t. y. tai, kas pažinimą daro tikru pažinimu.

Proto pagrindinės sąvokos yra tai formos ir būdai, kuriais eina pojučių pažinimo glaudesnis jungimas, arba sintetinimas.

Proto pažinimas pasireiškia sprendimuose. O šie yra gana įvairūs. Proto pagrindinės sąvokos reiškiasi įvairiais sprendimų būdais. Bet tų pagrindinių proto formų sistemai rasti, nėra būtino reikalo

---

[1]) Taip ilgai Kantas laukė, kol galutinai sudarė pagrindinių proto sąvokų, arba dėsnių schemą. Tie proto dėsniai, arba proto savokos, turi savyje absoliučią vertę: jos absoliučios vertės duoda ir patyrimui.

Aprioristinė pojučių pažinimo schema buvo kur kas lengviau sudaryti negu proto pažinimo schema. Mat, kategorijų skaičius kur kas didesnis, negu pojučių pažinimo formų, o be to, kategorijų palaikymas patyrimu kur kas mažiau įžiūrimas, negu aprioristinių pojučių ormų palaikymas patyrimu. Sunkesniam dalykui aiškinti reikėjo didesnio pasiruošimo.

laikytis sprendimų lentelės, apie kurią kalba logika. Kanto vadinama mokyklinė logika (Schullogik) teikia ketvertą požvilgių (Gesichtspunkte), kurių kiekviename būtinai turi būti vienas sprendimas. O tie ketvertas požvilgių yra šie: kiekis, kokis, santykis ir modalumas. Kiekvienoje šių sprendimų rūšių yra po trejeta sprendimo formų. Jeigu požvilgių yra ketvertas ir jeigu kiekviename jų yra po trejetą sprendimo formų, tai jau aišku, kad sprendimų formų yra iš viso dvylika.

Kiekio atžvilgiu imami sprendimai gali būti: visuotiniai, daliniai ir atskiri, arba pavieniai; kokio atžvilgiu — teigiami, neigiami ir begaliniai. Santykio atžvilgiu — arba kategoriški, arba hipotetiški, arba išskirti; ir modalumo atžvilgiu sprendimai gali būti: problematiški, asertoriški ir apodiktiški. Iš tų gana įvairių sprendimų bei jų formų Kantas išveda savo kategorijų lentelę. Joje yra dvylika kategorijų.

Jei imsime kiekio atžvilgiu — tai gausime šias ketegorijas: visumos (Àllheit), daugumos (Vielheit) ir vienybės (Einheit).

Kokio atžvilgiu paimtos yra šios kategorijos: realumo (Realität), neigimo (Negation) ir aprėžimo (Beschränkung). Santykio atžvilgiu: substancijos— (joje yra išreiškiamas santykis tarp substancijos — kas savo buvimui nereikalauja ko nors kita) ir inherencijos (kas savo buvimui reikalauja ko nors kita), priežasties (priežastis ir tai, kas nuo jos pareina) ir bendrumo (Gemeinschaft, abipusis veikimas tarp aktyvū ir pasyvu). Modalumo atžvilgiu: galimumo, būtinumo ir buvimo ketegorijos.

Visas šias Kanto kategorijas labai gražiai yra suėmęs schemon nesenai miręs filosofas O. Külpė savo iki šiol geriausiose knygose. Čia ją ir paduodame.

Sprendimų lentelė.	Kategorijų lentelė.
I. Kiekis (subjekto):	I. Kiekis:
1. Pavienis (Einzelne)	1. Vienumas (Einheit)
2. Ypatingas (Besondere)	2. Daugumas (Vielheit)
3. Visuotinis (Allgemeine)	3. Visumas (Allheit)
II. Kokis (predikato):	II. Kokis:
1. Teigiamas (Bejahende)	1. Realumas (Realität)
2. Neigiamas (Verneinende)	2. Neigimas (Negation)
3. Begalinis (Unendliche)	3. Aprėžimas (Limitation)
III. Santykis (tarp subjekto ir predikato):	III. Santykis:
1. Kategorišk. (Kategorische)	1. Substancija — Akcidensas (Substanz — Akzidenz)
2. Hipotetiškas (Hypothetische)	2. Priežastis (Ursache — Wirkung).
3. Išskirtas (Disjunktive)	3. Abipusis veiksmas (Wechiselwirkung)
III. Modalumas (santykis su mąstymu):	III. Modalumas
1. Problematiškas (Problematische)	1. Galimumas — Negalimumas (Möglichkeit, Unmöglichkeit)

2. Asertoriškas (Assertorische)
3. Apodiktiškas (Apodiktische)

2. Buvimas — Nebuvimas (Dasein — Nichtsein)
3. Būtinumas — Pripuolamumas (Notwendigkeit — Zufälligkeit).

Proto aprioristines formas, arba sąvokas, Kantas, atsižvelgdamas į Aristotelį, vadina kategorijomis. Jas visas Kantas išveda iš paties proto Reikia pasakyti, kad Karaliaučiaus filosofas mėgo sistemingumą, mėgo simetriją, mėgo schemą: ją radęs kategorijų lentelėje, džiaugėsi. Ir visus kitus dalykus Kantas norėjo sutraukti į kiekio, kokio, santykio ir modalumo schemą.

Jeigu panorėtumėm kiek giliau kategorijas tyrinėti jų svarbumo atžvilgiu, tai turėtumėm pripažinti santykio kategoriją esant svarbiausią: ypatingai svarbi substancijos ir priežasties kategorija.

Kai proto aprioristinės formos, arba kategorijos, subsumuoja pojučių pažinimą, tada susidaro tikras pažinimas.

Klausimas: kokią turime teisę pojučių intuityvų pažinimą subsumuoti, arba suvesti, į proto kategorijas?

Šio klausimo transcendentalinėje estetikoje Kantas visai nestatė ir tai delto, kad intuityvių (Anschauungs) formų taikymas daiktams betarpiškai yra aiškus. Mat, dvi pojučio pažinimo formos tepareiškia vien būdą, kaip daiktai arba jų reiškiniai paliečia mūsų pojučius.

Mąstymo formų taikymas pojučių pažinimui turi būti pateisintas: jį turi pateisinti proto sąvoka, arba kategorijų dedukcija, arba išvedimas. Skyrių „Kritik der reinen Vernunft", kuriame kalba apie proto sąvokų išvedimą, pats Kantas vadina neaiškiausia, viso jo ką tik minėto veikalo dalimi.

Antrame „Kritik der reinen Vernunft" išleidime šį skyrių Kantas perdirbo. Tačiau kad ir perdirbtas, jis nepasižymi aiškumu. Štai del ko ir svarbiausiojo Kanto veikalo komentuotojai toli gražu ne vienodai jį aiškina. Ir mes jį stengsimės išdėstyti kuo bendriausiais bruožais.

Visos sąvokos, o tuo pačiu kategorijos tų sprendimų, kuriuos Kantas vadina galimais, yra ne kas kita, kaip predikatai. Jei taip, tai turėtų būti aišku, del ko Kantas iš sprendimų padalinimo išveda kategorijų padalinimą. Kategorijų išvedimas, Kanto nuomone, turi parodyti, kad jos yra būtinos mūsų pažinimo sąlygos. Tos būtinos sąlygos tik tada pažinimui tetarnauja, kada jos yra pritaikintos intuicijos objektams arba galimam patyrimui. Tas kategorijų išvedimas nebuvo lengvas. Pirmame „Kritik der reinen Vernunft" išleidime šio klausimo išdėstymas nepatenkino ir paties Kanto. Antrame to paties veikalo išleidime, kuris pasirodė 1787 m., šį skyrių autorius visai perdirbo.

Intuicijų, arba pojučių, daugeriopumą į vienybę suvesti tegali vien protas. Mes žinome, sako Kantas, kad protas neturi savo objekto, skirtino nuo intuicijos, nuo patyrimo. Protas, Kanto nuomone, nieko nepažįsta: jis vien jungia pažinimo medžiagą, arba intuiciją. Kitaip išsireiškiant, protas tvarko intuiciją, t. y. pojučių pažinimą. Grynas mąstymas negali pagaminti objektų: proto pažinimas pareina nuo intuicijos (pojučių pažinimo). Kategorijos, lygiai kaip laikas ir erdvė, yra ne tik idealios: jos visada patyrimui taikytinos. Proto kategorijų objektyvi vertė pareina nuo taisyklingumo,

kurs yra teikiamas kiekvienam to ar kito dalyko pažinimui. Kad ir proto kategorijos pareina nuo jų taisyklingo taikymo intuicijoms (pojučių pažinimui), tačiau proto ir pojučių formos, einant Kanto mokslu, yra subjektyvios: jos neturi savybių daiktų, kaip jie yra savyje.

Visos mūsų proto sintezės ir visos kategorijos, kaip aukščiausiosios mūsų proto jungiamosios formos, prileidžia mūsų sąmonės vienumą. Ačiū šiam mūsų sąmonės vienumui viena mintis jungiasi su kita, viena intuicija eina po kitos. Trumpai: mąstantis subjektas yra vientisas, arba vienlypis. Tik šiam pažįstančiam subjektui esant vientisam, arba vienlypiam, tegali būti minčių junginys: tik jam (pažįstančiam subjektui) vientisam esant, galima pasakyti: aš mąstau.

Iš visa sakyta galima daryti išvada: yra sąmonės vienumas, kuris gali būti pavadinta apercepcijos vienumu.

Tas pažįstančio subjekto vienumas tegali būti mąstomas vien kaip gryna forma: ji palieka ta pati visuose individuose.

Išeina, kad be kategorijų negalima mąstyti, lygiai taip pat, kaip be laiko ir erdvės negalima turėti intuicijų, arba pojučių pažinimo. Jei taip, tai ką nors mąstyti ir ką nors mąstyti kategorijų formose, tai vienas ir tas pats dalykas.

Kad kategorijos yra mūsų proto formos — tai dalykas, kuriam paremti jokia racija negali būti nurodyta. Tai reikia priimti kaipo faktą, kaipo tai, kad mes mūsų pagavimus pergyvename laike ir erdvėj.

Transcendentalinės logikos tas pats uždavinys, ką ir transcendentalinės estetikos. Priežastis, substancija, būtinumas, reąlybė — savo esme yra ne kas kita, kaip mūsų mąstymo galių funkcijos.

Proto pasaulis (intelligible Welt) tai nepasiekiamas pažinimo idealas ne vien del pažinimo formų subjektingumo, bet svarbiausia del to, kad mąstymas tesuglaudžia tik intuicijas, tik pojučių pažinimą. Vadinasi, daiktų savyje mes nepažįstam.

Čia gali būti iškeltas naujas klausimas: kaip proto kategorijos gali būti pritaikytos intuicijos (pojučių pažinimo) objektams? Toks proto kategorijų taikymas intuicijos objektams yra būtinas, nes pats Kantas aiškiausiai sako, kad tik proto formų susijungimas su intuicijos objektais tesudaro pažinimą, kurį Kantas trumpai išreiškia sintetiniu sprendimu à priori. Tat proto sąvokos ir intuicijos turi susijungti ir del to, kad, Kanto pasakymu, intuicija be savokų yra akla, o sąvokos be intuicijos yra tuščios.

Jeigu tarp proto formų, arba kategorijų ir intuicijos turi būti santykis, tai jis tėra galimas tik įvedus gryno proto pagrindinius dėsnius. Tie pagrindiniai proto dėsniai turi būti taikomi kiekvienam reiškiniui, kiekvienam patyrimui. Jie yra ne kas kita, kaip tie patys sintetiniai sprendimai á priori, kurie yra kiekvieno moksliško sprendimo pagrinde. Jie sudaro viso mūsų pažinimo aukščiausias aksiomas, kurios apima visas proto kategorijas ir patyrimą. O be to, jos apima visus pojučių reiškinius, suglaustus laiko ir erdvės formose. Kitaip išsireiškiant, aksiomų visuotinumas patyrimo srity neabejotinas. Iš jų turi būti išvestos matematikos aksiomos ir visi kiti sintetiniai sprendimai à priori.

Savo transcendentalinėje dialektikoje Kantas stengiasi įrodyti metafizikos klaidžiojimus, arba apsivylimus jąja, ir nori išaiškinti jos, kaip tariamojo (netikro) mokslo kilmę.

Kanto estetika tiria pojučių pažinimą: ji turi reikalo su pojučiais. Jo analitika tyrinėja intuityvaus proto (Verstand) pažinimą, o dialektika — protaujančio proto (Vernunft) pažinimą.

Protaujantį protą (Vernunft) Kantas aiškių aiškiausiai skiria nuo intuityvaus proto, kurį jis vadina Verstand (intellectus).

Intuityvaus proto, kurį mes trumpai vadinsime intelektu, uždavinys yra sudaryti dalykų pažinimą iš intuicijos, arba juntamosios medžiagos, kurią čia (intelekto pažinime) intelektas suveda į sąvokas. Protaujančio proto, kurį mes trumpai vadinsime protu, pažinimas jau nėra dalykų (objektų) pažinimas. Proto pažinimas yra ne kas kita, kaip proto veikimas. Šis protas tai pati aukščiausioji instancija, kuri teikia intelektui dėsnius. Šių dėsnių intelektas būtinai turi laikytis savo veikime, nes intelekto veikimas yra reikalingas pilnumo ir vienumo. O šį pilnumą ir vienumą intelekto veikimui kaip tik ir suteikia tos aukščiausiosios instancijos, arba proto dėsniai.

Protas verste verčia mus papildyti skirtingus intelekto pažinimus: jis verčia intelekto pažinimus patobūlinti ir juos suvest į tarp savęs sujungtą visumą.

Jeigu taip yra, jeigu protaujantis protas stumia intelekto pažinimą į didesnę, arba platesnę, visumą, tai jau aišku, kad jis galėtų būti pavadintas pradų, arba principų, galia; o intelektas galėtų būti vadinamas taisyklių galia.

Veikimas, arba funkcija, kurioje pasireiškia proto savybės, jau nėra sprendimas, bet išprotavimas. Išprotavimu Kantas supranta ne tą deduktyvią proto eigą, kurioje iš sąlygų yra išvedama kas sulygstama, bet jai priešingą, kurioje iš sulygta yra išvedama sąlyga, kad nuo jos, kaipo vėl nuo sulygta, būtų galima eiti prie ją sąlygavusios sąlygos. Šio proto veikimas ir, galima sakyti, svarbiausioji savybė ta, kad jis mus stumte stumia nuolat nuo sulygta eiti prie juos sąlygavusių sąlygų. Protaujančiojo proto riba galėtų būti tik tada (jei tai būtų galima) nurodyta, kada būtų galima visą eilę sąlygų, kaipo savyje uždarą ratą, suimti ir prieiti prie pačios paskutinės sąlygos, kuri jau neturėtų būti sulygta ir kuri, kaipo nesulygta, būtų visų kitų sulygtųjų sąlygų sąlyga. Jei taip, jei protas mus nuolat stumia eiti nuo to, kas sulygta, prie to sąlyguotojo sąlygos, tai jau aišku, kokį uždavinį jis mums stato: jis mus verčia eiti prie nesulygta.

Bet čia, Kanto nuomone, pasireiškiąs gilus mūsų mąstančiosios sąmonės suskilimas. Mat, intelekto veikimas yra uždarytas ribose viso to, kas yra sulygta. Intelekto uždavinys — kategorijų pagalba jungti reiškinius, kurių visų jis apimti jokiu būdu nepajėgia.

Ne iš patyrimo, bet iš tikros protaujančiojo proto prigimties einančias, tatai būtinas sąvokas, Kantas vadina idejomis. Tų idejų yra trejetas: sielos ideja, pasaulio ideja ir Dievo ideja. Visą šį trejetą idejų Kantas jungia su trejetu išprotavimo formų.

Kategoriškajam išprotavimui turi atatikti įsivaizdavimas nesulygtas visų vidaus pojučių reiškinių substratas, kurį mes vadiname siela. Hipotetiškajam išprotavimui turi atatikti įsivaizdavimas, nesulygtas visų išlaukinių reiškinių sutaupinimas, kurs yra vadinamas pasauliu. Galų gale išskirtajam išprotavimui turi atatikti įsivaizdavimas nesulygtos esybės, kuri yra visų reiškinių pagrinde.

Trejete ką tik minėtų idejų mes nepažįstam nei pasaulio, nei sielos,nei Dievo.Tačiau šiuo trejetu ideju, kaip klaidingomis išvadomis, remiasi trejetas metafizikos mokslų: racionalinė psichologija, gamtos filosofija, arba kosmologija, ir naturalinė teologija, arba teodiceja. Apie šį trejetą idejų Kantas kalba tame skyriuje „Kritik der reinen Vernunft", kurs yra įvardytas: „grynojo proto paralogizmai".

Kantas ir stengiasi įrodyti, kad išprotavimai, kuriais norima įrodyti sielos substancialumas, nesudėtinumas ir asmenumas,—sielos skirtumas nuo kūno—tai yra klaidingi išprotavimai, nes tai, kas, paprastai, yra vadinama siela, arba mūsų aš, yra ne kas kita, kaip universali mąstymo forma, kurią metafizikai suplaką, arba identifikuoją, su savaime arba skirtingai esančia esybe. Tiesa, siela, ta universali mąstymo forma, nėra nė vien tik reiškinys: ji yra pirminė apercepcijos vienybė.

Gamtos filosofiją, arba racionalinę kosmologiją, Kantas atmeta skyriuje, kurs yra įvardytas: „grynojo (protaujančiojo) proto antinomijos". Tos „grynojo proto antinomijos" pažadina protą iš dogmatiškojo snūduriavimo; jos pareiškia tuos prieštaravimus, į kuriuos mes įpultumėm, jei minėtai trejetai idejų duotumėm objektyvios vertės.

Visuotina pasaulio ideja, t. y. absoliuti į sintezę suvestų reiškinių visuma gali būti skirstoma, paisant ketverto kategorijų pavadinimų—kiekio, kokio, santykio ir modalumo—į ketvertą kosmologinių idejų: 1) absoliuti visų reiškinių jungimo visuma; 2) absoliutus visos visumos dalinimas į dalis; 3) absoliutus to ar kito reiškinio kilmės pilnumas; 4) absoliutus pareinos buvimo pilnumas besireiškiančio buvimo reiškiny.

Iš tų ketverto kosmologinių idejų išplaukia ketvertas antinomijų, t. y. sakinių, kurių vienas su kitu yra tokiame pat santyky, kokiame yra prieštaraujančiai prieš vieni kitus pastatyti sakiniai. Visos tos prieštaraujančiai taip sustatytos antinomijos lygiai griežtai gali būti įrodytos.

Pasaulio kiekio klausimas gali būti išreikštas šiąja antinomija: Tezė: pasaulis turi pradžią laike, jis turi ribas erdvėje; antitezė: pasaulis neturi pradžios laike ir neturi ribų erdvėje.

Kokio atžvilgiu gali būti ši antinomija: Tezė: kiekviena sudėtina pasaulio substancija yra sudaryta iš paprastų, t. y. nesudėtų dalių; antitezė: nieko nėra paprasta; kitaip — visa yra sudėta iš dalių.

Santykio atžvilgiu: Tezė: yra laisvė, imama transcendentaline reikšme; kitaip sakant, yra laisvė, kaipo absoliutus tinkamumas veikti be priežasties; antitezė: gamtoje visa eina, prisilaikant gamtos dėsnių.

Modalumo atžvilgiu: Tezė: pasauliui priklauso būtina esybė; antitezė: nėra nieko būtina.

Kad naturalinė teologija, arba teodiceja, yra negalima, Kantas sielojasi įrodyti skyriuje, pavadintame: „grynojo proto (protaujančio) idealas".

Protas gali mąstyti visus dalykus, imamus santyky su jų idealu. Bet protas peržengia savo ribas, kada jis nori tą idealą realizuoti, arba jam nori duoti substancialumo formą.

Naturalinė teologija, arba teodiceja, nori įrodyti buvimą aukščiausiosios Esybės, vadinamos Dievu.

Visus tuos argumentus, kuriais Dievo buvimas yra įrodomas, Kantas smulkmeniškiausiai kritikuoja, visus juos išvesdamas iš ontologiško argumento. Šis Kanto visų Dievo buvimo argumentų išvedimas iš ontologiško

argumento yra aiškiausiai klaidingas. Iš savotiškai išvestų argumentų, kuriuos jis kritikuoja, Kantas daro šiokį išvedimą: Dievo buvimo esą negalima įrodyti. Bet iš antros pusės jis tvirtina, kad ir ateizmo negalima esą pateisinti.

Nurodęs, būsią Dievo buvimo negalima esą įrodyti, paskutiniame savo transcendentalinės dialektikos skyriuje Kantas sako, kad mes be jokios abejonės turime priimti „vienintelį protingą ir visagalingą pasaulio Pradėtoja". (einigen, weisen und allgewaltigen Welturheber).

Visa Kanto „Kritik der reinen Vernunft" eina prie vieno, būtent: visos aukščiausiosios tiesos yra nepažįstamos; metafizika yra negalima; Dievo buvimas — neįrodomas.

Dar ir šiandien, nors jau ne tiek dažnai, kaip praeito šimtmečio pabaigoje, tam tikra filosofų rūšis, neokantiskais vadinama, kartoja tą, ko mes esame priėję. Posakiai, „kad aukščiausiųjų tiesų mes nepažįstame, metafizika yra negalima, Dievo buvimas — neįrodonmas" buvo remiami Karaliaučiaus filosofo „visa sugurinančia kritika".

Šiandien jau žymiai pasukta nuo Kanto „Kritik der reinen Vernunft" į metafiziką. „Zurück zur Metaphysik".—dažniausiai šiandien girdimas obalsis, kuris gana sąmoningai yra plėtojamas, antai, Petro Wust'o knygose „Aufstehung der Metaphysik" ir k.

Prof. D-ras Iz. Tamošaitis.

Kanto gnoseologijos pagrindinės pažiūros ir jų vertė.

(Kaipo tęsinys iš 32-o „Logo“ puslapio)

Norint gerai susipažinti ir įvertinti to ar kito filosofo gnoseologiją, reikia kritiškai įsižiūrėti pirmučiausia, kaip jo suprantama pradedamieji gnoseologinio svarstymo punktai, kaip jo statoma centrinės gnoseologijos problemos. Mat, reikalinga atsiminti, kad ne kiekvienas klausimų statymas, supratimas ir formulavimas gali būti kritiškas ir priimtinas; be to, tenka turėti galvoje faktą, kad ne visi vienokius klausimus deda gnoseologijos centran. Patsai Kantas nekartą yra pastebėjęs, kad pirmučiausia reikia žiūrėti į paties klausimo pastatymo vertę ir tik paskui svarstyti tinkamumą atsakymų į klausimus. Žinoma, reikalinga panagrinėti ir atsakymus, nes ir jie gali turėti teigiamų savybių ir nepriklausomai nuo klausimų vertės.

Taigi, ir Kanto gnoseologiją tyrinėjant, pirmučiausia tenka susipažinti su pagrindine jo gnoseologijos dalimi, būtent, kokie pradedamieji jo gnoseologijos punktai, kiek čia jam pavyko ar nepavyko išvengti dogmatizmo ir nemoksliškumo, iš kur jis ėmė savo pradedamiesiems svarstymams medžiagą, kieno vardu ir kokiam tikslui jis stato gnoseologijos klausimus, koks santykis tarp jo pirmųjų gnoseologijos klausimų ir kitų pagrindinių mokslo problemų. Tik šituos ir su jais artimai susirišusius klausimus išnagrinėjus, bus galima paskui tinkamai įvertinti antrąją gnoseologijos dalį, būtent, ką ir kaip Kantas atsako į savo pasistatytus ir susiformuluotus gnoseologijos klausimus.

Paprastai, deja, net ir šiais laikais daugelis gnoseologų pirmučiausia kreipia dėmesį į tą antrąją, o ne į pagrindinę dalį, ir del to paskui nepajėgia kritiškai gnoseologijoj orientuotis ir tinkamai įvertinti pagrindines gnoseologines pozicijas. Čia, mat, daugelis pakankamai neįsisąmonina to fakto, kad, paprastai, gnoseologijos, kaip ir kiti mokslo veikalai, rašomi yra nepasakojant istorijos, kaip autorius yra priėjęs statyt ir formuluot tokius ar kitokius klausimus, iš kokio konteksto ir kiek kritiškai jis tų klausimų statymą yra svarstęs, bet norima tik patiekti plačiai išdėstytus ir pagrįstus atsakymus į klausimus. Dažnai autoriai ir nepajėgia savo klausimų statymo vertę kriktiškai svarstyti, pasiduodami poveikiui galingų savo laiku toje ar kitoje srityje srovių.

Šiaip ar taip, bet gnoseologijai, kaipo kritiškiausiam mokslui, galima ir reikia taikyti griežtai kritikos reikalavimus. Juo labiau juos reikia laikyti gyvai galvoje turint reikalą su Kanto kriticizmu. Mat, čia gali būti kritiškumui ypatingo pavojaus, nes paprastai, daugelio dar vis manoma, kad ko jau ko, o kritiškumo reikalavimų tai Kantas jau tik paisė ne per maža. To kriticizmo hipnozo iš tikrųjų reikia labai budriai saugotis. Geriausiai jo čia apsisaugosime, jei pirmučiausia rūpestingai, kritiškai pasistengsime susipažinti, kaip stovi Kanto tie dalykai, kurie sudaro mano čia minėtą pagrin-

dinę gnoseologijos dalį, ir tik po to susipažinimo svarstysime atsakymus į jo pasistatytus ir plačiai nagrinėjamus gnoseologijos klausimus.

* * *

1. Gaila, kad Kantui stigo toliau siekiančios istorinės perspektyvos Jis savo proto akivaizdoje turėjo tik racionalistinio dogmatizmo ir sensulistinio empirizmo sroves. Tiesa, jis matė tų srovių kai kurių pozicijų klaidingumą, bet iš jų poveikio svarbiausiuose punktuose jis vis delto neįstengė išsivaduoti. Jis be kritikos antai priėmė bendrą racionalizmui ir empirizmui dogmą, kad tiesioginiu pirminiu pažinimo objektu negali būti realus daiktas. Gerai nesusipažinęs čia su Aristotelio ir Tomo Akviniečio pažiūra, jis jos nė nebandė kritikuoti ir tokiu būdu dogmatiškai atmetė rimtą betarpiško realizmo[1]) poziciją.

Priklausydamas nuo šito pagrindinio dogmatiško nusistatymo, paskui Kantas susidarė savo pažiūras į analitinių ir sintetinių sprendimų charakterį. Pagrindiniu sprendimų subjektu, pagal Kantą, negali būti realus daiktas; delto analitiniai sprendimai jam įgyja siaurą, formalistinę reikšmę; iš kitos pusės, pagal Kantą, sintetiniai sprendimai jungia veiksniu ir tariniu išreikštus dalykus be įžvelgimo į jų vidujinį, daiktinį sąryšį.

Negeriau jam ir su sprendimų būtinumu bei apriorizmu. Kuomet realus daiktas nėra pirminiu pažinimo objektu, tai jis paskui teoriško proto niekados ir nėra pasiekiamas. Taigi, būtinumo sąvoka savo kilme jau neturi sąryšio su realybe. Taip pat ir aprioriškumo savybė čia reiškia, kad nėsama sąryšio su realybe.

O žinoma, kaip perdėm visa Kanto gnoseologija esmingai remiasi tokiu jo sprendimų supratimu. Pagrindinis tat klausimas jo išgarsėjusio veikalo „Kritik der reinen Vernunft“, būtent, kaip yra galimi sintetiniai apriorininiai sprendimai, yra pastatytas ir paskui sprendžiamas priklausomai nuo pirminio nekritiško nusistatymo prieš betarpišką realizmą. Kitaip sakant pagrindinė Kanto kriticizmo problema atsirado del jo nekritiškų supozicijų ir paskui priklausomai nuo tų supozicijų ji jo bandoma spręsti.

2. Ir daugiau yra svarbių dogmatizmo žymių pačiuose pradedamuose Kanto gnoseologinių svarstymų punktuose.

a) Kantas nepasistengė išbandyti savo pažiūrų atremdamas visatinio skepticizmo priekaištus. Tokiu būdu jis neturėjo akstino tiksliau nusistatyti pažiūras į bendrą tiesos supratimą [2]), į bendrą tiesos kriteriją. Del tos priežasties jo gnoseologiniai svarstymai nesiekė tokiu būdu pačių giliausių klausimų ir tų klausimų srityje jam teko vadovautis nekritiškais nusistatymais.

b) Kantas nepasirūpino įsigilinti į radikalaus gnoseologinio idealizmo pozicijų vertę. Tokiu būdu jis neturėjo akstino ir progos įsisąmoninti, kokios yra pagrindiniausios pažinimo savybės. Jis del to nepajėgė prieti prie supratimo, kad pagrindiniausia pažinimo savybė — tai santykis su objektu, kad statomas kai kurių srovių pagrindan objektivizmas[3]) gali remtis

[1]) Betarpišku realizmu vadinama gnoseologijoj toji srovė, kuri pirmuoju pažinimo objektu laiko ne jutimus ir ne idejas, bet realų daiktą

[2]) Del to jis nepajėgė suprasti, kad kiekviena tiesa, kaipo tokia, turi transcendentin charakterį iš atžvilgio į subjektyvų jos pažinimo pergyvenimą.

[3]) Reikia saugotis laikyti Kantą individualistinio subjektivizmo atstovu, nes prieš tokį subjektivizmą jis buvo griežtai nusistatęs.

tik prietaringomis dogmatiškomis supozicijomis ir vesti prie didžiausių nesąmonių.

c) Kantas nesiėmė kritiškai svarstyti ir pagrindinių sensualistinio empirizmo supozicijų bei nusistatymų. Jis dogmatiškai priėmė pažiūrą, kad pojūčiai nepatiria pačių daiktų savybių ir kad pojūčių pristatomoje mūsų pažinimui medžiagoje nėra jokiu būdu patirtos daiktų substancijos. Kantas dogmatiškai priėmė pažiūrą, kad protas neturi jokiu būdu galios įžvelgti realybėn ir kad jis yra tik galia jutimams kombinuot ir juos sovotiškai formuot apriorinįams pridėčkams padedant.

d) Kantas nejudino tokių svarbių kritiško gnoseologinio įsisąmoninimo klausimų, kaip antai, kaip galima kritiškai nusistatyti pradedamieji gnoseologinių svarstymų punktai, kaip čia galima, pavydžiui, išvengti sukimosi užburtame rate, stengiantis visa ką kritiškai pagrįsti.

Kantas nematė reikalo pasvarstyti, ar nėra dogmatizmo ir suktis užburtame rate pavojaus, kuomet neįsisąmoninama klausimo, kas stato ir svarsto gnoseologijos klausimus ir ar yra čia iš pat pradžių gnoseologijos svarstymų reikalinga pripažinti kitų žmonių egzistavimas, kitų žmonių, kaipo realių esybių, pažiūros, pažinimo faktai. Jeigu Kantas būtų šitai visa kritiškai pasvarstęs, jis būtų pajėgęs paskui išvengti daugelio nekritiškų savo pažiūrų. Jeigu jis būtų ryžęsis tai svarstyti, tai kitaip jam būtų išrodžius ir universalių sąvokų bei abstrakcijos problema, kuri jam spręsti taip nevyko.

e) Kantas be filosofinės kritikos priėmė, kaipo reiškiančius tiesą, matematikos ir matematiško gamtamokslio mokslus ir dorinės sąmonės liudijimus ir juos kaipo vienintėlius tikrus faktus dėjo savo filosofinių svarstymų pagrindan.

Tokiu būdu jis nepasirūpino išsiaiškinti sau santykį tarp moksliško ir nemoksliško pažinimo, moksliško pažinimo supratimas tat jo susidaryta be reikiamo patikrinimo, taigi, dogmatiškai.

Be to, atsižiūrėjimas tik į matematikos, matematiško gamtamokslio ir dorinės sąmonės faktus susiaurino dogmatiškai Kanto žvilgsnį ir nedavė jam turėti proto akivaizdoje visų pažinimo faktų ir įsidėmėti visų tų faktų bendras pagrindines savybes.

f) Kantas dogmatiškai laikėsi pažiūros, kad nėra vidujinio sąryšio tarp vadinamų teoriškų mokslų ir etikos.

Dėdamas teoriško proto svarstymų pagrindan tik matematiką ir matematišką gamtamokslį, kurie tačiau neturi betarpiško santykio su aktualia realybe, jis tokiu būdu dogmatiškai užsidarė sau priėjimą teoriško proto srityje pažint pačią realybę. Neturėdamas teoriško proto srityje priėjimo pažint bet kokią realybę [1]), jis čia negalėjo, juo labiau, surasti būdų ką nors tikra sužinoti apie Dievą, apie sielą, apie laisvą valią, apie pasaulio daiktų prigimtį ir tokiu būdu negalėjo teorišku protu surasti kelią pagrindiniams etikos klausimams svarstyt.

[1]) Kantas, tiesa, teorišku protu pripažino išorinės realybės ir sielos egzistavimą, bet tai padarė be kritikos, dogmatiškai; o kritiškai iš jo pozicijų jokiu būdu negalima prieit pažint ta realybė. Bet vis delto, tai atmenant, reikia vengti Kantą vadinti tiesiog idealistu, be paaiškinimų. Reikia ir tai atsiminti, kad su kai kuriomis idealizmo formomis jis net aiškiai kovojo.

Turėdamas tokį siaurą ir klaidingą supratimą apie teoriško proto svarstymų sritį ir iš kitos pusės nekritiškai pasidavęs apologetiškam religiniam karščiui, Kantas palaikė dorinės sąmonės liudijimus savaime aiškiais faktais, nereikalaujančiais kritiškai patikrint jų vertę. Tokiu būdu Kantui susidarė praktiško proto primatas ir jo filosofijoj moralinio dogmatizmo hegemonija. Iš tos priežasties Kantas taip pat nustatė ir tokį keistą santykį tarp doros ir religijos (būtent, jam religija remiasi dora, o ne atvirkščiai).

2) Kantas permaža turėjo nepriklausomumo dvasios. Tuo tarpu gnoseologijoj, norint elgtis kritiškai, reikia stengtis būti laisvam nuo šiokių ar kitokių kritiškumą kompromituojančių poveikių.

a) Kantas visai nesiskaitė su tokiomis rimtomis gnoseologijos sistemomis, kaip Aristotelio ir Tomo Akviniečio. Jis jų visai nė kritikuoti nebandė. Jis, mat, naiviai buvo įtikėjęs, kad filosofijos istorija, su kuria verta skaitytis, prasideda tik nuo Montaigne'o ir Dekarto laikų.

Kantas sakosi, kad jį iš dogmatiško miego pažadinęs Hume'as. Labai gaila, kad jis čia neturėjo kritiškesnio žadintojo, nes Hume'o nemaža yra dogmatiškų ir tai klaidingų supozicijų. Kantas prisipažįsta, kad Rousseau jį paveikęs nusistatant pozityvius, su moralinio dogmatizmo antspaudu metafizikos pagrindus. Labai tat gaila, kad Kantas svarbiausiais klausimais pasidavė taip lėkštai ir paviršutinai galvojančio filosofo autoritetui!

b) Kantas, sugalvodamas savo „kopernikišką“ hipotezę[1]), buvo dogmatiškai pasidavęs taip sparčios to laiko kitų mokslų pažangos hipnozui ir naiviai manė, kad tokiu pat būdu, tai yra sugalvojant naujas hipotezes, ir filosofijoj galima ir reikia daryti pažangos. Jis čia nepajėgė suprasti skirtumą tarp kitų mokslų ir filosofijos. Filosofijoj, mat, tik trečiaeilės rūšies klausimuose galima šį tą pozityviai padaryti sugalvojant hipotezių, kaipo tokių; o pagrindiniuose klausimuose filosofijoj hipotezėms ne vieta.

c) Kantas nepajėgė laikytis kritiško proto nepriklausomumo, nusistatant pagrindines metafizikos pažiūras. Neskirdamas realiai valios nuo proto, jis dorinės sąmonės faktų vardu įdėjo į pačius metafizikos pagrindus protu nepatikrinamų elementų ir tokiu būdu šitoje srityje davė progos įsigalėti individualizmui bei liberalizmui, kurie filosofijos ir apskritai pasaulėžiūros srityje ne mažiau yra kenksmingi, kaip ir politikoj bei ekonomijoj.

d) Kantas labai nekritiškai buvo pasidavęs apologetiškiems interesams. Norėdamas visiškai apsaugoti savo dorinius bei religinius įsitikrinimus nuo bet kokios rimtos proto kritikos, jis pasirinko tokius savo gnoseologijai pagrindus, kad būtų galima įrodyt, jog spekuliatyviam (t. y. į pojūčių patyrimo medžiagą nusikreipusiam) protui yra visai neprieinami doros bei religijos dalykai, kaip ir visi pojūčiams neprieinamieji daiktai.

* *
*

Einant svarstyt, kaip Kantas atsako į pasistatytus savo gnoseologijos klausimus, reikia neužmiršti, kad jų vertė pirmučiausia pareina nuo pačių klausimų vertės, kuri, kaip tik-ką matėm, kritiškumo ir dvasios nepriklausomumo atžvilgiais yra labai nedidelė. Šių dienų filosofinė problemologija tiek yra padarius pažangos, kad šiandien kalbėti apie Kanto per didelį kritiškumo paisymą būtų didelio filosofijoj atsilikimo ir obskurantizmo ženklas.

[1]) Kanto hipotezės „kopernikiškumas“ yra tas, kad jis manė, jog teoriško proto srityje objektyvumo charakteris pažinime gaunamas ne iš santykio su daiktais, bet iš proto dėsniško veikimo. Objektyvumas tat jam remiasi subjektyvumu.

Turint galvoje gnoseologijoj-problemologijos pažangą, šiandien Kanto gnoseologiniai svarstymai mums turi daugiausia tik istoriško intereso ir juos, mes privalome stengtis suprasti iš to laiko aplinkybių ir iš Kanto protavimo individualių savotiškumų. Turint galvoje tą pažangą, šiandien būtų nedovanotinas atžagareiviškumas taip galvoti, kaip kad galvojo Kantas jo specifiškai svarstytuose gnoseologijos klausimuose [1]). Ar mes imsime jo mokslą apie sprendimus, ar apie apriorines pojūčių patyrimo formas, ar apie kategorijas, ar apie mokslinius etikos pagrindus, ar pagaliau apie Dievą, sielą ir laisvą valią, visur čia mes rasime taip daug ir stambių klaidų, kad del jų gausumo ir didumo mums šiandien tenka tik stebėtis, jeigu mes nemokėtume istoriškai ir psichologiškai suprasti tų Kanto klaidų atsiradimą.

1. Kantas pasidavęs racionalistų ir empiristų poveikiui, laikėsi pažiūros, kad proto darbas yra tik kombinuoti sprendimuose pojūčių jutimus ir pačius sprendimus atatinkamai grupuoti bei daryti iš jų išvadas. Kantas nepripažįsta, kad protas galėtų ką įžvelgti realybėje, pojūčių padedamas. Ir čia paskui jo pagrindinės klaidos pažiūrose į sprendimus.

Kantas netyrinėjo sprendimų taip pagrindingai, kaip Aristotelis. Jeigu jis būtų įsigilinęs į sprendimų prasmę ir tikslą, jis būtų įsisąmoninęs, kad sprendimu siekiama tarti šį tą apie tai, kas nėra sprendimas, bet vis delto yra žinotina, ir kad sprendimas tik tuomet galima laikyti turinčiu vertės tiesos atžvilgiu, kuomet jis iš tikro išreiškia tai, kas turima proto akivaizdoje. Iš čia būtų gerai supratęs, kad ne pažinimo objektai turi derintis prie pažinimo galios dėsnių, bet protas turi būti apspręstas realybės, jeigu norima tiesa pasiekti ir išreikšti. Tokiu būdu Kantas būtų lengvai pamatęs visą klaidingumą savo kopernikiško užsimojimo, kuriuo eidamas jis statė teoriško proto svarstymo pagrindan mintį, kad pažinimo objektus turi normuoti proto galios veikimo dėsniai.

Jeigu Kantas būtų kritiškai įsigilinęs į sprendimo esmę, būtų lengvai pastebėjęs, kad sprendime jungiama arba skiriama veiksnys nuo tarinio atsižvelgiant į dalyką, kuris, sprendimą darant, turimas galvoje dviem atžvilgiais (vieną atžvilgį išreiškia veiksnys, kitą tarinys). Jeigu Kantas būtų į tai įsigilinęs, būtų galėjęs lengvai suprasti, kad tik tuomet santykio tarp veiksnio ir tarinio išreiškimas gali sutikti su tiesa, kuomet atsižiūrima į sprendime turimą galvoje dalyką. Taigi sintetiniai aprioriniai sprendimai, kur tokio į dalyką atsižiūrėjimo nėra, ir einant paties Kanto mokslu, nė būti negali, aišku, negali turėti tiesos charakterio. Taigi, aišku, kad Kantas, svarbiausiais, mokslo atžvilgiu, laikydamas sintetinius apriorinius sprendimus, prieina savo sprendimų moksle prie stambios nesąmonės.

2) Kantas savo pažiūras apie apriorines pojučių patyrimo formas (laiką ir erdvę) ir apie kategorijas nusistatė per daug lengvai įtikėdamas, kad mes negalime realybės tikrų savybių nei pojučiais patirti nei teorišku protu tikrai pažinti.

Tuo tarpu, rodos, nesunku, kiek kritiškai pagalvojus, suprasti, kad, prileidus pojučių srityje subjektines laiko ir erdvės formas, nėra galima matyti esminio skirtumo tarp svajonių ir tikro patyrimo. Dar aiškiau bus

[1]) Kanto pozicijų gnoseologijoj silpnumas ypač greitai gali paaiškėti, pritaikant nurodytas mano kriterijas straipsnyje „Šių dienų gnoseologijos padėtis ir svarbesnieji joje orientacijos punktai“, „Logos“ 1922 m.

matyt čia nesąmonė, jeigu svarstysime, kaip su tokia subjektinių formų teorija galima būtų kritiškai orientuotis istorijos faktų srityje.

Panašiai iš nesąmonių negali išsinarplioti Kantas ir del savo mokslo apie apriorines subjektyvias kategorijas. Juk ar šiaip ar taip jis kalba apie nepažįstamą daiktą savyje, kurį vis delto jis turi laikyti šiuo tuo, taigi, šiokia tokia esybe, šiaip ar taip galinčia veikti, galinčia turėti šiokius ar kitokius santykius su kitais daiktais. Taigi išeina, kad esybės, egzistavimo, substancijos, veikimo, priežastingumo, santykio kategorijos taikytinos yra ne tik apriorinėmis pažinimo formomis ir kategorijomis suformuotiems pažinimo objektams, bet ir pačiam daiktui, kaip jis yra savyje (Ding an sich). O tai visai priešinga Kanto mokslui, kad tos formos ir kategorijos taikytinos tik mūsų pačių susiformuotiems pažinimo objektams. Be to, Kantas kalba apie įvairių filosofų protavimus, kurių, tur būt, jis nelaiko tik savo pažinimo sąmonės objektais, bet ir egzistuojančiais savyje.

3) Del mokslo apie subjektines formas ir kategorijas Kanto yra daug prieštaravimų.

Jis mokina, kad tikras teoriškas pažinimas gali būti tik apie pojučiu patyrimui prienamus dalykus; kiekvieno dalyko sąvokos pagrinde turi būti jutimų nurodymai. O tuo tarpu jis savo teorišku svarstymu apie sintetinius apriorinius sprendimus aiškiai liečia pojučiams neprieinamus dalykus; juk nei kategorijos nei sprendimai nė jokiam pojučių patyrimui yra neprieinami.

b) Jeigu laikyti mokslišku daiktu, kaip nori Kantas, tik pojučiams prieinamus dalykus, tai pati Kanto sistema, kaipo susidedanti iš minčių, yra pojučiams neprieinamas daiktas, taigi ir negalėtų turėti pretensijos būti moksliškai kvalifikuota.

c) Kantas sako, kad daikto, kaip jis yra savyje, sužadinta mūsų pojučių galia duoda mums be jokių ryšių, be jokios organizacijos patyrimo medžiagą, kad visi sąryšiai, visas tos medžiagos organizavimas pareina iš operavimo aprioriniais elementais (formomis ir kategorijomis). Taigi, pritaikant tai, pavyzdžiui, prie Kanto veikalo „Kritik der reinen Vernunft", reiktų sakyti, kad, kuomet mes jį skaitome, tai patys jį sutvarkome, patys įprasminame, kitaip sakant, patys pasidarome jo autoriais.

4) Kantas norėjo matematikai ir matematiškam gamtamoksliui nurodyti būtinos ir visatinos vertės pagrindus. Tuo tarpu Kantas nustato tokius principus, iš kurių išeina, kad tai jokiu būdu negalima pasiekti.

a) Jeigu Kantas sakosi negalįs turėti jokios informacijos iš daikto, kaip jis yra savyje, o betgi iš to daikto gauna patyrimui akstiną, tai iš kur jis gali žinoti, kad daiktas savyje kartais nepradės teikti kitokios rūšies akstinų prie kurių aprioriniai elementai negalės būti, kaip reik, pritaikyti, ir tokiu būdu mokslų dėsniai neteks savo vertės. Iš kur, iš tikro, Kantas žino, kad Ding an sich turi pastoviai užsilaikyti, o ne būti kokios nors evoliucijos srovėje? Jau Fichtė buvo aiškiai nurodęs šitą silpną Kanto sistemos vietą.

b) Kantas negali taip pat nurodyti pagrindo, delko iš nežinomos versmės atsiradęs apriorinių formų ir kategorijų mechanizmas negalėtų kartais daugiau ar mažiau pasikeisti ir delko negalėtų pradėti veikti kitais būdais.

5). Kartais daug kas susijaudina sužinojęs, kad Kantas teoriškam protui nepripažįsta kompetencijos įrodyti, kad Dievas egzistuoja, kad žmogus

turi dvasinę sielą, kad žmogus turi laisvą valią. Bet reiktų atsiminti, kad griežtai laikantis Kanto mokslo apie subjektines formas ir kategorijas nebūtų galima taip pat žinoti, ar egzistuoja išorinis pasaulis, ar egzistuoja kiti žmonės, ar apskritai kas nors egzistuoja už subjektinių reiškinių. Pagalios ir pats pažįstąs žmogus, kiek jis yra pažintas, yra tik iš pojučių jutimų subjektinėmis formomis ir kategorijomis suformuotas padaras. Kanto žmogus, kaipo teoriško proto mechanizmo padaras, nėra tai gyva esybė; nenuostabu tat, kad Kanto žmogus teoriško proto srityje negali pažinti Dievo ir sielos, nes jis, apskritai, kaipo negyvas padaras, negalėtų, rodos, nė ryžtis ką nors pažinti, ir tokiam žmogui nei Dievas nei siela pažinti negalėtų, rodos, nė rūpėti.

6) Kalbant apie Kanto metafizinių dalykų pažinimą, reikia atsiminti, kad jo filosofinė gnoseologija apima ne tik teoriško proto sritį, bet ir praktiško. Užtai reikia saugotis, ką tarti bendrai apie Kanto gnoseologiją, kas paliečia tik vieną jos dalį, pavyzdžiui, tik teorišką. Iš to, kad teoriško proto srityje Kantas moko, jog tikrai negalime žinoti, ar Dievas egzistuoja, del to negalima tą pat pasakyti apie jo praktišką protą. Tiesa, Kantas praktiško proto pažinimą paprastai vadina tikėjimu, bet tai čia daugiau terminologijos įvairumo ir gal netikslumo dalykas[1]). Kitas klausimas, ar jo praktiško proto srityje pareikštos pažiūros išlaiko kritiką.

Šiaip ar taip, reikia liautis kalbėjus apie Kanto priešingumą visokia metafizikai, kuomet Kantas tiek padėjo darbo berašydamas įvadas į metafiziką (kaip, pavyzdžiui, Kritik der reinen Vernunft, Prolegomena) ir bestatydamas savo metafiziką ant moralinio dogmatizmo pagrindų. Galima ir reikia su jo metafizika nesutikti, tenka, mat, joje surasti pačiuose pagrinduose daug klaidų, bet negalima neigti jo metafizinių pastangų, jo metafizikoj įsimylėjimo, kaip jis pats išsireiškia.

7) Kritikuojant Kanto metafizikos gnoseologinius pagrindus tenka panagrinėti ypatingai vertę jo moralinio dogmatizmo, ant kurio jo metafika rymo, tenka kritiškai įsigilinti į dvasinės sąmonės liudijimų vertę, tenka pasvarstyti, nuo kokių supozicijų toji vertė pareina. Čia yra vienas iš centrinių Kanto filosofinės gnoseologijos punktų, čia svarbiausia ir jautriausia visos Kanto filosofijos vieta; čia nustatyta pagrindas jo metefizikai, iš čia didele dalimi pareina linkmė visai jo gnoseologijai [2]).

* *
*

Taip tat, šių dienų patobūlintos problematikos akimis žiūrint į Kanto filosofiją, jo gnoseologija išrodo silpna, nekritiška, prieštaravimų, klaidų pilna. Betgi reikia pripažinti, kad jis turi nemaža nuopelnų gnoseologijos istorijoje. Kantas stengėsi tuos klausimus svarstyti krūvon sutraukus; iki tol jie buvo dažnausiai svarstomi tik psichologijos ir metafizikos dalykus svarstant. Kantas stengėsi savo gnoseologija pakirsti iš pagrindų šaknis materializmui ir visokiam ateizmui. Jo dorinio idealizmo karščiui, deja, neprilygo objektyvaus, šalto, kritiško galvojimo gabumai; iš čia jo tenkinimasis metafizikoj taip silpnais moralinio dogmatizmo pagrindais.

---

[1]) Tenka delto labai būti atsargiam kalbant apie Kanto agnosticizmą.

[2]) Reikia tat saugotis manyt, būsią Kanto pagrindines gnoseologijos pažiūras galima rasti tik jo teoriško proto dalykų svarstymuose. Jau pats juk paskirstymas pažinimo į teoriško ir praktiško proto sritis turi didelę reikšmę jo gnoseologijai.

Matant Kanto gnoseologijoj klaidas, reikia atsiminti, kaip sunku buvo jam jų išvengti, veikiant taip galingai tuomet aplinkui jį įvairiems filosofijos ir apskritai pasaulėžiūros prietarams. Žmogus su silpnais gabumais, su mažesne energija, su menkesniu doriniu uolumu, būtų nepajėgęs parodyti visgi tiek savitos filosofijos kūrybos, kiek jos yra pareiškęs išgarsėjęs Karaliaučiaus filosofas. Jo gnoseologiniai nusistatymai nors dažnai neteikia šviesos, bet visada skatina kritiškai svarstyt. Genialaus žmogaus gera valia dirbusio ir klaidos dažnai pasirodo naudingos žmonijos minties pažangai. Panašiai yra su Kantu, kurio genialių gnoseologinių svarstymų išdavos ir šiandien dar nemaža duoda impulso kritiškai galvojančiam žmogui. Už visa tai ir gnoseologas privalo jam reikšti padėkos ir pagarbos jo 200 metų sukaktuvių proga.

Prof. Dr. P. Kuraitis.

Kantas ir Dievo įrodymų kritika.

Kantas savo veikale „Kritik der reinen Vernunft“ svarstė ir kritikavo ontologinį, kosmologinį ir fizikoteologinį Dievo esimo (buvimą, Dasein) įrodymą ir padarė išvadą, kad tie įrodymai esą tik dialektinis apsirikimas. Kitame savo veikale „Kritik der praktischen Vernunft“ Kantas įrodinėjo, jog reikia gyventi taip, kaip Dievas ir būtų, jog dora yra neįmanoma be Dievo, be pomirtinio gyvenimo, be sielos nemarumo.

Paliekame nuošaliai klausimą, kas Kanto sistemoje svarbiau,—grynojo ar pratiškojo proto reikalavimai; neliečiame taip pat klausimo, kaip suderinti dvi minėtosios Kanto kritikos, ir ar galima jos suderinti. Mums čia rūpi išdėstyti Kanto kritika kai del Dievo esimo įrodymų ir patiekti kritikos antikritika.*)

A. Kanto kritika del Dievo esimo įrodimų.

I. Absoliučiai būtinos esybės (= būtybės, Wesen) ir aukščiausios realybės sąvokų kilmė. Patirtis apima taip aposterioriškąjį momentą, t. y. jutimus, kaip ir pažįstančiojo asmens aprioriškąjį priedėlį, todel ir turi neginčijamos vertės ten randamiems daiktams pažinti. Jutimas, gryna pažiūra (reine Anschauung), vaizduotė, intelektas (Verstand) yra čia bendradarbiavę.

Spekuliatyvus, arba grynai protautinis, svarstymas čia dar neranda patenkinimo: patirtis sukelia dvejopu atžvilgiu naujus svarstymus ir klausimus. Visųpirma esimo atžvilgiu pareina nuo kitų daiktų patirties atskiri daiktai; iš čia protas (Vernunft) daro išvadą, jog patirties daiktai yra pripuolami. Antra, visi patirties daiktai turinio atžvilgiu yra apriboti, nepilni. Šios mintys sukelia idėją besąlyginės esybės, kuri tam tikru būdu daro galimą sąlyginių pripuolamų daiktų eilės esimą. Besąlyginė esybė vadinama yra absoliutas. Kadangi absoliutas yra priešingybėje visam, kas yra pripuolamo ir sąlyginio, tat ir esimo atžvilgiu jisai turi būti būtinas, t. y. taip, kad jojo nebuvimas (Nichtsein) būtų negalimas (Kant, op. c. 468 p.).

Taip kilniai suvokta esimo atžvilgiu esybė turi ir turinio atžvilgiu turėti tam atatinkamų savybių. Kadangi būtina esybė nieko savyje prieštaraujančio negali turėti, kadangi ji turi būti svarstoma kaipo visų patirties daiktų galimybių sąlyga, pati nuo nieko nepareinanti, kadangi ji galų gale turinio atžvilgiu turi reikšti pilnumą ir tobūlumą, kad būtų galima visus patirties daiktus svarstyti kaip iš jos išvestus, tat aukščiausioji realybė geriausiai absoliutui tinka kaipo jojo turinys. Absoliutas, arba absoliučiai būtinoji esybė, kuri kartu yra ir aukščiausioji realybė, vadinama yra Dievas (Op. c. 463—5 p).

II. Ontologinis įrodymas ir jojo kritika. Patirtyje nerandama būtina: visa ten pripuolama; todel būtinos esybės galimybė ir tikrybė (Gewissheit) turi būti a priori nustatyta (Op. c. 481, 474, 475 p.). Taip dalykams esant, protas pripažįsta kaipo visai būtiną dalyką tik tokį,

*) Dėstydamas Kanto kritiką visur remsiuos šiuo leidimu: „Kritik der reinen Vernunft“ herausgeg. von Dr. Kehrbach, II Aufl. Leipzig, Reclam „Universal Bibliothek“.

kuris jau savo sąvokoje reiškia būtinumą (Op. c. 482 p.), t. y., kurio esimas jau yra pačioje sąvokoje; kad esimą pažinus pakanka suanalizuoti pati sąvoka ir tuo būdu būtinos esybės esimas yra įrodytas iš pačios sąvokos analizės.

Šiam įrodymui galima daug kas prikišti. Visų pirma tenka iškelti aikštėn, jog absoliutus protavimo (Urteil) būtinumas yra tik sąlyginis daiktų būtinumas, tat reiškia, jei daiktai egzistuoja, jie egzistuoja tuo būdu, kaip protavime jų santykiai yra išreikšti, kitaip šitai sakant, protavimas išreiškia daiktų turinio santykius, o ne daiktų esimą. Iš čia eina išvada, jog protavimas yra galima panaikinti (aufheben) be jokio prieštaravimo. Prieštaravimas tuomet tik, iš tikrųjų, būtų, jei būtų panaikinama viena protavimo dalis, paliekant kitą. Be prieštaravimo nėra grynose sąvokose a priori kito būdo kad panaikinimo galimybė būtų leistina (Op. c. 470 p.). Iš čia matyti kad pasakymas būsią yra nepanaikinamų subjektų, yra ne kas kita, kaip petitio principii.

Dar bandoma absoliuto esimas šiuo būdu paremti, kai sakoma, jog yra sąvoka, kuriai be prieštaravimo negalima paneigti esimas, tai yra sąvoka, kuri, kaipo tokia, turi savyje galimybę ir esimą.

Šios rūšies bandymas yra nepateisinamas, nes jisai po galimybės priedanga įveda jau patį esimą (Op. c. 471 p.).

Dar yra kitas pagrindas priešais bandymą iš grynos sąvokos išspręsti esimas. Iš vienos pusės, yra gerai žinoma, kad joks loginis tarinys neįrodo esimo, kadangi liečia tik mąstymo formą; iš kitos gi pusės, kiekvienas realus turinys išreiškia ką nors, kas pridedama prie sąvokos, kas liečia sąvokos turinį; tuo būdu esimas yra tam tikra daikto su visais jojo tariniais padėtis (Position); todel egzistuojąs daiktas neturįs nieko daugiau, negu galimas daiktas, nes, kitaip esant, negalima būtų sakyti, jog štai egzistuoja mąstytosios sąvokos objektas (Op. c. 472—3 p.). Pojučių daiktų esimas yra lengva įrodyti, būtent, nurodžius, jog sąvoka sutinka su materialinėmis patirties sąlygomis, o mąstymo objektų esimas turi būti a priori nustatytas, bet tam nėra jokių priemonių (Op. c. 474 p.)

Pagaliau, ar gi tai nebūtų keista grynai savo noru sudarytoje idejoje rasti daikto esimas? Ir kadangi būtinybė nėra sąvokos turinyje išreikšta, kadangi esimas yra savo rūšies sintezė, tai, galima sakyti, jog nėra jokios daikto sąvokos, kurios esimas būtų reikalingas įsivaizduoti tik kaipo absoliučiai būtinas (Op. c. 484 p.).

III. K o s m o l o g i n i s į r o d y m a s ir j o j o k r i t i k a. Kosmologiniame įrodyme vengiama iš sąvokų a priori spręsti esimas, bet bandoma eiti iš patirties, ieškoma ne to, kas leistų iš grynos sąvokos spręsti esimo būtinybę, tik norima rasti sąlyga, be kurios patirtis nebūtų nei išaiškinama, nei galima (Op. c. 480—1 p.).

Kosmologinis įrodymas šiaip išreiškiamas: jei kas nors egzistuoja, tai egzistuoja ir absoliučiai būtina esybė; taigi egzistuoja bent mąstantysis subjektas; todel egzistuoja ir absoliučiai būtina esybė. Įrodymas plėtojamas toliau: būtinoji esybė turi būti nustatyta; kadangi jai tik vienas turinys tegalima priskirti, tai šis tarinys ją visai ir a priori turi nustatyti. Čia tinka tik realiausios esybės (entis realissimi,) tarinys, arba predikatas, tai gi, realiausia esybė egzistuoja būtinu būdu (Op. c. 476—7 p.). Kadangi šiame įrodyme

pradedama nuo patirties ir kadangi galimoji patirtis liečia tik pasaulį, tat įrodymas yra gavęs kosmologinio įrodymo vardą.

Šitaip sudarytasai kosmologinis Dievo įrodymas gali žmogų įtikinti, jei dėmesys ypač yra kreipiamas į šias vadovaujančias mintis: pasaulio visuma turėtų pavirsti nebūtimi, jei nebūtų prileista kas nors, kas pats visai savaime egzistuotų, nepriklausytų pripuolamybei ir būtų josios atsiradimo priežastis (Op. c. 488 p.).

Čia suminėtame įrodyme galima atskirti du etapu: pirmas etapas—perėjimas (išvada) iš bendrosios patirties į būtinąją esybę, antras— perėjimas iš būtinos esybės į aukščiausiąją realybę.

Pirmame etape pasinaudojama patirtimi. Patirtis visada reiškia pripuolamus dalykus, ji yra sąlyginė. Patsai patirties sąlyginumas nėra kažkas būtina, bet visai relatyvu, t. y., sąlyginumas patsai iš savęs ir a priori neleidžia daryti jokios išvados, kad patirtis būtų būtinas dalykas (Op. c. 496—7). Patirtyje visa yra sąlyginai ir pripuolamai; iš čia eina išvada, jog būtinosios esybės reikia ieškoti už pasaulio ribų, kur jokia patirtis nebegali siekti. Jei todel kosmologinis įrodymas panaudoja priežastingumo principą, kuris turi vertės tik patirčiai, nes kiekvienas veikimas, nebūdamas didžiausias iš visų galimųjų, negali liudyti apie aukščiausią ir būtiną priežastį (Op. c. 498), jei kosmologinis įrodymas daro išvadą, jog begalinė priežasčių eilė yra negalima, kad šiuo būdu peržengus patirties ribas ir pakilus prie būtinos esybės, tai čia būtų tik paprastas pasikėsinimas, kuris parodytų, jog principai yra nevykusiai vartojami (Op. c. 480 p.).

Be to, prileidus, kad absoliučiai būtinos esybės išvada yra teisinga, kiltų klausimas, iš kur būtų tokia esybė. Prieš tokį klausimą visi būtinos esybės gynėjai turėtų nutilti (Op. c. 482).

Antrame etape kosmologinis įrodymas veda nuo būtinos esybės prie aukščiausios realybės. Bet ir šis žingsnis yra neleistinas dėliai šių dviejų motyvų. Visųpirma, protaujant siekta net pačios aukščiausios realybės, kuri patenkina visas sąlygas, bet ir čia neina išvada, jog susiaurinta būties atžvilgiu esybė (neaukščiausia realybė) negalėtų patenkinti aukščiau minėtųjų galvojimo sąlygų ir negalėtų egzistuoti kaipo būtina esybė. Todel mėginimas nustatyti būtinos realybės savybę bei turinį nėra pavykęs (Op. c. 465-6).—Antra, kosmologinis įrodymas išreiškia, jog būtina esybė yra kartu ir realiausia esybė. Šis teigiamas sprendimas galima atversti ir tada bus: kai kurios realiausios esybės yra kartu ir absoliučiai būtinos esybės. Kadangi realiausios esybės tarp savęs nesiskiria, todel galima tiesiog sakyti: realiausia esybė yra absoliučiai būtina esybė, bet čia jau yra grynai ontologinis įrodymas (Op. c. 479 p.).

Visa, kas čia pasakyta, turint galvoj, tenka daryti išvada, jog mėginimas kosmologiniu keliu įrodyti būtinos esybės ir aukščiausios realybės esimas yra laikytinas nevykusiu.

IV. Fizikoteologinis įrodymas ir jo kritika. Paskutinis mėginimas aukščiausios realybės esimą įrodyti yra: iš tam tikros patirties padaryti išvada kai del aukščiausios realybės esimo. Tai būtų fizikoteologinis įrodymas. Patirties pasaulis su jo įvairumu, tvarka, tikslingumu, gražumu, erdvine begalybe sukelia mumyse didžiausią nuostabumą. Visur matomas sąryšis tarp priežasčių ir padarinių: kiekviena priežastis yra kitos priežasties padarinys ir šiuo būdu eina priežasčių eilė vis tolyn ir

tolyn. Įrodymo svarbieji momentai, trumpai sakant, yra tokie: 1) pasaulyje matomas visa apimąs tikslingumas, 2) daiktų prigimtis ir visa gamta pati iš savęs nėr pakankama, kad ją išaiškinus, jei nebus priimtas tvarkantysis principas, 3) egzistuoja priežastis (viena ar daugiau), turinti protingumą (Intelligenz) ir laisvę, 4) harmoningas visatos (Weltall) dalių savitarpinis veikimas įrodo priežasties vienumą (Op. c. 490).

Prieš šitą teleologinį įrodymą štai kas galima pastatyti. Visų pirma, fizikoteologinis įrodymas veda nuo pasaulio tikslingumo prie jo proporcionalinės priežasties, kurios ypatumai, kaip būtinas ar pripuolamas esimas, aukščiausia ar ribota realybė, dar pasilieka neįrodyti (Op. c. 492 p.). Antra. Žmogaus protas ir valia vykina tam tikros rūšies priežastingumą, kai jie dailėje verčia gamtą tam tikrus naujus tikslus realizuoti. Pasigaunant analogijų sakoma: protas ir valia turi būti gamtinio tikslingumo pagrinde. Šios rūšies protavimas yra tiktai analogija, o ne apodiktinis įrodymas. Trečia. Patirtyje tyrinėjami tik daiktų būviai, todel fizikoteologinis įrodymas iškelia aikštėn daiktų formos nepakankamumą ir geriausiu atveju nurodo tik pasaulio tvarkytoją, bet iš čia dar negalima išvesti aukščiausioji realybė. (Op. c. 491—2 p.). Be to, čia reikia pastebėti, jog iš daiktų formos pripuolumo daryti išvada apie gamtos tikslingumo priežastį yra protautinio, arba spekuliatyvaus, pobūdžio išvada, todel ji yra neleistina, jei laikomasi patirties pagrindų. (Op. c. 498 p.).

Jei būtų norima įrodyti medžiagos, t. y., daiktų substancijos nepakankamumas pasaulio tvarkai suprasti ir išaiškinti ir šiuo būdu pasaulio kūrėjo esimas teigti, tai būtų reikalo griebtis protautinių įrodymų, bet šitasai kelias nėr priimtinas teleologiniam įrodinėjimui (Op. c. 492 p.).

Kokia išvada darytina iš viso fizikoteologijos įrodinėjimo? Šisai įrodinėjimas parodo, jog iš tikrųjų yra proporcionalinė priežastis, bet jisai negali jos turinio nustatyti (sie zu bestimmen), kadangi turinio nustatymas yra galimas tik prie sąvokos aukščiausios realybės, begalinės tobulybės, kuri turi visą galybę, išmintį ir kitus tolygius savumus, o visi kiti galybės, jėgos, didybės suvokimai rodo ne sąvokų turinį, bet jų santykius su kitomis kiekybėmis (Op. c. 492—3).

Teleologinis įrodinėjimas, iš tikrųjų, nesudaro apodiktinės tikrenybės (Gewissheit), jisai gali tik būti imamas kaipo įvadas ontologiniam įrodinėjimui; kadangi tačiau, iš kitos pusės, gamtos tikslingumo svarstymas būtinai verčia prileisti esimą pasaulio priežasties, turinčios protą ir valią, todel leistina yra, pasiremiant tikėjimu, sutikti, kad tokia priežastis egzistuoja. Tas paaiškina faktą, delko fizikoteologinis įrodymas yra seniausias, aiškiausias ir daugiausia žmonių protui pritaikintas ir todel mėginimas jįjį kritika susilpninti yra visai bergždžias (Op. c. 489, 490 p.).

V. D i a l e k t i n i s a p s i r i k i m a s i r i d e a l a s. Aukščiau minėtas išdėstymas nurodo, jog negalima prileisti būtinos esybės ir aukščiausios realybės esimas, turįs objektyvią vertę. Dabar reikia iškelti aikštėn subjektyvūs motyvai, kurie verčia priimti būtinos esybės esimą.

Yra pagrindinis proto (Vernunft) ypatumas, kad protas siekia papildyti žinias, gaunamas pasinaudojant pojūčiais ir intelektu (Verstand), iš kur kyla apsirikimas (Schein), jog papildymas neva praplatina žmogaus pažinimą. Reikalas papildyti pažinimą yra pagrindinė proto paskata (Haupttrieb). (Op. c. 452, 465—7 p.). Papildymas reiškiasi tuo būdu, jog prie gautųjų em-

pirinių veiksmų dar ieškoma artimiausių priežasčių ir, galų gale, paskutinės priežasties. Dėliai čia minimosios proto paskatos kyla riklus manymas, jog visi empiriniai daviniai neva yra pripuolami ir paskutinė priežastis neva yra būtinai reikalinga (Op. c. 484 p.). Patirties dalykų nustatymas (Bestimmung) įvyksta sudarant jų santykius su patirties sąlygų visuma, kuri atrodo kaipo vienetas. Tam tikru transcendentalinės subrepcijos (=viena logikos klaidų rūšis) keliu objektyvią patirties visumos vienybę protas perkelia ir pritaikina savajai funkcijai, t. y., papildymui, ir šiuo būdu grynai reguliatyvi aukščiausioji priežastis, kuri papildymo priešakyje yra ir nuo kurios visa išvedama, patampa konstitutyviu principu, turinčiu objektyvią vertę (Op. c. 186 p.). Iš čia matyti, jog perėjimas iš patirties į būtiną esybę ir aukščiausiąją realybę yra atsižvelgiant į proto paskatą visai naturalus, neišvengiamas, bet vis delto tik manomasai (riklus) ir netikras (Op. c. 483—4 p.).

Nežiūrint proto pastangų, vis delto aukščiausioji realybė liekasi vien transcendentalinė sąvoka, gryna, nors ir taisyklingai išvesta ideja, kuri sugeba duoti aiškinimo pagrindų vienumą ir žmogaus pažinimo apvainikavimą (Op. c. 468, 481 p.). Kadangi ideja yra grynai protautinėje srityje, kur neseka jokia patirtis, tad nėra jokių kliūčių idejai priskirti substancialumas, tobūlumas, ji individualiai imti kaipo be jokių trūkumų idealas, kuris papildyme kilo hipostazijuojant vienybę, aukščiausiąją priežastį (Op. c. 489, 501, 486 p.).

Kaip idealas, paprastai, yra mūsų elgesio taisyklė, taip transcendentalinės teologijos idealas turi uždavinį cenzūruoti proto veikimą, t. y., tik transcendentalinį mastą vartoti, kai yra svarstomos idejos (Op. c. 453, 500 p.), ir jeigu kuriuo kitu būdu, pav. moralinės teologijos, bus iškeliamas aikštėn realiausios esybės esimas, tat transcendentalinė teologija turi uždavinį ginti ir apvalyti šią esybę nuo antropomorfistinių priedų, atsiradusių iš susidūrimo su patirtimi (Op. c. 501 p.).

Spekuliatyvioje srityje sudarytasai grynojo proto idealas nėra neištiriamas, kadangi jisai yra kaipo grynai mąstomasai dalykas atsiradęs iš pažintųjų subjektyvių proto motyvų ir todel ten pat yra išsprendžiamas (auflösbar) (Op. c. 483 p.).

B. Dievo įrodymų Kanto kritikos antikritika.

Dievo įrodymų Kanto kritika yra, tiesioginiu ar netiesioginiu būdu, jo pažinimo teorijos išdava. Pati Kanto pažinimo teorija čia mums nerūpi svarstyti; mums rūpi ši Kanto patiekiamoji Dievo įrodymų kritika įvertinti. Tai padarius bus matyti, jog Kantas klaidingai pritaikė savo pažinimo teoriją Dievo esimo įrodymams kritikuoti, jog Kantas, bekritikuodamas Dievo esimo įrodymus, padarė klaidingų išvadų; pagaliau, iš įvertinimo bus matyti kai kurios silpnos Kanto pažinimo teorijos pusės.

I O n t o l o g i n i o į r o d y m o a n t i k r i t i k a. Ontologinio įrodymo menkumą jau matė tomistinė filosofija viduramžyje ir todel jį atmetė. Kantas irgi atmetė ontologinį įrodymą, ir čia su juo sutinkame, bet Kanto įrodymo žymesnę dalį atmetame, nes ji klaidingai sudaryta.

Kantas sako, jog esimas nėra predikatas, arba tarinys. Būtent, kiekvienas predikatas išreiškia daikto žymę t. y., jo turinio kaip ir tam tikrą dalį. Sąvoka, anot Kanto, apima daikto tik turinį. Daikto esimas yra tik jo padėtis

savyje (Position an sich selbst) ir pojučių dalykams yra įrodomas, kai yra galimas pažvalgus pažinimas, arba pažiūra. (Anschauung); mąstymo dalykams nėr būdo įsitikrinti jų esimu. Taip mano Kantas.

Čia Kanto nužymėtoji medžiagos (Data) apimtis yra persiaura, kaip matyti iš šių nurodymų. Pirma. Kanto „dalyko padėtis savyje“ ar yra mąstymo suvokiamas dalykas, ar ne. Jeigu yra suvokiamas, tad yra sąvoka; jeigu nesuvokiamas, tad negali būti imamas domėn jokiame pažinimo vyksme. Kadangi tik pirmoji galimybė yra visiems, net ir pačiam Kantui, priimtina, tad yra aišku, jog ir esimo sąvokos yra, šalip turinio sąvokų. Antra. Kur yra pagrindas, jog Kantas dvi pripuolamai imami sąvoki skiria nuo viena kitos? Atsakas skamba: jųjų skirtume kai del to, ką jos atvaizduoja. Ar yra skirtumas tarp 100 pamąstytų ir 100 tikrai esančių talerų? Taip skambės atsakas, jeigu sąvokų kilimo klausimas bus be jokių prielaidų ir genetinių būdų statomas, nes antruoju atveju, pav., pirklys jausis visai kitaip, negu pirmuoju atveju. Todel čia randama pakankamai medžiagos (Data) nustatyti skirtumą ir turėti pagrindą naujai sąvokai, būtent, esimo sąvokai sudaryti, kuri nebūdama surišta su pažvalgumu, daugiau reiškia, negu Kanto „dalyko padėtis savyje“ ir gali būti vartojama kaipo esimo predikatas sąryšyje su turinio šiuo ar kitu predikatu. Pagaliau, patsai Kantas vartoja esimo sąvoką tąja prasme, kaip mes ją vartojame. Pav., Kantas sako, jog patirties dalykai neturi būtinumo, jog būtinumas turi būti pažįstamas a priori. Šie ir tolygūs teigimai neturėtų jokios prasmės, jei esimo sąvoka būtų vartojama kita prasme, negu kad mes ją vartojame. Pakeitus Kanto išsireiškimą „dalyko padėtis savyje“ esimo sąvoka, visai atpuola Kanto pasakymas, jog yra galima įrodyti tik pojučių daiktų esimas.

Mūsiškiame esimo sąvokos supratime reikia skirti esimo sąvoka (=idejinis esimas) sąryšyje su daikto turinio sąvoka ir esimas kaipo tikrybė (=realus esimas) sąryšyje su egzistuojančiu daiktu. Šio skirtumo šviesoje tenka nušviesti pagarsėjęs Kanto įrodinėjimo būdas prieš ontologinį įrodymą, būtent, panaikinimo (Aufheben) vyksmas.

Būtina esybė yra tokia, kurios neesimas yra negalimas, arba esybė, kuri būtinai egzistuoja.

Kantas ima savo įrodinėjimo išeinamuoju punktu jo paties patiektąjį būtinos esybės apibrėžimą ir, kad įrodytų ontologinio įrodymo klaidingumą, vartoja tokią tapatingo sprendimo analogiją: „Jei aš panaikinu (aufhebe) tapatingo sprendimo predikatą ir palaikau subjektą, tai kyla prieštaravimas. Jeigu gi panaikinu subjektą kartu su predikatu, tai nėr jokio prieštaravimo... (Op. c. 469 p.). Panašiai yra, mano Kantas, ir su būtinosios esybės apibrėžimu. Čia Kantas bent netiesioginiu būdu pripažįsta, jog būtinosios esybės apibrėžimas yra analitinis sakinys. Kadangi apibrėžime yra išreikštas esimas, tat jo negalima paneigti. Tokia tik yra vienatinai galima išvada iš Kanto pastatytųjų premisų.

Kita vertus, patsai Kantas yra kaltas ontologizmu. Iš tikrųjų. Ontologinis įrodymas iš grynos sąvokos teigimo (Setzung) išveda realų (tikrąjį) esimą, o Kantas iš grynos sąvokos panaikinimo (Aufhebung) išveda neesimą tikrybėje (Nicht-Existenz mit der Wirklichkeit), kai jisai sako, jog, panaikinus subjektą ir predikatą, nesudaromas jam prieštaravimas ir kai jisai drauge tiki, jog galutinoje analizėje pamatuotai atmeta realų būtinosios

esybės esimą. Tarp ontologinio ir Kanto įrodinėjimų nėr jokio skirtumo iš įrodinėjimo metodo atžvilgio. Kad išvengtų šitos išvados ir kad išlaikytų savo pažiūrą, Kantui reikėjo atmesti patsai būtinosios esybės apibrėžimas. Tiesa, Kantas mini, jog esimas nėr predikatas (tarinys), bet 1) tai yra grynas neįrodytas teigimas, kurio nepakanka iš esmės sprendžiant ontologinio įrodymo klausimą, 2) mintis, jog esimas nesąs predikatas, nėr sunaudota sudarant „panaikinimo“ įrodymą, ir tik paskum yra prikergta svarstymui.

Priimant mūsų patiekiamąją esimo sąvokai prasmę ir sprendžiant ontologinio įrodymo klausimą gaunamos šios geros pusės: 1) priimama, kas yra gera ontologiniame įrodyme, 2) visai pamatuotai atmetama ontologinio įrodymo išvada, 3) išvengiama ontologizmo. Kuriuo tai būdu? Kas prileidžia būtinos esybės sąvoką (= turinio sąvoką+esimo sąvoką), tas turi pripažinti, jog toji sąvoka turi savyje ir esimą, nes būtinos esybės (= būtinai egzistuojančios) sąvokos analizė tą rado. Žodis „būtinai“ išreiškia ne ką kita, kaip tik nuolatumą santykio tarp turinio ir esimo. Pripažindami šitą santykio savybę, mes pripažįstame tą tiesos dalį, kurią randame ontologiniame įrodyme. Iš kitos pusės, atmetame mes ontologinio įrodymo išvadą, kai sakome: yra būtinas santykis tarp turinio ir esimo, bet pirmasai santykio narys (jisai irgi yra išėjimo punktas) yra gryna turinio sąvoka, todel ir antrasai santykio narys turi būti gryna esimo sąvoka (= idealus esimas). Šiuo būdu yra pagrindo sakyti, jog būtinos esybės sąvoka turi savyje tik idealų esimą, ir todel čia neįsipainiojama į jokį ontologizmą.

Tiesa, ir patsai Kantas paskelbė sakinį, kuriame yra ontologinės problemos išsprendimas, bet jisai tai padarė pripuolamai ir nepriskirdamas tam jokios svarbos, kai jisai, būtent, yra pasakęs, jog ontologizmas nori iš laisvai sumanytos idejos išvesti daikto esimą (Žiūr. Op. c. 475 p.).

Laisvai sumanytas būtinos esybės atsiradimas, jos grynas aprioriškumas, Kanto beveik nepastebėtas, yra pagindinė ontologinio įrodinėjimo klaida.

Iš to, kas pasakyta, galima išvesti, jog Kantas neįrodė, kad būtų negalima būtinoji esybė; ir jeigu būtinosios esybės sąvoka būtų ne laisvai sugalvota ir prileista, bet objektyviai įrodyta, tat būtų visai leistina iš būtinosios esybės sąvokos išvesti jos tikras esimas.

II K o s m o l g i n i o į r o d y m o a n t i k r i t i k a. Kosmologinio Dievo esimo įrodymo Kanto kritika sukelia nemaža svarstymų, kurie visai ją nusilpnina.

1. Kosmologinis įrodymas remiasi patirtimi, kai joje svarstomas daiktų pripuolumas ir sąlyginumas. Šis sąlyginumas turi tą savumą, jog nė vienas sąlyginių daiktų eilės narys nėr išaiškinamas ar galimas, neprileidus būtinosios esybės arba absoliučios sąlygos. Tebūnie, pav., sąlyginių daiktų eilė a←b←c←d; a yra sąlyginis daiktas, be b negalimas; b taip pat yra sąlyginis daiktas, be c negalimas; iš čia būtinai eina išvada, jog a be c yra neišaiškinama ir negalima. Galima eilę ilginti be jokių ribų, vis viena sąlyginis daiktas a nebus galimas be būtinosios esybės, arba absoliučios esimo sąlygos. Todel būtinoji esybė yra priimtina kaipo patirties galimybės sąlyga, o ne kaip laisvai sumanytas patirties papildymas.

2. Iš minimo daiktų sąlyginumo, sako Kantas, eina reikalas prileisti esimas tik sąlyginai būtinos, o ne absoliučiai būtinos esybės.

Čia iškeltasai priekaištas remiasi dviejų visai skirtingų atžvilgių supainiojimu, būtent, pažinimo ir būties (Seins) atžvilgių. Tiesa, mes tik iš pripuolamųjų daiktų svarstymo galime pakilti prie būtinosios esybės esimo, nes neturime tiesioginio būtinosios esybės matymo arba pažiūros (Anschauung), bet iš čia nevalia daryti išvados, jog būtinoji esybė yra tik sąlyginai būtina. Daiktų būtis yra tokia: daiktai yra ne todel sąlyginiai, kadangi juos, kaipo tokius, pažįstame, bet todel juos, kaipo sąlyginius, pažįstame, kadangi jie kaipo tokie yra.

3. Iki šiol suminėtieji dalykai pakankamai nurodo, jog sudarant kosmologinį įrodymą patirtis pagelbsti pakilti iki absoliučios esybės. Šiuo būdu įgytoji absoliučiai būtinos esybės sąvoka nėra vien grynai sugalvota sąvoka (kaip, pav., ontologiniame įrodyme), bet tokia, kurią atatinka objektyvi realybė.

4. Kai svarstomas būtinos esybės savybių nustatymas, tada kosmologinis įrodymas iš būtinosios esybės veda prie aukščiausiosios realybės. Šios rūšies sprendimui Kantas daro du priekaištu: a) sakinių atvertimas rodąs, jog kosmologinis įrodymas nesąs skirtingas nuo ontologinio, b) nėra jokio prieštaravimo sakyti, jog būtinoji esybė yra ne pati plačiausioji realybė.

Kad būtų galima padaryti priekaištas su sakinių atvertimu, Kantas turėjo prileisti sprendimą nuo būtinosios esybės prie aukščiausiosios realybės; bet čia sprendžiama nuo būtinos esybės sąvokos, turinčios visą objektyvumą, prie aukščiausiosios realybės; taigi aukščiausioji realybė irgi nėra gryna, bet visai objektyviai realybei atstovaujanti sąvoka. Dabar, darant išvada, sprendžiama nuo aukščiausios realybės prie būtinos esybės, pasirėmus ne grynai sugalvota, bet visai objektyvia sąvoka, todel čia ir nėra jokio ontologizmo. Kanto klaida pasireiškia identifikavimu dviejų visai skirtingų to paties pasakymo „aukščiausioji realybė“ prasmių.

Antrasai (b) Kanto priekaištas išreiškia tiesą, bet jisai nenugriauna kosmologinio įrodymo vertės. Tiesa, nesimato prieštaravimo, kad būtina esybė būtų ne pati plačiausioji realybė, bet, iš kitos pusės, yra pagrindo net ir pabrėžti, jog nesimato pagrindo, delko būtinoji esybė turi būti ribota savo realybėje. Ir štai kodel. Nustatant būtinosios esybės savumus, tenka atminti šie momentai: būtinoji esybė yra: 1) realiausia priežastis, 2) visų sąlyginių dalykų sąlyga, 3) absoliutas, t. y. esybė, kuri nepareina nuo kurios kitos tolygios esybės, kadangi kitos tolygios nėr, 4) būtinai egzistuojanti pati iš sąvęs, t. y, esimo vienatinis šaltinis ir vienatinis pagrindas. Kur rastume būties susiaurinimo pagrindą? Jokio išorinio pagrindo, kadangi jo, kaip buvo matyti, nėr. Gal išvidinis? Bet išvidinis pagrindas kaip kartas yra tasai, kurio dėka esybė egzistuoja, ir jeigu būties atžvilgiu kas nors būtų galima didesnio, pilnesnio, tobūlesnio, tai būtų visai nesuprantama, kodel ir kaip išvidinis ir vienatinis būties pagrindas susiaurintų savo realybę ir nebūtų aukčiausioji realybė.

5. Kantas mėgina nuversti būtinosios esybės esimą, statydamas jai klausimą, iš kur ji esanti?

Šitas klausimas, tiesa, gali gyvai paveikti žmogaus ūpą ir jausmus, bet jisai nė kiek nepakeičia blogesnėn pusėn problemos, kaip ją sprendžia

teizmo filosofija; priešingai, šitas klausimas—iš kur—daug daugiau pasunkina problemą, jei kas mėgintų ją išspręst ateistiškai.

Priežastingumo problemos, kuri Kanto paliesta kosmologinio įrodymo kritikoje, čia neliečiame.

III. F i z i k o t e o l o g i n i o į r o d y m o a n t i k r i t i k a. Fizikoteologinis įrodymas turi Kanto simpatijos, bet ir prieš jį, kaip mano Kantas, yra iškelti įrodymai, kurie jį visai sunaikina.

Kantas daro du stambiu priekaištu, būtent, fizikoteologinis įrodymas 1) esąs grynas analogijos sprendimas, 2) iš formos priepuolumo galįs išvesti tik pasaulio tvarkytoją (Weltbaumeister), 3) savo struktūrai naudojąsis protautine metode.

Teisingai pastebi Kantas, jog fizikoteologinis įrodymas naudojasi ir protautiniu, arba spekuliatyviu, metodu; šito fakto nesigina ir įrodymo šalininkai, kadangi yra visai suprantama, jog antpatirtinis dalykas negali būti įrodytas vien patirtiniais metodais; be to, jo šalininkai su noru pripažįsta, jog fizikoteologinis įrodymas nėr pilnai savaimingas, naujas, bet greičiau nauja šviesa nušviečiamas kosmologinis įrodymas, kuriame iškeliami aikštėn nauji pasaulio priežasties savumai, būtent, protas ir valia.

Kanto priekaištas, jog fizikoteologinis įrodymas remiasi tik analogijos pagrindais, yra dvejopu atžvilgiu nepamatuotas: 1) jeigu Kantas nenori pripažinti analogijai jokios vertės, tai jisai tuo pat griauja ir empirinį pažinimą, kuriame daug naudojamasi analogijomis (pav., suvokiamoji ugnis subjekte ir tikroji ugnis gamtoje); 2) jeigu matome, jos pasauly yra būties laipsniai, kaip: medžiaga, psichė, dvasia, ir jog dvasinis žmogaus elementas protu ir valia apvaldo medžiagą, tai iš čia visai naturaliai daroma išvada, jog tikslingojo pasaulio priežastis turi turėti proto ir valios savumus.

Kai del žymiausiojo Kanto priekaišto, kur pasakoma, kad teleologinis įrodymas įrodo tik proporcingos priežasties esimą, o ne būtinos esybės ar aukščiausios moralybės, tik formos pripuolumą, o ne medžiagos, tik pasaulio tvarkytojo reikalą, o ne pasaulio kūrėjo, į tai galima pasakyti štai kas.

Tiesa, jog teleologinis įrodymas įrodo proporcingos priežasties esimą, bet kartu jisai protautinio metodo pagalba įrodo ir medžiagos priepuolumą šiuo būdu: forma yra pripuolama; forma ir medžiaga savitarpy priklauso viena kitai; tad ir medžiaga yra pripuolama; todel ir yra tikro reikalo primti pasaulio medžiagas ir formas kūrėjo esiman. Su šiuo nurodymu atpuola ir Kanto pastebėjimas, jog teleologiniame įrodyme proporcinga priežastis neprilygsta būtinajai esybei. Aukščiausiosios realybės klausimui spręsti tinka tas, kas buvo pasakyta svarstant kosmologinio įrodymo antikritiką.

Pagaliau Kantas sako, jog ir teleologinio įrodymo išvestoji proporcinga priežastis yra nenustatyta (unbestimmt), kadangi susiaurintos realybės ir todel tik šios paskutiniosios nustatymas tėra galimas.

Tai yra labai reikšmingas ir svarbus Kanto prisipažinimas! Jisai labai gerai tinka kosmologiniam įrodymui, kai reikia daryti perėjimas nuo būtinosios esybės prie aukščiausiosios realybės. Ten yra įrodyta, jog būtinoji esybė yra vienatinė, iš savęs egzistuojanti, absoliuti esybė, jog jos turinys turi būti nustatytas ir, kadangi susiaurintoji esybė nurodo į kitos esybės esimą, kaip ir patsai Kantas dabar pripažįsta, todel susiaurintoji esybė ne-

tinka būti būtinąja esybe, todel būtinoji esybė turi drauge būti ir aukščiausioji realybė.

P a b a i g a. Kanto nuopelnas Dievo įrodymų kritikoje yra suvestinas prie šių dviejų dalykų: a) prie nevisai vykusios kritikos ontologiniam įrodymui, 2) prie teisingo nurodymo, jog yra didelė sunkenybė iš būtinosios esybės sprendžiant apie aukščiausiąją realybę.

Dievo esimo įrodymams esant tvirtai pamatuotiems, yra visai suprantamas dalykas, jog Kanto pasakymas apie dialektinį apsirikimą atsirandant būtinosios esybės ir aukščiausiosios realybės sąvokoms yra visai nustojęs vertės.

Žymiausia Kanto kritikos klaida, ją taikinant Dievo esimo įrodymams, yra ši: visa, kas netinka į Kanto sistemą, paremta jojo sava pažinimo teorija, yra Kanto vadinama naturalia, neišvengiama iliuzija. Tai yra pigus metodas, tik, deja, niekuo nepagrįstas ir todel jokiu būdu nepateisintas, nei pateisinamas. Šį metodą priėmus, jį būtų galima lygiu pagrindu, nukreipti ir prieš patį Kantą.

Prof. d-ras M. Reinys.

Kantas teisės filosofijos istorijoje.

(Skaityta Kanto 200 m. gimimo iškilmėse Lietuvos Universitete).

Tikriau pažinti Kanto teisės ir valstybės mokslo dėsnius, reikia prisiminti: 1) jo istorinės filosofinės pažiūros ir 2) kokiose valstybės ir visuomenės gyvenimo apystovose jis veikė.

Istorija yra naturalus žmonių giminės ėjimas tobūlon kultūron, t. y. pilnai išplėtoti visus gamtos į žmones įdėtus gabumus. Žmonių giminės savo išmintimi siekimas tobūlo susikultūrinimo yra visuotinos istorijos tikslas. Gyvuliai turi veislės tobūlumus, kaip gamtos davinius, o žmonės privalo pasiekti juos ilgoje kovoje, kuri yra vadinama istorija.

Tą kovą vaisingai kovoti žmogui padeda jo palinkimų antagonizmas. Visųpirma, žmogus yra socialinis padaras, jisai gali vykdyti ir plėtoti savo gabumus tiktai visuomenėje ir todel jis siekia visuomenės, visuomet gyvena visuomenėje.

Antra vertus, žmogus nėra toks socialinis asmuo, kaip kad gerai pritaikintas, linksmas kaimenės gyvulys. Priešingai, jame yra stiprūs toki palinkimai, kurie daro jį kitų žmonių priešu, kaip antai: garbės siekimas, valdžios siekimas ir godumas. Šitie geiduliai yra labai naudingi, nes jie daro žmogų veiklų ir energingą. Gamtinėje padėty, kuomet nėra teisės nei valdžios, žmogus, siekdamas savo interesus patenkinti, stoja kovon su kitais. Tat susidaro žmonėms reikalas surasti bendro sugyvenimo formų; tai yra didžiausias žmonijos uždavinys. — Tokios, trumpai suglaudus, istorinės-filosofinės Kanto pažiūros [1]).

Kiekvienas filosofas, kuris tyrinėja visuomenes gyvenimo problemas, esti jo gyvenamojo laiko apystovų poveiky. Todel mums ir atseina prisiminti valstybės ir visuomenės svarbiausias apystovas, kuriose Kantas gyveno, augo, mokinosi ir kūrė savo filosofinius darbus.

Tikroji valstybė, kurią Kantas prieš save matė, buvo absoliuti monarkija, — tokia valstybės tvarka, kuri, atsižiūrint į valdovo asmenį, galėjo nuvesti ligi didžiausio valstybinės jėgos išsiplėtojimo, bet kartu ir ligi kvailiausio ir nenaudingiausio savavalio valdymo. — Taip ir būdavo.

Gana prisiminti, kad monarkas savo valstybės gyventojus laikė kaip šalies gamtos produktus, kuriuos jisai gali parduoti arba išnuomoti; ir tūlas monarkas išnuomodavo savo kareivius kitai valstybei; taip žiūrėdami į žmones, monarkai kariaudavo savo dinastijos reikalams apginti arba stačiai savo užgaidoms patenkinti.[2]).—Tai buvo vadinamoji „policinė valstybė“, kurioje žmonių laisvė buvo visai suvaržyta ir kurs globojo gyventojus, kaip mažus vaikus. — Tokia valstybinė tvarka buvo jau persunki, labai įkyrėjusi žmonėms.

Visuomenės padėtį, manau, būsią geriausia nupiešus mūsų poeto, Kanto bendralaikio, Kr. Duonelaičio vaizdais (Kantas *1724 —IV—22 d. — †1804 —II— 12 d., Kr. Duonelaitis* 1714 —I— 1d.,—†1780 —II— 18 d.).

---

[1]) Žiūr. Fr. Paulsen, Im. Kant, 1920 m. Stuttgart, l. 333 ir k.

[2]) Ibid. 335.

Paklausykime, kaip Kr. Duonelaitis piešia gyvenimą gausingiausio tuomet. ūkininkų luomo, jo vadinamų „būrų“.

„Ar jau užmiršai, kaip pernai piemeniu būdams,
Ožkas ir kiaules glupas pas Blėberį šėrei.
Ir su vyžoms, kaip glups vaikas, į baudžiavą traukei. Met. I, 262—264
O kiek syk tave vachmistras kone visą nulupo
Ir tu raišėdams vos vos į baudžiavą traukeis. Met. I, 463—464.
Tu, žioply Merčuk! Delko juokies išsišiepęs?
Ar tai juoks, kad būrai tur į baudžiavą rengtis? Met. I, 482—483.
Taip prieš Sekmines būrus į baudžiavą kviesdamas
Ir kas reik atlikt pamokydams, sveikino Pričkus. Met. II, 10—11.

— Matome, kad būrai turėjo į baudžiavą eiti. — Kasgi yra toji baudžiava? O gi štai kas:

Selmui taip besidyvyjant, štai gryžteria durys,
Ir šaltyšius Pričkus tuoj visiems pasirodė.
„Štai, tarė jis, tuojaus skaitydams gromatą pono,
Štai, poryt mūsų pons mus bėgt į baudžiavą siunčia.
Ir iš staldų jo išgrandyt mėžinį liepia.
Todel jau vežimus kaip reik taisykite kožnas
Ir su šakėms bei kabliais atbėgkite greitai.
Žinot juk visi, kur mėžiant puolasi būrams
Ir kiekvienas numanai savo murgą jau primatuotą. Met. II, 136—144.

— Baudžiavos darbų labai daug:

Juk per mier męs bėdžiai ant laukų prisivargom
Ir greit, kaip būrams reik, baudžiavą bėgom
Mėžlą vežt, užkrėst, užart, grūdelius barstyti,
Šieną kirst, sugrėbt ir po kraiku pakavoti
Ir visas gėrybes į skūnes suvalyti. Met. IV, 354—358.

— Ne tik lauko darbai, bet ir įvairūs patarnavimai turėjo būti burų atliekami:

Taip visiems besiskundžiant vachmistras atsibastė
Ir šaltyšiams į Karaliaučių paliepė rengtis. Met. IV, 379—380.
Tuos žodžius, visiems gi begirdint, ištarė Pričkus
Ir į kailinius išverstus tuojaus įsinėręs
Amtsroto javelius iškultus į Karaliaučių
Su kitais viernais šaltyšiais nuvežė greitai. Met. IV, 411—414.

— Netik darbais ir patarnavimais ėjo būrai ponams baudžiavą, bet ir pinigais:

Todel vos dyvai, kad kartais mezliavą mielą
Užmokėt nemanau ir amtsmons išbara visą,
Ar nesvietiškai supykęs muša per ausį. Met. II, 373—375.
Tai, kaimynai, tai vyriausi reikmenė jūsų
O po tam, kas ponams reiks mokėt, atlikti maloningiems. Met. 693—694.

— Taigi, baudžiava buvo labai sunki:

Tu su manim žinai, kaip būrą baudžiava baudžia
Ir kaip bėdžius toks kasdien kantriai pasilenkęs
Po baisioms vargų naštoms vos gal atsidvėsti.
Ak, kas gal visokias mums bėdas surokuoti?
Vasara, juk žinai, kas mets tik vos pasirodo,

Štai kiekviens žioplys jau būrą pradeda stumdyt. Met. III, 359—364.
Juk jūs, ponai, mus būrus jau taip nustekenot,
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas. Met. IV, 356—357.
Rods, želėk Dieve, mūs viešpatys maloningi
Būrą, vis pinigų daugiau norėdami, lupa.
Kad Dočys porelę varnų kept nusišauja
Ar čerpėje nešvankią jis sau šutina mėsą,
Rods negražu girdėt ir būrui didelė gėda,
Ale ką veiks žmogus stokodams ir badu mirdams? Met. IV, 370—375.

— Ponų apsiėjimas su tais jų maitintojais buvo kuo blogiausias.—
Daug yr ponpalaikių, kurie, pamatydami būrą,
Spiaudo nei ant šuns ir jį per drimelį laiko.
Lygiai kad žmogutis toks neverts pažiūrėti. Met. II, 174—176.
Ar žinai, kad būrs, iš tolo poną pamatęs,
Tur kepurę nuvošt ir poniškai pasikloniot?
O tu dar drįsti jiems taip durnai pasitursit.
Ar nebijais, kad jie del to tau sprandą nusuktų,
Ar gi nutvėrę prie plaukų stalde pakabintų? Met. II, 294—298.
Kožnas juk žioplys, vargdienių nugarą lupdams,
Savo malonę dar iškelt ir girt nesigėdi. Met. IV, 393—394.
Štai kokia nečestis! Šilingo pasigedo.
Amtsrots del iškados tos taip nusigando,
Kad per visą naktį vėl miegot negalėjo,
O išaušus jau taipo sumušdino Pričkų,
Kad vos tris dienas sulaukęs numirė bėdžius. Met. IV, 454—458.

— Ir su ironija poetas šukteria:
Skundžias neprietelius, kad ponai vargina svietą
Ir kad būrams jie paskutinį lašina kraują! Met. IV, 161—162.

Tokiose valstybės ir visuomenės gyvenimo apystovose dirbo amžinos garbės I. Kantas.

Teisė savo pagrinde turi dorą. Tai imdamasis teisės problemas spręsti, Kantas visųpirma apsistojo ties doros problemomis. Pagrindinė doros norma, Kanto suformuluotoji, žmogaus vidaus nusistatymui ir pasielgimams tvarkyti, yra šioji: „Elkis taip, kad tavo valios taisyklė (maksima) galėtų veikti kaip visuotinas įstatymas“ [1]). Kanto nuomone, dorinis įstatymas yra nesilygstamas, nepriklausąs nuo tikslo: taip reikia elgtis delto, kad toksai yra dorinio įstatymo reikalavimas; dorinis įstatymas veikia, kaip kategorinis imperatyvas [2]). Aišku, jog kad galėtum taip elgtis, kaip nurodytoji taisyklė liepia, reikia patsai Aš pažinti, reikia patsai Aš mano pasielgimuose kontroliuoti.

Tačiau žmonių bendram sugyvenimui to dar nepakanka: reikia teisės. Teisės sąvokai sudaryti, Kantas, kaip Hobbes ir k., išeina iš to, kad žmonių anuomet gyventa gamtinėje padėtyje, kuomet dar nebuvo nei teisės, nei valstybės. Kantas nemano, kad žmonėms gamtinėje padėtyje begyvenant, žmogus būtų žmogui vilkas, kaip tai manė Hobbes; bet, jo nuomone, ir tarp gero ūpo asmenų nuolat susidaro nesusipratimų ir ginčų delto,

[1]) I. Kant, Metaphysik der Sitten, išleistą Karolio Vorländer'o 1919 m., Leipzig. F. Meiner, 29 p.
[2]) Ibid., 24 ir k.

kad kiekvienas siekia savavaliai savo interesus patenkinti. Tai susidaro kategorinis imperatyvas rasti išeitį iš tos nuolatinės kovos padėties[1]). Priemonė kalbamai padėčiai pašalinti yra teisė. „Teisė yra visuma salygų, kurioms esant, vieno valia gali būti suderinta su kito valia, einant bendru laisvės įstatymu“[2]). Tai objektyvė teisės pusė. Subjektyvi teisės pusė išreiškiama šiąja taisykle: „Elkis išorinai taip, kad laisvas tavo valios išrei škimas galėtų būti suderintas su kiekvieno laisve, einant bendru įstatymu“[3]). O tasai bendras įstatymas yra anas aukščiau nurodytas doros kategorinis imperatyvas.

Kadangi kiekvieno laisvė turi būti suderinta su visų laisve, tai norma, kuri tarnauja tam suderinimui įvykdyti, privalo turėti priverstinumo būdą. Teisės priverstinumą Kantas taip pamatuoja: „Pašalinimas kliūties, kuri stovi sumanyto veiksmo kelyje, visai atatinka to veiksmo idejai. Todėl visa, kas yra neteisė, einant bendru įstatymu, sudaro laisvei kliūtį. Prievarta yra kliūtis, arba priešinimasis, laisvei. Taigi, jeigu tam tikras naudojimasis laisve kliudo laisvei bendru įstatymu (yra neteisė), tai prievarta, pastatyta prieš tokį naudojimą, kaip kliūties laisvei prašalinimas, atatinka bendram laisvės įstatymui; todel, atatinkamai priešginybės įstatymui, teisė susijungia su prievartos galimybe santykyje su tuo, kas kliudo jos vykdymui“[4]).

Ir doros su teise santykį Kantas nustatė taip: Kuomet žmogaus pasirodymas atatinka įstatymui išoriniu būdu, nepriklausomai nuo motyvų, tuomet jo valia yra legali, o kuomet žmogaus valia vykdo įstatymą del vidujinio priedermės supratimo, kuomet žmogus elgiasi del to, kad toks doros reikalavimas, tuomet jo valia yra moralinė[5]).

Žmonės, pereidami iš gamtinės padėties į teisinę, į valstybinę, turi tikslo aptikrinti savo laisvę. Laisvė, toji didžiausioji žmonėms brangenybė, daugiausia rūpėjo Kantui aptikrinti. Šiam reikalui jisai yra patiekęs šitą pagrindinį dėsnį: Žmogui yra privalomas tiktai tas įstatymas, kurio sudaryme jis pats dalyvavo. Matydamas valstybėje trejopą valdžią—įstatymų leidimo, administracijos ir teismo—,Kantas nurodė, kad laisvei aptikrinti kiekvienas valstybės pilietis privalo turėti teisę dalyvauti įstatymų leidimo valdžioje, delto kad tiktai tuomet įstatymo priver stinas vykdymas atatiks teisės dėsniui: „volenti non fit injuria“. Taigi, valstybėje piliečiui priklausomieji yra šie atributai

1) teisinė laisvė,: kuri reiškia teisę neklausyti kitų įstatymų, kaip tik tų, kuriems yra pareiškęs savo sutikimą;

2) pilietinė lygybė, kuri reiškia teisę nepripažinti nieko už vyresnį, kaip tik tą, kurį pilietis turi moralinės jėgos surišti pareiga, kaip ir tasai pilietis; aišku, kad čia Kantas kalba apie renkamajį valdovą;

3) pilietinis savarankumas, kuris reiškia, kad pilietis savo egzistencija ir užsilaikymu yra dėkingas ne kito valiai, bet savo, kaip viso vieneto nario, teisėms ir jėgoms;

---

1) Ibid., Rechtslehre 134 p.
2) Ibid., Rechtslehre 34—35 p.
3) Ibid., Rechtslehre 35 p.
4) Ibid., Rechtslehre 36 p.
5) Ibid., Rechtslehre, 15, 21 ir k. p.

ir 4) pilietinė asmenybė, kuri reiškia, kad pilietis pats rūpina savo reikalus, bet ne valdininkai[1]).

Bet valstybės vidaus tinkamas sutvarkymas dar nelaiduoja žmonijos gerovei aptikrinti, kultūriniam tobūlumui pasiekti, delto kad valstybių savitarpio padėtis yra dar gamtinė padėtis, delto kad valstybių savitarpio santykių dar netvarko teisė, dar valstybės yra nuolatinio karo padėtyje. O karo padariniai yra baisūs[2]). Todel Kantui rūpėjo „amžinos taikos" įgyvendinimas žmonijoje. Tam reikalui jisai parašė specialų veikalą „Zum enigen Frieden", kuriame nurodė sąlygas „amžinai taikai" žmonijoje aptikrinti. Kalbamos sąlygos yra šios:

1) kiekvienoje valstybėje privalo būti respublikos tvarka; kuomet patys piliečiai spręs klausimą, kariauti ar ne, tuomet karo galimybė sumažės, delto kad piliečiai, kuriems patiems reikia visos karo sunkenybės nešti, visos jo baisenybės kęsti, bus atsargesni skelbti karą;

2) tarptautinė teisė turi būti pagrįsta laisvų valstybių susifedaravimu, kuriam turėtų būti duotas „Taikos Sąjungos" vardas;

ir 3) pasaulio privatinė teisė privalo būti apribota visotino vaišingumo dėsniu, kad svetimašaliai turėtų teisę keliauti į svetimas valstybes, bet nepriklausytų tuo atžvilgiu nuo kitų malonės[3])

Tokius aukštus dėsnius yra patiekęs žmonijai Kantas teisės ir valstybės mokslų srityje. Tie jo dėsniai yra žvaigždės, kurių žmonijai reikia siekti. Tų žvaigzdžių nurodymas yra pakankamas nuopelnas, kad žmonija būtų amžinai jam dėkinga ir kad Kanto atmintis amžinai būtų žmonijos garbinama.

Baigdamas savo suglaustą žodį, noriu dar pastebėti, kad ir Kanto laiku visuomenėje jau buvo pasirodę aukščiau nurodytų dėsnių - svajonių diegeliai. Tam patvirtinti leisiu sau vėl mūsų talentingo poeto kuriniu pasinaudoti.

Priminsiu dar, kad ir Kantas ir Duonelaitis turėjo mokytojų tarpe vieną mokytoją tą-patį: kuomet Kantas 1732 m. įstojo į mokyklą, vadinamą Collegium Fridericianum, kurios direktorium buvo Fr. Alb. Schulz'as[4]), tais pat metais Kr. Duonelaitis pradėjo lankyti Karaliaučiaus universitete teologijos fakultetą, kuriame profesoriavo tasai-pats Fr. Alb. Schulz'as ir buvo net prievaizda lietuviškos seminarijos, įsteigtos 1718 m. prie Karaliaučiaus universiteto[5]). Vėliau, būdamas studentu, Kantas klausė to pat Schulzo teologijos paskaitų[6]).—

Štai kokios mintys, kaip gerų žinių balandėliai-nešėjai, jau skraidė tuomet visuomenėje:

Žinom juk, kaip vaikiščiai savo vasarą švenčia.
Poniški vaikai su būriškais susisėdę
Kartais broliškai purvą krapštydami žiopso,
Ir taip viens, kaip kits niekus be razumo plūsta. Met. I, 308—311.
Dar nei viens iki šiol neužaugo vis besijuokdams

---

[1]) Ibid., Rechtslehre, 138—137 p.
[2]. Zum ewigen Frieden, Karlo Vorländer'o išleista 1919 m. Leipcige, Meiner, l. XXXIV; taip pat žiūr.. Rechtslehre 173 p.
[3]) Ibid. 12 p.ir sek.
[4]) Fr. Paulsen „Im. Kant", Stuttgart, 1920, 30.
[5]) Aug. Schleicher „Chr. Donaleitis' St. Petersburg 1865 m. 12 p.—
[6]) Fr. Paulsen, ibid 33.

Ir iš lopšio dar nei viens neiškopo neverkęs. Met. I, 334—335.
Sviete rods visur randi netikusį žioplį;
Jis nekyšo tikt vis po surukusia skranda,
Bet ir po šilkais daugsyk jis juokiasi glupas. Met. II, 299—301.
Vierikit tikt man, kad tuls, vyžas užsimovęs,
Su protu daug syk apgauna didelį poną.
Tikt nedrįsta bėdžius vis, kaip reik, pasakyti. Met. II, 501—503.
Tu savavalninke, Didpilvi, vis pasišiaušęs
Ir nei žaibas koks žaibuodams gandini būrą;
Ar tu ne taipjau, kaip bėdžius toks, prasidėjai,
Ir moma taip tau, kaip jam, pasturgalį šluostė?
Kas tau liepė vargdienį nuliudusį spardyt,
Ir pasidžiaugt delto, kad jis vaitoja dejuodams? Met. IV, 479 484.

— Lygybės ir laisvės jausmas žmonėse, matyt, neretai viešai apsireikšdavo, kad prireikdavo rimto sudraudimo.

O kiek syk kunigai, mišias laikydami, barė,
Kad mes ponams, kaip mums reik, klausyt nenorėjom!

— Ir tautinis jausmas lietuviuose buvo užgimęs:

Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko
O prancūzpalaikiai į jį žiūrėdami šypsos.
Šypsos, rods, o tiek mūsų šauną garbina duoną,
Ir dešras rūkytas su pasimėgimu valgo.
Ir štai jau lašinių lietuviškų prisiėdę
Ir mūs alų su gvoltu visą sugėrę
Viežlybus lietuvninkus išpeikt nesigėdi.
Tu, prancūziškas žioply, su šveisteriu storu
Ir kas dar daugiaus susibastėt Lietuvą vargyt,
Kas jums liepė mus ir žmonas mūsų paniekyt?
Ar negalėjot ten pasilikt, kur jus nuperėjo,
Ir varles bei rupūžes jus ėst pamokino? Met IV, 530—541.

Žinoma, mūsų poetas, tik savo gimtąja kalba rašęs, nepagarsėjo plačiam pasaulyje. Tai jo mintys, nors ir giminingos su J. J. Rousseau mintimis, negalėjo paveikti Kanto minčių nusistatymą. Bet Rousseau veikalai daug paveikė Kanto pažiūras, — apie tai jis, kurio kuklaus kabinėto sienas puošė vienintelis Rousseau portretas, pats yra pasisakęs: „Savo palinkimu aš esmi tyrinėtojas. Aš jaučiu žinojimo pilną troškulį ir to norėjimo besiplatinantį žinoti neramumą. Buvo laikas, kuomet aš maniau, kad visa tai sudaro žmonijai garbę, ir aš niekinau liaudį, kuri nieko nežino. Rousseau sugrąžino mane į tikrą kelią. Šitas apakinąs pasididžiavimas išnyko. Aš mokinuosi gerbti žmones ir aš laikyčiau save per mažiau naudingą, kaip paprasti darbininkai, jeigu aš netikėčiau, kad šitas mąstymas gali suteikti visiems kitiems vertę, būtent, sugrąžinti žmonijai teises“ [1]).

Taigi, yra pagrindo manyti, kad Kantas, kuris visųpirma buvo užsiėmęs gamtos mokslais ir metafizika, Rousseau veikalų paveiktas ėmė tyrinėti visuomenės gyvenimo problemas.

Prof. P. Leonas.

---

[1]) Fr. Paulsen, ibid. 39.

Kantas ir anglų literatūra.

Įžanga: autoriaus pasiaiškinimas.
I. Kiek Kantas pažinojo anglų literatūrą.
II. Požvilgiai, kuriais Kantas pasirinko anglų rašytojus bei poetus.
III. Bibliografija.

Įžanga.

Labai dažnai girdėti išsireiškiant, kad Kantas buvo poezijos ir literatūros priešininkas. Tačiau jau tik vienas žvilgsnis į jo ypač vadinamus „prieškritiškuosius" raštus mus pamoko, jog jis buvo plačiai apsiskaitęs, kad jo pažinota graikų ir romėnų literatūra, kad jis iš prancūzų rašytojų skoningai pasirinko sau literatinius draugus, kad jis dėmesingai sekė vokiečių kūrybą ir vikriai naudojosi anglų literatūros turtais. Tačiau visa tai per maža žinoma ir delto šiandieną plačiai dar manoma, jog aršesnio priešo kaip jis poezija ar literatūra iš visa neturėjo. Šitai tradicinei klaidai atitaisyti geriausia proga būtų buvusi šių metų sukaktuvės, tačiau maža tam reikalui padaryta, vos viena kita brošiurėlė priminė draugystę, kurią Kantas palaikė su poezija ir literatūra. Tokiu būdu ir toliau viešpataus šiuo žvilgsniu tas pats neaiškumas—tur būt iki kitų sukaktuvių! — kuriose dar mažiau bus padaryta mus šiuo dominančiu klausimu ir Kantas taps pasakiška poezijos ir literatūros priešingybė.

Kadangi tokia išvada visiškai nesutinka su tiesa, tai šių eilučių autorius, kurį jau nuo seniau domino filosofų ir poetų santykių klausimas ir buvo jo nagrinėjamas, ytin susidomėjo mūsų jubiliato santykiais su kalbamomis sritimis. Čia stovi ypatingai du klausimu, būtent,

1) išoriniai Kanto santykiai su literatūra (jo literatinis akiratis ir tt.) ir
2) jo pažiūros į poeziją.

Nusistatyta pirmiau nagrinėti pirmąjį klausimą. Trumpai panagrinėjus bibliografiją, paaiškėjo, jog mūsų filosofo santykiai su klasikinėmis literatūromis neblogai nustatyti ir kad taip pat vaisingai studijuota, kiek Kantas pažinojo vokiečių ir prancūzų literatūrą. Visai kas kita su anglų literatūra, kuri beveik visuose veikaluose apie Kantą arba visai pamiršta, arba tik paviršium paliesta ir tai tik del vieno anglų poeto, būtent, Pope'o. Iš pat pradžių nesinorėjo tikėti, bet po šitos kelionės po bibliografiją įvykusi rašančiojo kelionė į svarbiausius Londono knygynus 1925 m. sausio mėnesyje, galutinai įtikino, jog čia esama dar vienos spragos, kurios užkišimas bus maloniai sutiktas ir specialistų ir platesnių Kanto mokslą žinančių sluogsnių.

Tokiu būdu atsirado šis rašinėlis, kuriame autoriaus norėta prisidėti nustatyt Kanto akiračio platumas santykiuose su anglų literatūra ir paminėt ypač santykius su vienu anglų poetu, būtent, Aleksandru Pope'u. —Čia yra tiktai darbo pradžia, nes galutinam tų santykių išaiškinimui reikia dar daug daugiau faktų medžiagos ir dar ne vienos kelionės tai į Karaliaučiaus tai į Anglijos knygynus.

Visam šiam rašinėliui dar per anksti pasirodyti. O tiek, kiek čia jo pasirodo pirm laiko, tai įvyko ne tiek autoriaus, kiek šio žurnalo redakto-

riaus valia, norint parodyti tiek mūsų mokslu susidomėjusiai visuomenei, tiek svetimiems, kuriems šis „Logo“ numeris paklius į rankas, kad ir Lietuvoje esama žmonių, susirūpinusiu Kantu visais atžvilgiais. Redaktorius, spausdindamas šį darbelį, ima visą atsakomybę tiek už turinį tiek už jo formą. O autorius kantriems „Logo“ skaitytojams tarias savo laiku tuo klausimu patiekti platesnę ir gilesnę studiją.

* * *

I. Kiek Kantas pažinojo anglų literatūrą.

Kantas savo raštuose kartkartėmis užsimena vieną kitą anglų poetų bei rašytojų; taip pat savo paskaitose arba pasikalbėjimuose jis keletą jų citavo.

Šitieji užsiminimai bei citatos įgalina mus apytikriai susekti, kokio platumo buvo jo literatinis akiratis. Sakau „apytikriai“, nes iš Kanto raštinių bei žodinių atsiliepimų dar negalima daryti visai tikslių išvadų del jo anglų literatūros žinojimo.

Mums pagalbon neateina ir jo visai nedidelis knygynas, nes jis nemėgo knygų krauti. Lieka mums vien tie paminėjimai, kuriuos stengiausi surašyti.

Bet pirm visa ko mus domina klausimas:

Ar Kantas kalbėjo ir skaitė angliškai?

Nors Kantas labai mėgo anglų literatūrą, tačiau angliškai kalbėti nemokėjo. Reikia net abejoti, ar jis skaitė anglų kalbos tekstą ir štai kodel: Jo nedideliame knygyne anglų kalba veikalų nesirado, tiktai jame radosi Jumo (Hume) veikalų vokiškas vertimas iš 1759 m. Toliau: Jis cituoja ištraukas iš anglų rašytojų ar poetų vokišku vertimu. Prie to prisideda dar vienas argumentas, būtent: Herder'is 1766 m. gale ar 1767 m. pradžioje siuntė savo buv. mokytojui savo veikalą „Fragmente über die neuere deutsche Literatur“. Dėkodamas, Kantas Herderiui palinkėjo daugiau „philosophische Ruhe“. Herderis, atsakydamas, patarė Kantui studijuoti Shaftesbury ir Burkę, „den er auf französisch haben könne“. Be to, mums yra žinoma, jog jaunasis Kantas, lankydamas gimnaziją, mokėsi neprivalomą prancūzų kalbą; apie kitas naujas svetimas kalbas tačiau nieko negirdėti.

Gal jis vėliau ėmė mokytis angliškai? Tam jis būtų turėjęs progos, nes Karaliaučiun atvykdavo laivais iš Anglijos ir Škotijos nemaža jūrininkų, pirklių ir tt. Dalis jų apsigyveno Karaliaučiuje ir suėjo į santykius su mūsų filosofu. Vienas tokių yra buvęs Joseph Green, kuris jaunystės dienomis iš Anglijos persikėlė Karaliaučiun, kur jis—nevedęs, didelis „originalas“—tapo Kanto „bester Freund“ (Kanto žodžiai). Kitas, Robert Motherby, eidamas 14 metus atvyko 1750 m. iš Hull'o miesto, tapo Green'o prekybos namų dalininkas ir susipažino su Kantu, kuris jį vadina „sehr werter Freund“. Ir Hay, iš Škotijos atvykęs pirklys, randamas kartkartėmis Kanto draugystėje. Kantas tais anglais turėjo tokio pasitikėjimo, kad jis 1798 m. visą savo turtą—tada beveik 43.000 guldenų—už šešis nuošimčius buvo deponavęs firmoje „Green, Motherby ir Co“. Ir kitas jo draugas Collin'as, kuris Anglijoje susipažino su keramika ir keletą syk nulipdė

jo biustą, būtų galėjęs jį išmokyti angliškai; tačiau apie tokias pastangas nieko negirdėti. Iš viso to reikia daryti išvada, jog Kantas tik su didelėmis sunkenybėmis mokėjo arba ir visai nemokėjo skaityti angliškų tekstų.

O dabar paduodu abecėlės tvarka sąrašą poetų bei rašytojų, kurie šiokiu ar tokiu būdu sudrumstė Kanto ramybę Karaliaučiuje.

* *
*

Joseph Addison (1672-1719) anglų poetas ir politikas, pasižymėjo savo „Essay", kurie pasirodydavo žurnaluose „The Tatler", „Spectator" ir t. t. Vokiečių literatūros istorijoje jis yra žinomas kaipo tragedijos „Cato" autorius, kuris žymiai paveikė Gottsched'o „Cato".

Addison'as, Pope'o atkaklus priešininkas, Kantui gerai buvo žinomas. Jo tendencijos ypatingai pasireiškė iš pradžių tris kart savaitėje, o vėliau ir kasdien išeinančiame žurnale „The Spectator". Savo rašinyje „Allgemeine Naturgeschichte des Himmels etc" Kantas pasirodė apsiskaitęs literatūroje ir mėgstąs ypač Pope'ą ir Haller'į, nes jų eiles jis dažnai cituoja savo išdėstymui pagražinti arba sutvirtinti; greta septinto skyriaus gale jis prideda šias Addison'o eiles Gottsched'o vertime:

„Wenn dereinst der Bau der Welt in sein Nichts zurückgeeilet
Und sich deiner Hände Werk nicht durch Tag und Nacht mehr teilet:
Dann soll mein gerührt Gemüte sich durch dich gestärkt bemühn,
In Verehrung deiner Allmacht stets vor deinen Thron zu ziehn;
Mein von Dank erfüllter Mund soll durch alle Ewigkeiten
Dir und deiner Majestät ein unendlich Lob bereiten;
Ist dabei gleich kein vollkommnes: denn o Herr so gross bist du,
Dich nach Würdigkeit zu loben, reicht die Ewigkeit nicht zu".

Toki citavimai nedažnai pasitaiko Kanto raštuose. Šis veikalėlis yra vienintėlis, kuris pasižymi citatų gausumu ir tos citatos parinktos iš siauro poetų ratelio. Būti Kanto cituojamam, tai ypatinga garbė. Addison'as, kuriam jis suteikė šitą garbę, paveikė Kantą ne tik viena kita poema, o ir savo estetinėmis pažiūromis, tokiu būdu prisidėdamas mūsų filosofo estetiniams dėsniams sudaryt.

Samuel Butler (1612-1680), royalistas, žinomas savo komišku epu „Hudibras" (3 tomai, London 1663), kur jis aštria ir drauge sąmojaus pilna satyra smerkė puritanizmo kraštutinumus.

Jaunesnėmis dienomis Kantas labai džiaugėsi Butler'io smarkios, bet ir malonios satyros pilnu komišku romanu „Hudibras", kurio tikslas buvo pajuokti puritanizmo kraštutinumus. Nuostabiu jumoru nupieštas nuotykių, troškimų pilnas puritanas riteris ir jo palydovas, kuriam modelį Butler'is, be abejojimo, paėmė iš Cervantės Don Kišoto. Kiek Kantui „Hudibras" patiko, galima spręsti iš to, jog jis savo rašte „Träume eines Geistersehers etc" ne vien cituoja Butler'io romaną, bet net bando pamėgdžioti jo satyrišką stilių. Net ir vėliau Kantas nepamiršta Butler'io, minėdamas jį savame laiške, adresuotame savo buv. studentui F. G. C. Kiesewetter'iui iš 1798 m. spalių mėn. 19 d., kuriame Kantas džiaugiasi, kad Kiesewetter'is liko ištikimas „kritiškajai filosofijai" ir nedarė kaip kiti, kurie

„gleichfalls derselben (sich) gewidmet hatten, durch zum Teil lächerliche Neuerungssucht zur Originalität, nämlich wie Hudibras, aus Sand einen Strick drehen zu wollen um sich her Staub erregen, der sich doch in kurzem legen muss.... etc" (cf. Akademie-Ausgabe; XII, 256).

Henry Fielding (1707-1754) — anglų jumoristinio romano kūrėjas ir sveiko realizmo atstovas. Vienas jo geriausių romanų yra „Tom Jones" (6 tomai, 1749). Jis turėjo pasisekimo kaipo dramatinis ir politinis rašytojas. Be to, reikia jį priskaityti prie geriausių anglų teatro kritikų.

Fielding'o romanai, ypatingai „Tom Jones", kuriame autorius—kaip ir daugumoje savo romanų—vykusiai išjuokia pasaulio blogybes ir žmonių silpnybes, Kantui labai patiko. Jis juos net statė aukščiau už panašius Wieland'o romanus, kadangi Fielding'as blogybes aiškiai išjuokia, o vokiečių klasikas jas—ne visai atvira širdimi—peikia. Tai ne vienintelis pavyzdys, kuris mums liudija, jog Kantas kartais buvo linkęs anglų literatūrą aukščiau statyti už vokiečių. Toliau jam buvo simpatinga Fielding'o literatinė kova su Richardson'o sentimentališkais romanais—ytin su „Pamela"— ir jo tvirtinimas, kad mene ir poezijoje turi viešpatauti sveikas realizmas. Šitame tvirtinime Kantas rado dalelę savo pastangų, nors ir kitoje srityje.

John Milton (1603-1674), vieno Londono miesto notaro sūnus, studijavo Cambridge teologiją, filosofiją, sistematiką ir literatūrą. 1637-39 m. apvažinėja Italiją, sugrįžęs dalyvavo politiniame gyvenime kaipo respublikonas. 1649 m. tampa Cromwell'io sekretorium; 1652 m. jis apako. 1660 m. jį užklumpa sugrįžusi monarchijos valdžia, ir Miltonas trumpam laikui tapo pasodintas kalėjiman; pasiliuosavęs iš kalėjimo jis pasitraukė iš viešojo gyvenimo. Svarbiausias jo kūrinys „The Paradise lost" (1667); toliau pažymėtina mažiau vykęs tęsinys „The Paradise Regained" (1671), lyriškai-didaktiškos poezijos "L'allegro" ir „Je Penseroso". Jis laikomas didžiausiu XVII-ojo amžiaus Anglijos poetu.

Pietistiškoje dvasioje auklėtam Kantui, be abejo, puritonas Milton'as galėjo patikti ir šiek tiek paveikti; kad jis buvo skaitęs bent dalį jo kūrinių, aiškėja mums iš rašinėlio „Beobachtungen", kuriame Kantas kartkartėmis sumini Milton'ą, kaip, pavyzdžiui, ten, kur jis kalba apie skirtumą tarp „Gefühl des Schönen" ir „Gefühl des Erhabenen". Turėdamas galvoj Milton'o pragaro aprašymą, kuris sukelia žmoguje „Wohlgefallen aber mit Grausen", jis vadina jo poezija „erhaben", nes ji visai skirtinga nuo Homero poezijos, kuri esanti „angenehm, fröhlich, lächelnd" t. y. „schön"; bet vieno ir kito kūryba esanti „abenteuerlich", priešinga Vergiliaus ir Klopštoko poezijai, kuri jam atrodo „edel" (18 p.).

Nepaisant tokio aukšto įvertinimo, Kantas (13 p., Anm.) pripažįsta, jog sunkiau skaityti Milton'o „Paradise Lost", negu kokią anakreontinę poemą. — Taip pat jo Kanto studentų paskaitų užrašuose randame pastabų apie geniališkumą, kurį jis pripažįsta greta Šekspyro ir Milton'ui. Šiuodu jam patinka ypač savo stiprumu, aiškumu, įvairumu ir plačia pasaulėžvalga. Kad jis statė Milton'ą aukščiau už Klopštoką, mums tvirtina Borowski (78 p.).

Tai antras pavyzdys, liudijąs mums, jog Kantas buvo linkęs duoti Anglijos rašytojams ir poetams pirmeną prieš vokiečius. Ne vien rašte „Beobachtungen", o ir savo „Anthropol. Didaktik" Kantas mėgo cituoti Milton'ą. Toje didaktikoje randame, pavyzdžiui, štai kokį iš Milton'o gyvenimo paimta anekdotą: Po Cromwell'io mirties, Milton'o žmona norėjo savo vyrą perkalbėti užimti prie naujo—royalistinio—režimo aukštą vietą. „Ak", jai atsakęs Milton'as: „mieloji mano, Jums ir kitoms jūsų lyties rūpi važinėjimas faetonuose, o aš turiu būti teisingas žmogus".

Alexander Pope (1688-1744), kilęs iš katalikiškos šeimynos, anksti pribrendo: 12 metų rašė poezijas, o 14 metų skaitė originale graikų, romėnų ir prancūzų autorius. Jis yra svarbiausias anglų pseudoklasicizmo atstovas ir didžiausiai paveikė savo

laikų literatinį skonį. Nors buvo nepaprastų gabumų poetas, tačiau vis delto jam trūko stipresnių kūrybinių jėgų. Iš daugybės jo veikalų čia pažymėsim filosofinį pamokomąjį eilėraštį „Essay on man (1732-25), toliau „Moral Essay“ ir kitus.

Ypatingai Kantas buvo pamėgęs Pope'ą, kurio veikalus nagrinėjo 1754 m., norėdamas atlikti užduotą Berlyno Mokslų Akademijos 1753 m. vasarą darbą apie Pope'o ir Leibnico optimizmą. Pope jam buvo filosofiško poeto pavyzdys, kurį jis pakartotinai rekomendavo savo mokiniui Herder'iui, linkėdamas jam įsigyti daugiau „philosophische Ruhe“, mažiau „warme Bewegung des jugendlichen Gefühls“,—linkėjimai, kurie niekad nesulaukė senai laukto vokiečių Pope'o. Kiek jis buvo susipažinęs su jo kūriniais galima spręsti iš to, kad Kantas dažnai vartodavo jo įvairias citatas, kurių randame, pav., rašinėlyje „Gedanken bei dem frühzeitigen Ableben des Herrn Johann Friedrich von Funk“ 1760 m. ir jo rašte „Allgemeine Naturgeschichte des Himmels etc“. Tuo žvilgsniu su Pope'u tegalėjo konkuruoti šviecarietis Albrechtas von Haller'is. Pirmasis jam buvo „der philosophische Dichter“, šis „der erhabenste unter den deutschen Dichtern“.

Kad Anglijos rašytojų tarpe Kanto mėgiamiausis poetas buvo Aleksandras Pope'as, tai iš karto ne visai suprantama; tačiau, giliau susipažinę su aukščiau paduotais turiny punktais, kylančius neaiškumus ir abejones galima išsklaidyti. Kanto meilė tam keisto būdo londoniečiui, kuris savo menkame, liguistame ir perdaug jautriame kūne laikė uždarytą kilnią, didingą sielą, apdovanotą nesulaikomu varžtu į grožį ir gėrį, buvo nepaprasta, keista meilė, bet giliai pamatuota. Pope'o asmenyje susijungia visi privalumai, kurių Kantas ieškojo poetuose, būtent: k r i t i š k a d v a s i a, f i l o s o f i š k i d i d a k t i š k i p r i v a l u m a i i r j u m o r a s. Kiek Pope'as tiems reikalavimams atatiko matyti iš šio:

a) Jo gabumus kritikuoti aiškiai rodo veikalas „Essay on Criticism“, kuris pasirodė 1711 m., nors buvo parašytas dviem metais anksčiau, kada rašytojui buvo suėję vos 21 metai. Kas romėnams buvo Horacijaus „Ars poetica“, prancūzams Boileau „Art poetique“, tai anglams jo „Essay“. Jo tikslas buvo normuoti poezijos meną ir tuo būdu teigiamai paveikti savo tautiečių literatinio skonio išdirbimą ir atsiekti kūrybos grynumą. Nors jis ne visai originalus—jis sekė Horacijų, Šekspyrą, Boileau ir kt.,—bet jo nurodymai visados yra tikslūs, pasižymi dideliu mokėjimu orientuotis literatūros teorijoj, lengvai atskiria poetiška nuo nepoetiška.

b) Veikalas, kuris labiausia prisidėjo jo vardo nemirtingumui išdirbti, yra „Essay on Man“, pasirodęs 1733 m. Keturiose „Epistles“ Pope sutraukia savo laikų filosofiją, rodydamas žmogų santykiuose su pasauliu, su savimi, su žmonių draugija, su laime, su darbu; čia jis pasirodė esąs šalininkas Leibnico teorijos—būsią mūsų pasaulis esąs geriausis visų galimų būti pasaulių. Pope tą mintį formuluoja eilėmis:

„One truth is clear: Whatever is, is right!“.

Pope manė tuo savo veikalu žymiai pastūmėjęs pirmyn to meto filosofiją, tačiau tiesai tai ne visai atatinka, nes jis atkartoja kitų filosofų mintis, ypatingai Leibnico, ir tai dar be plano. Vienu metu gyvenę pagarsėję rašytojai Voltaire ir Marmontel šiam veikalui davė nepaprastos reikšmės, o Kanto kritiškesnis protas tokios klaidos nepakartojo. Vis delto jam patiko šis veikalas, kurio aiški, blaivi, visiems suprantama poezija ištikimai tar-

navo filosofijai. Kantui, be abejojimo, galėjo patikti šis poezijos nusilenkimas filosofijai ir vien del šios poezijos gražumo jos filosofinis turinys tebėra žinomas. Herakleutas filosofas turėjo galingą platintoją Herakleutą poetą. Filosofo Platono mintis padėjo platinti poetas Platonas, Dantei scholastikui tarnavo autorius „Divina Commedia", filosofas Pope liko amžinas per poetą Pope'ą, o jis—Kantas?

Kuo galėjo lygintis Pope'o iš kitų pasisavintoji filosofija su likimo sunkenybės sverianča Kanto išmintimi? Del ko jis neturėjo poezijos sparnų, kurie būtų iškėlę jo filosofiją į nemirtingumo sferas?! Kantui filosofui neatsirado Kanto poeto. Tačiau poezija siūlosi jam pakeliui: 1764 m. vyriausybė, neužtikrindama, magisteriui (šiandien atatinka daktaro laipsniui) Kantui, 40 m. privatdocentui siūlo užimti poezijos ir kalbingumo katedrą, t. y. gauti ordinarinio profesoriaus vietą. Likimas jam tiekia ir pinigų ir poezijos. Kantas atsisakė tai priimti ir toliau vargo dar šešerius metus. Tik 1770 m. sprendžiamosios reikšmės turinčią valandą kandidatas į „professor poëseos" tapo logikos ir metafizikos profesoriumi. Ieškąs poezijos filosofas bijo vedybų: viengungis, kaipo filosofas, ir gyvenime išbuvo viengungis. Tuo būdu jis liko Dievas be pranašo, pranašas be balso. Jis taip sunkiai ir nesuprantamai rašė, kad jis pats buvo priverstas rūpintis savo veikalus aiškinti, stilių interpretuoti. Tuo tikslu jis rašė „Prolegomena", kuri turėjo gelbėti jo gyvenimo darbus, kad jų pasaulis nepamirštų. Pats nebesugebėdamas savo minčių gražiai išreikšti, džiaugsmingai sutinka su Göttingen'o universiteto filosofijos (ir estetikos) profesoriaus Bouterweck'o pasiūlymu, geresniam jo veikalų išpopulariziavimui, juos perrašyti dialogų forma. Tam tikru laišku iš 1793 m. gegužės mėn. 7 d. jis sveikina Bouterweck'ą su jo nepaprastu talentu „scholastische Genauigkeit in Bestimmung der Begriffe mit der Popularität einer blühenden Einbildungskraft zu vereinen".

Šis čia minėtas laimingas poezijos ir filosofijos bendradarbiavimas jam pasirodė viliojąs Pope'o asmenyje ir veikaluose. Tai buvo jo svajonė, kuri niekad neįsikūnijo. Kantas poezijos nevengė: jis būtų sutikęs ją priimti kaipo tarnaitę į savo filosofijos rūmus, bet kas apsitaisęs karališkais rūbais—prie stalo netarnauja.

Jis būtų sutikęs jai pavesti savo proto kurinius išpuošti, ką iš tikrų-jų įvairiuose raštuose jis yra padaręs, pav., „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels etc." (1755), „Gedanken bei dem frühzeitigen Ableben des Herrn Johann Friedrich von Funk" (1760), „Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen" (1763 64) ir tt. Kantas poezijos nevengė, jis ją šaukte šaukia, bet poezija jo vengė. Tokiame konflikte Kantui begyvenant, Pope'o sugebėjimas derinti viena su kita atrodė pavyzdys, kurį verta sekti. Kadangi jį sekti neleido Kanto ne labai žymūs poetiški gabumai, jis bent pasiskolina savo veikalams išpuošti nemaža Pope'o eilių. Pope'ą filosofą išpuošė Pope'as poetas, filosofą Kantą išpuošė poetas Pope'as. Kiek jis mėgo savo filosofiniams tvirtinimams prašyti Pope'o poezijos, gali mums ypatingai liudyti jo 1755 m. išleistoji „Allgemeine Naturgeschichte des Himmels etc", kuri yra 165 puslapių didumo ir kur Pope šešis kartus cituotas, viso 38 eilės, kurių čia keletą paduodame.

Pirmąją dalį apie „systematische Verfassung unter den Fixsternen“ jis įveda eilėmis:

„Seht jene grosse Wunderkette,
Die alle Teile dieser Welt
Vereinet und zusammenzieht
Und die das grosse Ganz' erhält.“

Antrąją dalį, kurioje Kantas plėtoja savo išgarsėjusią teoriją, jis įveda eilėmis:

„Schau sich die bildende Natur
Zu ihrem grossen Zweck bewegen,
Ein jedes Sonnenstäubchen sich
Zu einem andern Stäubchen regen,
Ein jedes das gezogen wird,
Das andre wieder an sich ziehn,
Das nächste wieder zu umfassen,
Es zu formieren sich bemühn.
Beschaue die Materie
Auf tausend Art und Weise sich
Zum allgemeinen Centro drängen“.

Nuostabu, kaip tose eilėse Pope labai ryškiai išreiškia tai, ką bent kiek vėliau Kantas stengėsi moksliškai įrodyti. Kaip kitais atvejais, taip ir šiuo poeto fantazija anksčiau regėjo, ką filosofo protas tik vėliau ir nevisai aiškiai suvokė.

Trečioje dalyje Kantas kalba apie kitų planetų gyvenamumą, kurio jis neneigė. Kaip „motto“ jis pasirenka neišvengiamojo Pope'o šias eiles:

„Wer das Verhältnis aller Welten
Von einem Teil zum andern weiss,
Wer aller Sonnen Menge kennet
Und jeglichen Planetenkreis,
Wer die verschiedenen Bewohner
Von einem jeden Stern erkennet,
Dem ist allein, warum die Dinge
So sind, als wie sie sind, vergönnet,
Zu fassen und uns zu erklären“.

Gal poetas filosofui įkalbinėjo kitose planetose gyvenimo galimumą? Čia cituotų ir kitų eilių tikslas, be abejo, papuošti rašinį, paįvarinti teoriškus galvojimus lengvesniomis, pritraukiančiomis poetiškomis vietomis; bet drauge galima ir pastebėti, kad jos ne vien papuošalai, o eilės, duodančios savo turinio straipsniui arba poskyriui minčių centrinį punktą ir galvojimų kryptį; tokiu būdu Pope-tarnas virsta filosofo inspiratoriumi ir kovotoju už vieną ir tą pačią mintį. Tai gal viena iš svarbiausių priežasčių tai nepaprastajai Kanto meilei Pope'ui. Arčiau pažiūrėjus, jinai visai nėra literatinė, o grynai filosofinė.

c) Kaipo j u m o r i s t a s Pope pasirodė komiškame karžygių epe (mock-heroic poem) „Rape of Lock“ (1712), kuris ligi šiai dienai laikomas vienu geriausių savo rūšies veikalų Jame tvirtinama taisyklė, kad filosofiški palinkimai dažnai jungiasi su jumoristiškais gabumais: kas moka save ir kitus objektyvuoti, tarsi, gali iš savo kailio išsinerti ir į save pažiūrėti svetimomis akimis, tas pastebi silpnybes, kurias konstatuojant visai nedidelis žingsnis ligi jų pajuokimui. Taip pat ne labai keista, kad toks jumoras lengvai įgauna satyriško pobūdžio. Pajuokimas tai mokytojas, mokąs pažinti savo klaidas ir jų saugotis; jumoras — švelnus mokytojas, o satyra — piktas ir negailestingas.

Filosofijos pritaikomoji pusė — pamokyti žmoniją. Tačiau tai padaryti dažniausiai jai nepavyksta, nes jos pedagogiški sugebėjimai, priemonės nevisuomet atatinka tam aukštam tikslui pasiekti. Čia jai padeda jumoras tada, kai filosofas yra įsitikinęs, jog žmoniją dar galima auklėti, pataisyti, atitraukti nuo blogų palinkimų. Žodžiu sakant, jumoras dažnai yra optimistiškas filosofijos palydovas ir jos padėjėjas. Satyrą filosofija pasirenka nesitikėdama sulaukti gražios žmonijos ateities. Ji žino, kad gerinimo pastangos vistiek nieko nepadės, kad išgydyti žmonių negalima ir delto telieka juoktis iš to skruzdėlyno, kuriame ir mes noromis nenoromis kapstinėjamės, visai nežinodami kokiems galams. Plačiuose pesimistiškos filosofijos rūmuose garsiai skamba satyriškas juokas.

Filosofas Kantas drauge yra optimistas ir pesimistas. Optimistas kad ir tuo, jog duoda mums vilties bent tikėti, jog yra Dievas; pesimistas, kad atima viltį kada nors tą Dievą pažinti, su juo susieiti į santykius ir delto esą mūsų tuo reikalu daromos pastangos nereikalingos, bergždžios ir juokingos. Tokioje filosofijoje gali būti plati dirva jumorui ir satyrai. Iš tikrųjų Kantas yra didelis mėgėjas satyriško jumoro, ką mums liudija ir faktas, jog jau senas būdamas atmintinai mokėjo deklamuoti tokias —, kad ir ilgiausias—lotyniškas bei vokiškas poezijas, kurios pasižymėjo komišku dalykų atvaizdavimu. Šiomis jumoristinio turinio deklamacijomis Kantas nevieną kartą pralinksmindavo pietums pas save susirinkusius svečius.

Samuel Richardson (1689 - 1761) buvo spaustuvininkas, ir tik draugų spiriamas (kadangi buvo geras pasakotojas) 50-tus metus eidamas ėmė rašyti. Jo kūriniai — visi romanai — „Pamela" (4 tomai, Loudon 1741 n. laiškų formoje parašyta), „Clarissa Harlowe" (8 tomai, London 1748) ir „Sir Charles Grandison" (6 tomai, London 1755) turėjo nepaprasto pasisekimo. Jis tais reikalais kūrė šeimyninį romaną.

Richardson'as, anglų šeimyninio romano kūrėjas, savo kuriniais atitraukė skaitančią publiką nuo nesveikos fantastiško pobūdžio literatūros; jo „romance of real life", tikrojo gyvenimo romanas, ir jo autorius, kilęs iš miestelėnų, įgijo tikros pagarbos Kanto, kuriame randame daug panašių žymių. Iš tikro, jo paprastas žodynas ir stilius, vengiąs visų neaiškumų, dirbtinumo ir taip pat kurinių turinio tendencija, galima rasti ir Kanto raštuose.

William Shakespeare (1564-1616) iš Stratforde'o, kur jis lankė mokyklą 1571—1578 (?). Paskiau tarnavo, tur būt, advokato raštinėje ir 1572 m. vedė Oną Stathaway. Nuo 1592 randame jo pėdsakus kaip vaidylos Londone, vėliau kaipo teatro savininko ar bent dalininko. Nuo 1590 m. jis ima rengti scenai Marlowe'o, Kyd'o ir kitų veikalus ir pats rašo dramas. Iš vis didėjančių įplaukų jis įsigijo namus; nuo 1611 m. jis pasitraukia į Stratfordą, kur jis 1616 m. balandžio mėn. mirė. Jis buvo didžiausias Anglijoj pasaulinės literatūros dramatikas, gabus (tipingas Renesanso pobūdžio) lyrikas, pozitivizmo priešininkas.

Kad Kantui buvo gerai žinomas didžiausis Anglijos ir geniališkiausis pasaulinės literatūros dramatikas Šekspyras, galima spręsti iš daugelio dalykų. Labai galimas dalykas, kad Herder'io pirmutiniai raštai nukreipė jo dėmesį į Šekspyro dramas. Ar jis jas yra skaitęs originale, abejotina, greičiausia jis bus pasinaudojęs Wieland'o vertimais (1762—1766). Jo veikaluose mes randame „Hamleto" pėdsakų, kaip pav., rašiny „Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft" (1793), kur kalbama apie beprotystę, kuri kartais gali būti ir metodinga; galimas dalykas, kad Kantas, apibūdindamas studijoje „Beobachtungen" melancholiko būdą, turėjo galvoje Danijos karaliaus sūnų. Kitur, „Anthropologie", suminėta Falstaff'o kova su penketu vyrų,

„mit den fünf Männern in Frieskleidern“. Antropologijos paskaitose jis palygino laiką su arkliu, kuris mirti pasmerktąjį vagį neša zovada į kartuves, o sužadėtinį į jungtuves—žingine. Yra priežasčių manyti, jog šis palyginimas paimtas iš komedijos „As You like it?“.

Kantas taip pat buvo labai suinteresuotas paskaitomis apie Šekspyrą. Jis skaitė paskaitas iš teologijos, pedagogikos, metafizikos, antropologijos ir t. t. ir taip uoliai, kad jam vieną semestrą (1770 m. vasaros sem.) susidėjo net 22 valandos savaitėje. Be to, jis rašė apie įvairių įvairiausius dalykus, kaip antai: iš fiziškos geografijos, iš astronomijos, iš meteorologijos (Erläuterung der Theorie der Winde), apie žemės drebėjimus, apie galvos ligas, apie Svedenborgą, apie įvairias žmonių rases, apie mėnulio įtaką žemės orui, apie amžinąją taiką, apie ugniakalnius mėnulyje ir t. t., — čia neminint to, kas įeina į jo specialybę, – tačiau niekad nemėgino specialiai ir plačiau išsitarti apie poeziją ir atskirus poetus. Bet vis delto jis buvo susirūpinęs paskaitomis apie literatūrą ir apie Šekspyrą Karaliaučiaus universitete Tuo užsiiminėjo jo buvęs mokinys ir 1781 m. Kanto pastangomis tapęs „Professor für praktische Philosophie, Christian Jakob Kraus. Šis 28-rių m. jaunikaitis domėjosi ne vien filosofija, bet ir literatūra. Del to jis, Kanto pritariamas, pirmutiniuose semestruose skaitė apie Homerą ir Šekspyrą 6—7 val. rytą (!), nepaisant, kad literatūrai buvo tam tikrų dėstytojų.

Iš jo studentų užrašų ir galima spręsti, kad Kantas savo paskaitose taip pat atsiliepė apie jo mėgiamąjį dramatiką, nes juose randame tokių vietų: „Shakespeare ist ein Kopf von der Art, die man Genie nennt; er hat seine theatralischen Stücke so abgefasst, dass sie allen Regeln Trotz bieten“ ir tt.

Kitoje vietoje jis taip išsitarė: „Zum Genie wird Stärke, Klarheit, Mannigfaltigkeit und ein grosser Umfang der Anschauung erfordert. Diese Eigenschaften müssen hauptsächlich Dichter und Maler besitzen. Bei Milton und Shakespeare sind sie am vorzüglichsten anzutreffen (cf. Schlapp 251).

Iš tokių ir panašių vietų galima spręsti, kad Kantas pats buvo skaitęs Šekspyro veikalus, nes, patsai nebūdamas su juo susipažinęs, jis vargu būtų apie jį taip tiksliai atsiliepęs.

Lawrence Sterne (pseud Yorick, 1713–1768), kunigas, studijavo nuo 1732 Cambridge teologiją, nuo 1740 m. buvo klebonu Suttone. Apvažinėjo Prancūziją ir Italiją. Jis žinomas ypač kaipo dviejų jumoristinių kūrinių autorius, būtent: „Tristram Shandy“ (9 tomai London 1759 — 1767) ir „The Sentimental Journey through France and Italy“ (London 1768) Puikus jumoristas.

Panašus į Butler'į žmonių silpnybių kritikas jumoristiniais kūriniais yra Sterne'as, kurio veikalai Kanto skoniui labai atatiko. Jo reikalavimas grįžti prie naturalumo, prie paprastumo, prie gamtos, kaip tik puikiai buvo išdėstytas Sterne'o romanuose, ypatingai „Tristram Shandy“ ir „Sentimental Journey“.

„Anthropol. Didaktik“ Kantas kalba apie įvairias žmonių silpnybes, vadinamas „Steckenpferde“, ir prideda, kad jų per smarki kritika nesanti vietoje ir kad tokiems kritikams verta žinoti Sterne'o žodžiai (paimti iš Tristram Shandy, I-oji knyga, 7-ame straipsnyje):

Lass doch einen jeden auf seinem Steckenpferde die Strassen der Welt auf und niederreiten: wenn er dich nur nicht nötigt, hinten aufzusitzen“.

Jonathan Swift (1667 –1745) mokinosi be ypatingo pasisekimo Kilkenny ir Dublin'e, bet vis delto jam pasisekė prasimušti iki anglikonų kunigo luomo. Garbės trokšdamas, pasidarbavo ir politikoj, pirmiau kaipo Whigs, paskiau kaipo Torry, kurie jam išrūpino turtingąjį Dublino miesto šv. Patriko dekanatą. Nepastovios meilės, tuo pat laiku mylėjo jis Esterą Johnson (jo „Stella") ir Esterą Vanhomrigh (jo „Vanessa"). 1740 m. išėjo iš proto. Nepakęsdamas nei pasaulio nei žmonių, savo veikaluose begalo bekrašto viską visaip pašiepė, kritikavo. Aštriausias jo veikalas „A Tale of a Tub' (1704), kuriame jis išjuokė visas krikščionių konfesijas· o labiausiai pagarsėjęs jo raštas, tai „Gullivers Travels" (2 tomai 1726), kur jis atidengė žmonių niekšybes ir aštria, vietomis net geniališka satyra plaka be pasigailėjimo.

Nelaimingas Swift'as, pagarsėjusių „Guliverio kelionių" autorius, kur jis be pasigailėjimo plaka žmonių niekšybes politikoje, Kantui galėjo patikti jau vien del to, kad ir jis, nors ir skirtingais keliais, kovojo su žmonių blogybėmis. Ar jam patiko Swift'o iki šiol negirdėtas visų krikščioniškų konfesijų pašiepimas veikale „A Tale of a Tub", tai kitas klausimas.

Savo paskaitose Kantas Swift'ą dažnai minėjo; pav., „Anthrop. Didaktik", kur kalbama apie teisingumą, cituojami Swift'o žodžiai:

„Die Ehrlichkeit ist ein Paar Schuhe, die im Kot ausgetragen worden ete.,.

Ten pat kalbama apie žmonių palinkimus į jautulingumą (Sinnlichkeit) ir tvirtinama, jog kova su tais palinkimais yra bergždžia ir siūlomi kiti vaistai:

„Man muss sie überlisten, und, wie Swift sagt, dem Walfisch eine Tonne zum Spiele hingeben, um das Schiff zu retten". (cf. „A Tale of Tube" 1704).

Ne vien Kantas mėgsta cituoti Swift'ą, o ir jo vienminčiai savo laiškuose Kantui. Vienas jų, J. B. Erhard, 1793 m. sausio mėn. 17 d. rašo savame laiške apie jo moralinį mirties pasiilgimą, apie kurį jis naujesnių laikų rašytojų raštuose nieko nerandąs. Vieno Swift'o raštuose užtikęs jisai panašų ilgesį žodžiuose:

„Niemand, der sein inneres Bewusstsein aufrichtig fragt, wird seine Rolle auf der Welt wiederholen mögen". (cf. Akademie Ausgabe XI, 393).

Edward Young (1683 – 1765) anglų poetas, studijavo teisę ir teologiją. 1721 m. įšventintas į anglikonų kunigus, 1727 m. paskirtas Jurgio II kapelionu ir nuo 1730 m. klebonavo Wetwyn'e. Iš jo kūrinių pažymėtinos satyros: „Love of Fame" (1728) ir ypač „The Complaint or Night Thoughts' (1742 — 45). Antrasis veikalas parašytas liūdnų pergyvenimų poveiky, nes ūmu laiku mirė jo žmona ir du sūnu; šio veikalo sentimentalumas paveikė beveik visas Europos literatūras. Veikalas 1757 m. jau buvo žinomas Karaliaučiuje, kas liudija greitą jo išsiplatinimą. (cf. Borowski 78).

Kantas mažiau buvo sužavėtas Young'u, nes anais laikais literatūroje įsigalėjęs perdidelis jautrumas, verkšlenimas, kurių tikslas buvo, jo supratimu, sujaudinti žmogų (tam Kantas visai nepritarė), kaip tik dalinai išplaukia iš šio autoriaus veikalo „Night Thoughts". Kanto kritika randasi pastabose prie antrojo straipsnelio „Von den Eigenschaften des Erhabenen und Schönen am Menschen überhaupt" (I,13); toji pastaba skamba taip:

„Die Empfindungen des Erhabenen spannen die Kräfte der Seele stärker an und ermüden daher eher. Man wird ein Schäfergedicht länger in einer Folge lesen können als Miltons verlorenes Paradies und den de la Bruyere länger wie des Young. Es scheint mir sogar ein Fehler des letzteren als eines moralischen Dichters zu sein, dass er gar zu einförmig im erhabenen Tone anhält, denn die Stärke des Eindrucks kann nur durch Abstechungen mit sanfteren Stellen erneuert werden usw".

Ir kitoje vietoje jis gan neigiamai įvertina Young'o „Night Thoughts", kurie, anot jo, kaip ir Klopštoko ir Gleimo kūriniai „eine Menge schwacher Köpfe verdorben" (habe). Nepaisant to nemėgino, jis savo studijoje

„Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen“, kuri pasirodė 1763 m. gale ar 1764 m. pradžioje (antras leidimas išėjo 1770 m. Rygoje), naudojasi ištraukomis iš Yuong'o, kurio „Night Thoughts“ buvo skaitomos plačiau 1757 ir kitais metais Karaliaučiuje.

Ne tiek tomis „Nakties mintimis“ Kantas buvo susidomėjęs, kiek to paties autoriaus satyromis, išleistomis tarp 1725 ir 1727 m. pavadinus jas „The Universal Passion“. Bet ir tos jam nevisai patiko, kaip galima suprasti iš jo rašinio „Anthropol. Didaktik“, kur jos yra įtariamos „mehr Bewunderung als Belustigung“ (zu erregen).

Be ankščiau minėtų poetų ir rašytojų siauresne prasme, Kantas savo raštuose mini tarp kitką dar šiuos įžymesnius rašytojus:

Hugą Blair'ą (Anthropol. Didaktik VA IV² 179+Anm.), pasižymėjusį Škotijos teologą ir estetiką (1718—1800). Kantas primena jo žodžius, kuriais jis tokią poeziją, kuri netur tam tikros ryškios eiliavimo pėdos, vadina „tollgewordene Prose“. Čia Kantas, tur būt, klysta; bene taip bus pasakęs epigramatikas Abel Evans.

Stepheną Hales'ą (Zur Logik und Metaphysik, VA V, 38) (1677—1761), teologijos daktarą, Teddington'o kleboną. Parašė „Vegetable Staticks (1727), kuriuos Kantas žinojo iš Buffon'o prancūzų kalbon (1735) vertimo.

Samuelį Johnson'ą (Anthropol. Didaktik VA IV², 143) (1709—1794), parašiusį poeto Edmundo Waller'io biografiją, kurioje jis įrašė apie moteris anais laikais pagarsėjusį posakį:

„Er [Waller] lobte ohne Zweifel viele, die er sich zu heiraten würde gescheut haben, und heiratete vielleicht eine, die er sich geschämt haben würde zu loben“.

Kantas mini Johnson'o žaislą antitezėmis.

Quin'ą (Anthropol. Didaktik, VA IV², 249) (1693—1766), pagarsėjusį vaidylą, kurio Kantas cituoja vieną posakį.

Williamą Robertson'ą (Anthropol. Didaktik, VA IV², 270) (1721—1692) iš Škotijos, kunigą, Škotijos Karoliaus V ir Amerikos istorijos rašytoją. Visi šie veikalai buvo išversti vokiečių kalbon. Kantas jį cituoja.

Williamą Warburton'ą (Zur Logik und Metaphysik, VA V, 126+Anm.) (1698—1779), vyskupą teologą ir kritiką, kuris tvirtina, jog niekas taip nekenkė filosofijai, kaip matematika, t. y. jos filosofijai pritaikinti metodai, kuriais filosofijoje nieku būdu verstis neteistina.

II. Požvilgiai, kuriais Kantas pasirinko anglų rašytojus bei poetus.

Minėtieji poetai bei rašytojai taip buvo paveikę Kantą, kad jis raštais arba žodžiais juos minėjo, ir šis minėjimas mums padėjo bent dalinai susekti kokios literatūros jis buvo ragavęs. Tačiau šios statistikos negalima laikyti esant absoliučiai tikra arba pilna ir del to nėra rimto pagrindo iš jos daryti daug ir visai rimtų išvadų; bet vis delto ir suskaičiavimas duoda progos daryti kai kurių sprendimų, kuriuos čia ir paduodame:

1. Jis mėgo skaityti veikalus tokių poetų bei rašytojų, kurie paveikė jo (XVIII-ąjį) šimtmetį;

2. Turinio atžvilgiu jis pirmenybę duoda tiems poetams, kurių kūrinių turinio tendencija yra atitraukti žmones nuo nenaturalumo, prabangos;

3. Formaliniu atžvilgiu jam labiausiai patiko pamokomasis eilėraštis, epas;

4. Iš literatinių krypčių jis aukščiausiai statė blaivų, sveiką realizmą.

Ad 1. Veikalai, neturėję praktiškos reikšmės XVIII-jo šimtmečio dvasiškam veidui sudaryt, Kanto skaitymuose beveik kaip ir nefiguravo. Iš senesniųjų jis pasirinko tik tokius, kurie šiokiu ar tokiu būdu paveikė jo šimtmečio dvasių kovą, kaip antai: Šekspyrą, kuriam Lesingas padėjo užkariauti naująją kartą, arba Milton'ą, kuris taip pat neįžengė į XVIII-jį amžių, šveicariečiai Bodmer'is ir Breitinger'is kovoje su Gottsched'u tapo svarbiausias argumentas (greta nesenai pasirodžiusio su savo „Messias" Klopštoku). Mažiausiai gal kontinento gyventojams buvo žinomas Butler'is, pasimiręs prieš XVII šimtmečio pabaigą. Isskyrus šituos tris, visi kiti, kaip išeina iš čia paduotojo priedelio, pasirodė XVIII ame šimtmetyje.

XVI šimtmečio: William Shakespeare (1564—1616).

XVII šimtmečio: John Milton (1608—1674), Samuel Butler (1612—1680).

XVIII šimtmečio: Jonathan Swift (1667—1745), Joseph Addison (1672-1729), Edward Young (1683—1765), Alexander Pope (1688—1744), Samuel Richardson (1689—1761), Henry Fielding (1707—1754), Lawrence Sterne (1713—1768).

Toliau už Šekspyro Kantas į viduramžių literatūrą nesigilino, jis literatinį maistą sėmė ne tiek iš mirusiųjų, kiek iš savo amžiaus ir dar tebegyvenusiųjų rašytojų,visas jo literatinis akiratis apėmė truputį daugiau, kaip du šimtu metų.

Ad 2. Nors Kanto literatinis akiratis, kuriuo jis būtų galėjęs apimti visą tų laikų literatūrą, buvo gana siauras, bet jis ir nesistengė jo plėsti, o tik sąmoningai pasirinko tuos rašytojus, kurie atatiko jo būdui ir mintims. Jis ignoravo visą eilę gabesniųjų poetų, kurie ar tai savo gyvenimu, ar tai savo idejomis buvo jo mintims priešingi; paimkim, pav, Richardą Steele (1672-1729); jis, tiesa, savo jaunystėje gana laisvai gyveno, bet vėliau pasitaisė ir gamino scenai veikalus. Tačiau Kantas jį ignoravo, nors Steele su Addison'u draugavo ir drauge su juo išleido „The Tatler". Tai ne vienintėlis pavyzdys; jų yra ir daugiau, kaip antai: Tobias Smollet (1721-1771), kurs — kartais ir fantastiškų — nuotikių pilnuose romanuose aprašė jūrininkų gyvenimą. Ir himnų rašytojas Jomes Thomson (1700-1748) neįgijo Kanto pritarimo. Tai ką jau kalbėti apie kitus, kaip, pav., lyriką Burns'ą (1759-1796) ir romantikus William'ą Wordsworth'ą (1770-1050), Robertą Southey (1774-1848), kurių jokių pėdsakų nerandame Kanto raštuose.

Labai galimas daiktas, kad Kantas nuolat sekė kitų kraštų literatūras, ir kad ir aukščiau minėti poetai jam buvo žinomi, tačiau nei jo raštuose, nei paskaitų užrašuose jie nėra cituojami.

Iš visko aiškėja, kad Kanto būta labai vienašališko literatūros mėgėjo, kad jo skonis buvo pamokomoji didaktiška literatūra. Vadinasi, jis ieškojo literatūroj to, kas jo gyvenimui ir kūrybos dvasiai atatiko, ir tais radi-

niais išpuošė savo veikalus ir pabrėžė savo posakius. Tačiau kas jam buvo priešinga, tą jis ignoravo; kas buvo anapus jo mėgiamosios tendencijos (grįžimas prie paprastumo visame kame, kova su visa apimančiais jausmais ir p.), jam neegzistavo. Jis anglų literatūroje ieškojo s a v ę s. Richardson'o, Addison'o, Butler'io ir daugelio kitų, o ypač Pope'o jis nemėgo kaipo poetų. Bet kadangi jie buvo jo idejų tvirtintojai, — jų kūrinius jis neįvertino kaipo poeziją, o kaipo argumentus, ar, geriau pasakius, kaipo papuošalus savo raštams, savo mintims malonius ir klusnius liudininkus.

Ad 3. Jo meilė — ramusis epas, bet ne tas XVI ir XVII šimtmečio eilėraštis arba romanas, kur aprašomi galantiški ir fantastiški ritierių nuotykiai, o didaktiško pobūdžio epas, kuriame kalba ne poeto vaizduotė, o jo protas lėtu tempu ir pakeltu balsu kreipiasi į žmogaus protą ir valią. Suprantama, kad aukščiau paduotame sąraše randamas tik vienas dramatikas (Šekspyras) ir tas jau pasenęs, o visi kiti tai epikai, romano rašytojai, pamokomųjų eilėraščių autoriai. Kartais jis poetui dar dovanoja poetišką stilių, neaiškius išsireiškimus, neryškius vaizdus, kaip antai: Richardson'ui ir kitiems, bet niekuomet, jei tie trūkumai (trūkumai jo akyse) pasitaikė veikalo siužete, fabuloje, pagrindinėje mintyje.

Kad Kantui nepatiko dramatiški veikalai, aiškiai suprantama žinančiam jo būdą ir visą gyvenimą, kuriame nepastebima jokio dramatiškumo. Visa, kas būtų įnešęs į jo gyvenimą ir filosofavimą kitą, dramatiškesnį tempą, jis, tai nujausdamas iš anksto, jį pašalindavo. Tas pats ir su lyrika: su ja Kantas kovojo, kaipo su esmingai priešinga jo „grynajam protui". Jo patsai gyvenimas buvo siaurą idilę apimąs epas.

Ad 4. Toliau pastebima, kad Kantas pasirenka tokius veikalus, kurie buvo parašyti naudojantis realistinio atvaizdavimo priemonėmis. Jam nepatiko perdėtas stilius, apkrautas įvairiais vaizdais, kurie, anot Kanto, tik nustelbią dalyko mintį. Ryškus ir aiškus minties išdėstymas buvo pirmutinis jo reikalavimas. Graži minčių forma buvo jam ne tik antraeilis, o net nelabai ir suprantamas dalykas, ypač tuomet, kai stilius reikalavo sau atatinkamos vietos su turiniu. Kantas nemėgo nei žodžių, nei stiliaus romantizmo del to, kad šis aptemdo tikslų idejų išreiškimą. Suprantama, kad eufonistiško stiliaus šalininkai jo akyse žemai stovėjo, kad jis vengė suseiti su tokiais autoriais, kaip, pav., Lyly'o pasekėjai. Jau anksčiau buvo pasakyta, kad Fielding'o kūriniai, o ypač jo „Tom Jones the foundling" rado visišką Kanto pritarimą, nes čia autorius pasižymi stebėjimo tikslumu, blaivia kalba ir paprastu maloniu stiliumi. Visi tie privalumai stato jį į vieną eilę su Lesingu, kurs vokiečių literatūroje buvo vienas iš Kanto favoritų. Nesunku suprasti, kad ir Swift'as savo žodyno ryškumu, išsireiškimų blaivumu bei stiliaus paprastumu galėjo patikti Kantui, ypač dar del to, kad anas veikale „The Phalaris-Question" išjuokė romantišką literatūrą. Kiek Swift'as sugebėjo suglausta kalba daug pasakyti, matyti iš jo pamfletų, kuriais jis nepaprastai sujudino visuomenę. Kokiu aiškumu aprašė jis „Guliverio kelionėse" į nykštukų žemę galima spręsti iš padavimo, būsią vienas tos knygos skaitytojas, pabudęs rytą, šoko prie žemėlapio ieškoti krašto, kur gyveno nykštukai. Realistiškomis priemonėmis vertėsi ir Addison'as, pamesdamas visas eufonistiškas gudrybes, kurios būtų galėjusios nustelbti turinį ir statyti jį tik į antrąją vietą, jis stengėsi savo mintims duoti kuo paprasčiausią formą. Kaip ir kiti Kanto favoritai, jis rašė labai lengva, visiems supranta-

ma kalba; ir delto žurnalas „The Tatler", Steele'o leidžiamas, kuriame jis bendradarbiavo, o ypač jo paties leidžiamas žurnalas „The Spectator" įgijo visišką visuomenės simpatiją. Kas užrašyta ant jo kapo paminklo: „He lived wisely and usefully" (t. y. jis gyveno išmintingai ir naudingai) tą pat galima pasakyti ir apie jo rašymo būdą.

Anglų poezijos, meno normuotojas Pope'as savo kritiška dvasia ir dirbtinumo vengiančiu stiliumi (savybės, kuriomis galima būtų palyginti jį su Lesingu) užėmė kaip tik del savo naturalumo tiek formoje, tiek ir turinyje ypatingą vietą Kanto mėgiamųjų poetų tarpe. Jis iš visų Anglijos rašytojų labiausiai mėgiamas.

Tarp aukščiau minėtų poetų yra ir tokių, kurie nors ir nėra pilna to žodžio prasme Lyly'o „Euphuismo" pasekėjai, o vis delto yra ragavę jo dvasios. Kaip tat suderinti su mūsų bendra pastaba, būsią Kantas pirmeną davęs realistiškam atvaizdavimui?

Pirmučiausia pažiūrėkim, kas yra tie mažiau realistiški poetai kaip Pope, Addison, Fielding, Swift ir kiti. Jų tarpe randame, pav., Sterne'ą, kurio veikaluose mes kaip tik nerandame ką Kantas ypatingai mėgo. Jo kūriniai be aiškaus plano, ne griežtai pravesti, figūros neryškios, neplastiškos; veiksmo beveik visai nėra. Jo svarbiausi veikalai: „Tristram Shandy" ir „The Sentimental Journey through France and Italy" vietomis pasižymi šiurkštumu, nepadorumu, beprotiškumu, o tačiau Kantas rado juose ne maža pasitenkinimo. Kaip tat išaiškinti?.

Ir Young'o negalima kaltinti už perdidelį realumą, nes jis patetikas, rašė elegišku tonu; jo eilės pilnos melodijos; jis muzikas, kurs skambina žodžiais—o tai vis Kanto skonio priešginybės. Ir iš tikrųjų, rašinyje „Beobachtungen" Young'as kritikuojamas kaipo patetikas, per ilgai išsilaikąs savo aukštumose, nemokąs savo aukštą stilių paįvairinti lengvesnio pobūdžio vietomis. Kantui nepatiko verkšlenimas kaipo toks, kurį jis sutiko ne tik Young'o, bet ir Klpštoko, Goethės (Werther!) kūriniuose, ir skaudžiai jį kritikavo. Nepaisant tačiau tokių Kantui nepatinkamų savybių, kurios apsuko galvą visai eilei silpnų žmonių, Young'as jo buvo skaitomas; bet ar del jo „Complaint or Night Thougts" — sunku tikėti.

Šitos neva priešginybės paaiškėjo supratus, kad, pav., Sterne'as, tasai netvarkingas rašytojas, podraug yra puikus j u m o r i s t a s. Iš jo veikalų trykšte tryška jumoras, kurį Kantas labai mėgo, ir del kurio Sterne'ui galima buvo daug kas dovanoti.

Ir kitas, Edward Young, nėra autorius vien melancholiškų „Night Thoughts", o ir satyrų „Love of Fame". Sąmojus, jumoras, satyra turėjo visišką Kanto pritarimą, kas aišku ne tik iš jo gyvenimo, bet ir iš skaitymų pasirinkimo: Addison, Fielding, Swift, Sterne, Young, Butler ir kiti.

* * *

Baigiant šitas pastabas prie aukščiau minėtų keturių išvadų, labiau įsigilinęs į tą, kas ten buvo pasakyta, tenka šičia dar konstatuoti, jog Kantas mėgo tuos anglų poetus ir rašytojus, kurie pasižymėjo:

a) kritiška dvasia, palinkimu normuoti poeziją bei meną (Pope);

b) filosofiškomis — didaktiškomis savybėmis (Milton, Richardson, Young, Addison ir kiti);

c) satyrišku jumoru (Pope, Swift, Butler, Sterne, Fielding, Young ir kiti).

III. Bibliografija.

I. ŠALTINIAI.

A. Veikalai.

Immanuel Kants sämtliche Werke in sechs Bänden; Grossherzog Wilhelm Ernst-Ausgabe; Leipzig 1912 (im Inselverlag). Juose randame keletą straipsnių, kuriuose aptariami poezija, poetai, estetika ir k. Iš atskirų rašinėlių to leidimo pažymėtini šie: Gedanken bei dem frühzeitigen Ableben des Herrn Johann Friedrich von Funk etc. IV, 82—91; 1760.

1760 mirė vienas Kanto studentų, būtent, iš Kuršo kilęs Johann Fridrich von Funk. Jo motinai jis rašė nuraminimo ir paguodos laišką iš 1760. VI. 6, kuris pasižymi visomis geromis savybėmis „prieškritiško" stiliaus, delto ir šitos „Gedanken" yra viena iš geresnių objektų jo prieškritiškam stiliui studijuoti. Mums šis laiškas buvo įdomus savo citatomis iš poetų Haller'io, Lukrecijaus ir, žinoma, Pope'o.

Toliau šaltiniu gali būti šios recenzijos:

Rezensionen von J. G. Herders Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Tiel 1,2; I, 241—268 1784.

Šitos kritikos Herder'io 1784 m. pasirodžiusio veikalo „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" mums nėra teikusios ypatingos medžiagos rašant šią studiją, bet jos buvo įdomios kitu atžvilgiu. Herder'is 1762—1764 m. klausė Kanto lekcijų iš logikos, metafizikos ir buvo labai užsidegęs Kanto paskaitomis. Ir tais laikais Kantas „Königsberger Zeitung'oj" kritikavo vieną Herder'io poemą žodžiais: „Wenn das brausende Genie wird abgegoren haben, und er gewiss mit seinen grossen Talenten ein nützlicher Mann werden"; ir šiaip Kantas tikėjosi jog jis išsiplėtos dar į filosofišką panašų į Pope'ą poętą; bet tam atsiekti Herder'iui reikėjo, anot Kanto, mažiau „jugendlichen Gefühls", o daugiau „philosophische Ruhe". Kantas tuo tarpu laukė kantriai, tačiau Herder'is darėsi vis mažiau panašus į Pope'ą ir kalbamais reikalais turėjo jo buvusį mokytoją galutinai apvilti. Apviltasis Kantas daugiau nebetyli, jis viešai kritikuoja; bet ir šita smarki kritika nieko nepadėjo, nes Herder'is ėjo ir toliau savaisiais keliais nėkiek nemanydamas tapti Vokietijos Pope'u.

Kritik der aesthetischen Urteilskraft VI, 51—242 sudaro tik dalį veikalo „Kritik der Urteilskraft", kurs pasirodė pirmą kartą 1790 m.

Von der Einbildungskraft I, 344—378, kaipo dalis veikalo „Anthropologie in pragmatischer Hinsicht".

Yra dar kitas leidinys Kanto raštų, būtent:

Kants Gesammelte Schriften herausgegeben vor der Königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften.

Mus domino ypač zweite Abteilung: Briefwechsel, Band X —XIII, kuriuose randasi Kanto ir Kantui parašyti laiškai. Juose randame nemažą medžiagos.

B. Padedamieji šaltiniai.

Šaltiniais reikia taip pat laikyti žemiau paminimos biografijos, kurias išleido vienoje knygoje Dr. Felix Gross 1912 m. Vienoje pavadinęs:

Immanuel Kant. Sein Leben in Darstellungen von Zeitgenossen (Deutsche Bibliothek in Berlin).

Čia Borowskio biografija užima 3—115 p., Jachmann'o 117—212 p., Wasianskio 213—306 p.

Borowski L. E., Darstellung des Lebens und Charakters Immanuel Kants. (Von Kant selbst genau revidiert und berichtigt).

Autorius gerai pažinojo Kantą, kuriam jis 1756 m., kaipo studentas, oponavo disputose Kanto docentūrai gauti. Jis bendravo su filosofu iki 1762 m., 1782 m. jis išsikėlė iš Karaliaučiaus, sugrįžęs santykius vėl atnaujino. Dešimts metų po sugrįžimo jis sumanė Kanto biografijai rašyti surinkti medžiagos, kurią filosofas dėmesingai peržiūrėjo ir pridėjo nemaža pastabų. Prieškritiškam laikotarpiui studijuoti tat yra būtinas šaltinis. Apie Kanto literatinio pobūdžio skaitymus išsitarta įvairiose vietose, kaip antai: 77 p. ss., kur beveik įvardinti visi jo literatūros favoritai.

Jachmann R. B., Immanuel Kant geschildert in Briefen an einen Freund.

Slaptas vyriausybės patarėjas ir provincijos (Rytprusių), mokyklų patarėjas studijavo Karaliaučiuje 1784 m., kur jis beveik kasdien susieidavo su savo mokytoju iki 1794 m. pavasario. Norėdamas Kantui statyti literatinį paminklą, surankiojo biografijai nemaža medžiagos, kurią jis sudirbo 18-je laiškų.

Šitoji biografija teikia ytin daug žinių 1780—1794 m. laikui. Apie jo estetinį skonį Jachmann'as savo draugą informuoja ypač dešimtame laiške, jo klasikinių poetų mėgimas paminėtas antrame laiške, ir jo nuomonė apie kalbos stilių sužinoma iš šeštojo laiško galo.

Wasianski E. A. Ch., Immanuel Kant in seinen letzten Lebensjahren. (Ein Beitrag zur Kenntnis seines Charakters und häuslichen Umgange mit ihm).

Geriausių žinių apie Kanto paskučiausius gyvenimo metus paduoda Vasianskis, kuris 1772 m. įsimatrikuliavo Karaliaučiaus universitete ir klausė jo lekcijų. Nuo 1784 m. jis, būdamas diakonu prie to paties miesto Tragheimo bažnyčios, globojo savo mokytojo ūkį ir turtą, praleisdavo beveik kasdien keletą valandų su juo ir buvo Kanto testamento vykdytojas. — Ir Vasianskis paduoda įdomių žinių apie Kanto literatinius skaitymus (236 ps.), apie jo klasikų mėgimą (pav. 232 ps.), apie jo santykius su muzika (pav. 269, 276 ps. ir t.t.). Jis paduoda ir 1803. VIII. 17 Kanto parašytas eiles (279 p.).

Mūsų nagrinėjamą klausimą autoriai liečia tik pripuolamai ir nepagrindingai: jie visi buvo kunigai, Kantą įvertino kaipo filosofą. Nei savo išeinamuoju punktu, nei savo objektu jie nebuvo linkę prie poezijos, prie literatūros; tai mus verčia manyti, kad nemaža mums reikalingų žinių nerodo kelio į šią filosofiją, todel ir dingo.

II. PADEDAMOJI LITERATŪRA.

Ši literatūra yra labai plati, tačiau čia paduodu pačius reikšmingiausius veikalus:

Spicker G, Kant und Berkeley 1875.
Lovejoy A. O., Kant and the English Platonists. 1908.
Blake R., Kant and Shelley 1909.

F r i e d l ä n d e r L., Kant in seinem Verhältnis zur Kunst und schönen Natur, Preuss. Jahrbücher 1867, 113-128 p.

R o s i k a t, Kants Kritik der reinen Vernunft und seine Stellung zur Poesie; Königsberg 1901.

V o r l ä n d e r K., Immanuel Kant. 2 Bde. Leipzig 1924. cf. (Kapitel V: Kant und die Kunst I, 370-405.

B o h n e n b l u s t G., Kant und die Kunst (eine Rede). Luzern 1924.

S c h l a p p O., Kants Lehre vom Genie und die Entstehung der Kritik der Urteilskraft, Göttingen 1901.

S c h ö n d o r f f e r O., Kants Definition von Genie, Altpreuss. Monatshefte XXX, 278 ss.

M a a c k R., Ueber Popes Einfluss auf die Idylle und das Lehrgedicht in Deutschland etc. 1895.

A r n o l d E., Kritische Exkurse im Gebiete der Kantforschung, Königsberg 1894 (p. 193 ss).

P a u l s e n F r., Immanuel Kant. Sein Leben und seine Lehre. Stuttgart 1899 $^{2 \text{ u. } 3}$.

V o r l ä n d e r K. Kant, Schiller, Goethe Leipzig 1923^2.

K a p p s t e i n T h., Schiller. als Philosoph und seine Beziehungen zu Kant (Festgabe der Kantstudien), Berlin 1905.

C o h n J., Das Kantische Element in Goethes Weltanschauung. Berlin (o. J.).

Prof. Dr. phil. J. Eretas.

Kronika.

Kanto 200 m. gimimo sukaktuvių iškilmės Karaliaučiuje[1]).

Dviejų šimtų metų Kanto gimimo sukaktuvių iškilmėms suruošti Karaliaučiaus universitetas ir miestas padarė, ką galėjo, nesigailėdamas darbo nei lėšų.

Patsai iškilmių centrinis punktas, apie kurį turėjo suktis visos iškilmės, išpuolė balandžio 22 d. Bet iškilmės faktinai prasidėjo kur kas anksčiau — balandžio 19 d.

Šeštadienį ir pirmą dieną Velykų, t. y. balandžio 19 ir 20 d. buvo posėdžiai, kur buvo skaitoma visa eilė Kantgesellschaft'o paruoštų paskaitų — prof. Kowalewski (Karaliaučius), Dr. Schröder (Karaliaučius), prof. Lieberto (Berlin) — šeštadienį, prof. Vaihinger (Halle — jo referatą skaitė Lybertas), prof. Kühnemann (Breslau), prof. Adickes (Tübingen), prof. Driesch (Leipzig), prof. Heinrich Stolz (Kiel — jo referatą skaitė prof. Menzer). Visose paskaitose buvo keliama Kanto filosofijos reikšmė įvairiais atžvilgiais. Prof. Lybertas, atidarydamas posėdį, pažymėjo tarp ko kita, kad Kanto filosofijos sekėjų skaičius yra didžiausias; nebent jį viršytų skaičius tik Tomo Akviniečio sekėjų.

Pirmadienį buvo šventinamas Kanto mauzoleus. Prie jo pašventinimo protestantų katedroj vėl buvo keletas prakalbų. Tarp kitų kalbėjo garsusis protestantų teologas prof. Harnack'as. Savo kalboj tarp ko kita išsitarė: „Kaip šv. Praną Asyžietį reikia laikyti dvasios karžygiu religinėj srity, taip Kantą pažinimo srity". Iš kalbų prie mauzolejaus pašventinimo galėjai įgauti įspūdžio, lyg Kantas būtų buvęs ištikimas protestantizmo šulas.

Prie pat Kanto mauzolejo kalbėjo miesto galva Dr. Lohmeyer ir mauzolejo statytojas Dr. Lahrs.

Tą pačią dieną vakare prasidėjo vadinamosios Kanto sveikinimo prakalbos didžioje miesto salėje (Stadthalle), protarpiais muzikai grojant. Čia tarp kitų vėl kalbėjo vyriausiasis miesto galva, Vokietijos vicekancleris, Prūsų ministeris pirmininkas, Prūsų švietimo ministeris. Pasinaudodama sukaktuvių proga Prūsų vyriausybė, nuolat universitetą šelpianti, ir dabar suteikė 75.000 goldmarkių pašalpos.

Toj pačioj salėj ir tą patį vakarą garbės svečiams buvo suruošta susipažinimo vakarienė.

Antradienį, anot paties Karaliaučiaus universiteto rektoriaus ir miesto galvos žodžių, buvo pats kulminacinis Kanto iškilmių punktas. Mat gi, Kantas yra gimęs 1724 m. balandžio 22 d. 5 val. ryto. Šios dienos iškilmės prasidėjo didžiuliame miesto teatre. Prakalbas pradėjo Karaliaučiaus universiteto rektorius protestantų teologijos profesorius Uckeley, Prūsų

---

[1]) Iš pranešimo prof. P. Kuraičio, kuris buvo siųstas šiose iškilmėse atstovauti Lietuvos Universitetui.

švietimo ministeris, Karaliaučiaus universit. prof. Gofdeckemeyer ir Becker. Paskui ėjo sveikinimai visų Vokietijos universitetų ir 11 užsienio šalių.

Vokietijos universitetų vardu sveikino žinomas protestantų teologijos prof. Seeberg; Vokietijos mokslo akademijų vardu — aukščiau minėtasis protestantų teologas prof. Harnack; Kantgesellschaf'o vardu — prof. Menzer; aukštųjų Vokietijos mokyklų — prof. Schenk; ir pagaliau Karaliaučiaus studentų atstovas.

Kai del svetimšalių kalbėtojų — kadangi iš kai kurių šalių buvo po keletą atstovų — nutarta duoti kalbėti tik vienam visos savo šalies sveikinančių įstaigų vardu. Išimtis padaryta tik Rygos Vokiečių Mokslo Draugijos atstovui. Iš Lietuvos buvo nuvykę dviejų įstaigų atstovai: Lietuvos Universiteto — Prof. Kuraitis ir žydų aukštųjų kursų atstovė. Lietuvos Universiteto atstovas prof. Kuraitis pranešė iškilmių rengėjams, kad jis negali tą trumpą laiką (apie 3 min.) panaudoti reikšti dar sveikinimams ir linkėjimams ir tos įstaigos, kuri nėra jo siuntusi. Prašomas pagalios sutiko pabaigti sveikinimų kalbą Lietuvos Universiteto vardu, paskui pridurti trumputį sakinį, kad ta pačia proga paduodama visų žiniai ir linkėjimai žydų aukštosios mokyklos (taip savo įstaigą buvo pavadinusi žydų aukštųjų kursų atstovė). Sveikinimų eilė ėjo alfabeto tvarka. Tokiu būdu Lietuvos Universiteto atstovui teko prabilti septintam iš eilės. Po prakalbos prof. Kuraitis įteikė iškilmių prezidiumui Lietuvos Universiteto adresą tokio turinio:

Didžiai Garbingajam Alberto Universitetui ir didžiai garsiajam Karaliaučiaus miestui Prūsuose.

Lietuvos Universitetas
Kaune.

Lietuvos Universitetas tikru džiaugsmu dalyvauja Kanto jubiliejaus šventėje. Tojo galingos dvasios vyro reikšmė ir nuopelnai liečia ne vien vokiečių mokslą, bet ir viso civilizuoto pasaulio kultūrą. Žmonija šiadien turi dėkingai atsiminti didžiąsias perspektyvas, kurias Kantas yra atskleidęs žmogaus dvasiai apie pasaulio vystymąsi. Dar didesni jo nuopelnai pačiai filosofijai. Kanto įtaka į pažinimo teoriją ir etiką sudarė apsaugos užtvanką galingai iš vakarų atsiritančiai dekadentizmo bangai. Jo kilnios įdėjos atskiro asmens, o taip pat ir ištisų tautų ir tautų bendravimo vertumo atžvilgiu daug padėjo civilizacijos pažangai. Mums lietuviams Kanto gerbimas yra ypač nuoširdus, nes Kantas turėjo didelių simpatijų lietuvių tautybei ir lietuvių kalbai.

Taigi Lietuvos Universitetas nuoširdžiausiai linki, kad didysis Kanto dvasios kūrinys ir toliau darytų savo skatinančią ir keliančią įtaką į žmonijos mokslą. Mes linkime, kad senasis Kanto miestas Karaliaučius su savo taip pagarsėjusiu universitetu, kuriam mes, kaipo kaiminis universitetas, jaučiame didžiausių simpatijų, ir ateity reikštų mokslo kėlimui tai, kuo buvo Kanto laikais. —

Pažymėtina, kad iškilmėse visai nebuvo Prancūzijos, Belgijos, Italijos mokslo įstaigų atstovų. Jiems gal būtų buvę ir labai nepatogu, esant tokiam patriotiniam ūpui susirinkusių vokiečių tarpe.

Pavakare garbės svečiams ir kitiems pakviestiesiems įžymiems asmenims buvo surengti vadinamieji „Kanto pietūs — pupų pietūs" (Bohnenmahl). Čia taip pat buvo prakalbų. Kalbėjo, žinoma, vokiečių universitetų atstovai, kaip ir visose kitose iškilmių dalyse. Užsieniečiams teko pakalbėti viešai tik po kartą.

Tą pačią dieną vakare, svečiai vyko į operą „Fidelio" specialiai parinktą atatinkamai dabartiniam vokiečių patriotiškam ūpui.

Trečiadienį pakviestiems svečiams buvo rodomos ir aiškinamos Karaliaučiaus žymesnės vietos: herzogo Albrechto statyti rūmai, galerijos ir t. t. Aplankyta taipogi senobinių daiktų Prūsų muziejus, valstybinė biblioteka su Kanto palaikų kambariu (tarp tų palaikų yra ir lazda, tabakierka, pirštinės ir kepurė).

Vakare universitetų atstovai ir kiti įžymesnieji asmens buvo priimti Karaliaučiaus provincijos valdžios atstovų.

Po to buvo surengtas Kantui pagerbti studentų vakaras, vadinamas „Kommers". Vakaras, kaip apskritai ir visos iškilmės, pasižymėjo ne tiek linksmumu, kiek patriotinio ūpo žadinimu. Čia kalbėjusieji valdžios, universiteto ir miesto atstovai, visi kreipėsi į mokslus einančią jaunuomenę, kad ji įsidėmėtų Kanto nurodomą pareigos pajautimą, kad išvestų Vokietiją iš dabartinės gedulingos padėties.

Ketvirtadienį Lietuvos Universiteto atstovas prof. Kuraitis, išreikšdamas padėką už svetingumą, padarė vizitą Universiteto rektoriui ir Miesto burmistrui, kurie iš savo pusės prašė pasveikinti Lietuvos Universitetą ir padėkoti už iškilmėse dalyvaujant padarytą garbę.

Vertindami Kanto filosofiją paskaitose ir referatuose vokiečių mokslininkai stengėsi iškelti tuos punktus, kurie gali pagilinti patriotinį jausmą ir duoti dvasios energijai atsparos. Jie rūpinosi įrodyti, kad Kantas neneigęs metafizikos, bet tik stengęsis pastatyti ją ant naujų eti os pagrindų (kategorinio imperatyvo). Kai kurie kalbėtojų, kaip prof. Driesch, pasirodė toli nukrypę nuo pagrindinių Kanto idejų. Minimasis prof. Driesch pažymėjo, kad Kantas ir teoriško filosofijoj neturėjo pagrindo atmesti metafiziką, kad jo kategorijų mokslas labai silpnai pamatuotas, kad ypač šiais laikais reikia žmogaus minčiai pozitingų orientacijai punktų, kurių negalima giliau nusistatyti be teoriško metafizikos.

Iš privačių pasikalbėjimų su daugeliu vokiečių profesorių prof. Kuraičiui teko girdėti daug jų nusiskundimų del esančios filosofijos srity anarchijos, kuri neduoda susitarti filosofams šiaip ar taip prisilaikantiems Kanto pozicijos. Daugelis nurodinėjo, kaip kenkia daugeliui Aristotelio ir Tomo Akviniečio sistemos nepažinimas.

Del Kanto geneologijos viešai nebuvo kalbėta. Tik iš privačių pasikalbėjimų prof. Kuraitis gavo patirti, kad vokiečiai dabar jau daug mažiau kalba apie galimybę Kanto protėvių kilimo iš Klaipėdos krašto.

Iš pasikalbėjimų su vokiečių ir kitų šalių universitetų atstovais (Amerikos, Anglijos, Japonijos, Švedijos, Danijos, Norvegijos, Austrijos) teko prof. Kuraičiui patirti, kaip ypač dabar po karui visur labai yra padidėjęs susiinteresavimas pagrindiniais filosofijos klausimais. Tarp to reiškinio priežasčių paprastai buvo pabrėžiama, kad didysis karas, labai suprantamai yra parodęs sąlyginę medžiaginės kultūros vertę, ir del to daugelio išmokta labiau vertinti dvasios kultūros reikalai ir panorėta čia įsigyti tvirtų

orientacijos punktų; iš viešpatavusios daug kur ir daug kame dvasios kultūros srityje anarchijos stengiamasi pasiliuosuoti, tarp kitko, ypač filosofijos pagalba.

Kanto 200 m. gimimo sukaktuvių minėjimas Lietuvos Universitete.

Lietuvos Universitetas Kanto 200 m. gimimo sukaktuves minėjo iškilmingu Universiteto Tarybos posėdžiu Didžiojoj Salėj gegužės 4 d. 16 val. Be profesorių personalo in corpore, dalyvavo Pavaduojąs Respublikos Prezidentą Seimo Pirmininkas kan. Staugaitis, Žemaičių Vyskupas Karevičius, Ministeris Pirmininkas Galvanauskas, kiti Ministerių Kabineto nariai, svetimųjų valstybių atstovai, nemaža kitų aukštų svečių ir daugybė studentų.

Posėdį atidarė ir prakalbos žodį tarė Universiteto Rektorius prof. Č e p i n s k i s. Jis, pavadinęs Kantą milžinu, pažymėjo jo reikšmę ne tik filosofijai, bet ir kitiems mokslams, ir nurodė Kanto pacifistinių pažiūrų reikšmę. Taip pat pranešė, jog įvykusiose Kanto sukaktuvių iškilmėse Karaliaučiuj Lietuvos Uinversitetui atstovavo trejetas profesorių: Teolog.-Filosofijos fakulteto prof. P. Kuraitis siųstas Universiteto Senato, ir profesoriai Iz. Tamošaitis ir A. Smetona — Humanitarinio fakulteto.

Paskui ėjo pranešimai:

1) Prof. Iz. T a m o š a i t i s skaitė: „Kantas—filosofas“ (atspausdinta šiame „Logo“ sąsiuviny).

2) Prof. B. K u o d a i t i s kalboj „Kantas ir gamtos mokslai“ labai gyvai nagrinėjo Kanto pažiūras į kosmogoniją ir laiką bei erdvę.

3) Prof. Pr. D o v y d a i t i s pranešė apie rezultatus pirmuose „Logo“ sąsiuviniuose paskelbto konkurso Kanto santykiams su Lietuvybe išaiškint. Konkurso paskelbimas buvo ištisai pakartotas žurnale: „Kantstudien“ ir sutrumpintai „Literarisches Zentralblatt'e“ ir „Revue de Sciences Philosophiques et Théologiques“. Konkurso rezultatai užfiksuoti štai kokiu protokolu:

Kaunas, 1924. V. 3.

P r o t o k o l a s.

Kaip skelbta „Logo“ žurnalo redakcijos 1921 metais („Logos“ 1921—1922, 128 pusl.), Komisija spręsti konkurso darbų vertei apie „Kanto santykius su lietuvybe“, susidedanti iš Teologijos Filosofijos fakulteto dekano prof. B. Č ė s n i o, „Logo“ redaktoriaus prof. Pr. D o v y d a i č i o ir Teol.-Filos. fak. prof. P. K u r a i č i o susirinkusi š. m. gegužės m. 3 d. reiškia savo sprendimą del vienintelio konkursui atsiųsto rašto su devizu:

„Das sind die Weisen,
Die durch Irrtum zur Wahrheit reisen;
Die in dem Irrtum beharren,
Das sind die Narren“ (Rückert).

Komisija rado, kad atsiųstasis labai trumputis darbelis (tik pusseptinto puslapio in folio) temos klausimą ima per daug siaurai, nesunaudoja net jau plačiai šiuo klausimu žinomosios literatūros ir su cituojamąja literatūra operuoja kai kur per daug paviršutiniškai. Todel neranda galima pripažinti jam pilnos premijos. Bet vis delto, turėdama galvoj, kad tai

yra vienintelis atsiųstas darbas ir kad jis tinka paskatinimui toliau šį klausimą diskutuot, Komisija nutaria paskirt jam premijos vieną šimtą (100) litų ir išreikšt padėką už pasidarbavimą.

Atplėšus voką, rašto autorium pasirodė esąs Dr. phil. Walter Ehmer, iš Klaipėdos krašto.

Šis komisijos sprendimas paskelbiamas Lietuvos Universiteto Kanto sukaktuvėms paminėti iškilmėse š. m. gegužės m. 4 d. ir „Logo" žurnalo Kanto sukaktuvėms paminėti skiriamajame numery.

Komisijos nariai:
Prof. B. Čėsnys,
Teol.-Filos. fak. Dekanas.
Pr. Dovydaitis,
„Logo" redaktorius.
Pr. Kuraitis.

Toliau 4) prof. Kuraitis skaitė „Kanto reikšmė filosofijos istorijoj" ir 5) Prof. Leonas — „Kanto reikšmė teisės filosofijos istorijoj"; abi šiedvi paskaitos eina šiame „Logo" sąsiuviny.

Po paskutinės paskaitos Rektorius, dėkodamas svečiams už atsilankymą, baigė posėdį 19 val.

Internacinis filosofijos kongresas Neapoly.

1924 metų gegužės mėnesio pradžioje (2—6 dd.) Neapolis iškilmingai šventė savojo universiteto septynių šimtų metų sukaktuves. Fridrikas II Švabas, Romanorum Imperator, Petro de Vinea, valstybės kanclerio, patariamas, 1224 metų birželio 7 dieną įsteigė aukštąją mokyklą—studium generale, kuri yra išlikusi iki šiai dienai ir yra išleidusi visą eilę mokslininkų. Į sukaktuves buvo pakviesti universitetai, akademijos ir, apskritai, visos pasaulinės mokslo įstaigos.

Iš anksto galima buvo tikėtis, kad į iškilmes atvyks nemaža mokslo atstovų; o kad jų dar daugiau sutrauktų ir laiką tinkamai sunaudotų, sumanyta su svečiais pasikalbėti ir mokslo klausimais. Tokiu būdu šalia universiteto iškilmių buvo suruošti ir mokslo kongresai: 1) Mokslo Pažangos IV-29, 2) Internacinis filosofijos 5—9, 3) Akušerijos ir Ginekologijos 2—6, 4) Akių higienos 1—5.

Kalbėsiu tik apie filosofijos kongresą, nes turėjau garbės jame oficialiai dalyvauti kaipo Lietuvos Universiteto Teologijos-Filosofijos fakulteto atstovas.

Iš karto rengėjai manė, kad minėtas filosofijos kongresas neįvyks, nes ilgą laiką niekas į pakvietimus neatsakė. Tik paskutinėmis prieš kongresą savaitėmis pasipylė tokia daugybė norinčių ne tik dalyvauti kongrese, bet ir kalbėti, jog kongreso rengėjai sakėsi atsidūrę sunkioje padėty, nes nelengva pasidarė surasti visiems kalbėtojams vietos ir laiko. Kad visi būtų patenkinti, atsirado reikalas padidinti kongresas sekcijomis, bet ir čia dar pritrūko vietos ir laiko, nes buvo patiekta du šimtu keturiolika referatų. Visa patiektoji medžiaga suskirstyta į dešimtį sekcijų: 1) Metafizikai, logikai ir gnoseologijai teko 26 paskaitos, 2) Estetikai—11, 3) Etikai—7, 4) Religijos filosofijai—26, 5) Teisių filosofijai—10, 6) Mokslų filosofijai ir istorijai—25,

7) Psichologijai—24, 8) Pedagogikai—16, 9) Sociologijai—15, 10) Filosofijos istorijai—36.

Iš šio sąrašo matyti, kad daugiausia filosofų dėmesį patraukė filosofijos istorija, nes daugelis filosofų kitokios filosofijos ir nepripažįsta: žmogaus minties istorija ir sudaranti filosofijos mokslą. Gana daug paskaitų skirta religijos filosofijai, metafizikai, logikai ir gnoseologijai, mokslų filosofijai ir istorijai, psichologijai. Mažiausia kalbėta apie etiką ir estetiką.

Posėdžiai buvo dviejų rūšių: bendri visų sekcijų ir kiekvienos sekcijos atskirai. Prieš pietus buvo bendri, po pietų atskiri posėdžiai. Kalbėta penketa kalbų: italų, prancūzų, vokiečių, anglų ir ispanų. Bendruose posėdžiose perskaityta 19 referatų įvairiais filosofijos klausimais.

Kadangi šiais metais sukanka 650 metų nuo šv. Tomo mirties ir 200 metų nuo Kanto gimimo, tai kongresas iškilmingai paminėjo vieno ir kito nuopelnus filosofijai.

Po pasveikinimų visi kongreso dalyviai susirinko Domininkonų bažnyčioje San Domenico Maggiore išklausyti pagarsėjusio italų mokslininko Gemelli'o paskaitos apie šv. Tomo atliktąjį darbą. Kun. Gemell'is, buvęs gydytojas ir chirurgas, įstojo į Prančiškonų vienuolyną ir dabar yra Milano Katalikiškojo Universiteto rektorius, daug parašęs veikalų savo specialybės srity ir yra labai plačiai žinomas žmogus. Bažnyčia San Domenico Maggiore buvo parinkta paskaitai apie šv. Tomą del to, kad šv. Tomas yra ten gyvenęs ir skaitęs paskaitas; dar ir šiandien yra daug palaikų, kurie primena tuos laikus. Bažnyčia gražiai papuošta senais 16 amžiaus gobelinais labai didelės archeologinės vertės, kuriuose buvo visokiais simboliais išreikštas šv. Tomo gyvenimas. Ties didžiuoju altorium matyt parašas, iš mažų elektros lempučių sustatytas: „Bene scripsisti de me, Thoma!" Šiuos žodžius yra ištaręs Kristus nuo kryžiaus į šv. Tomą, kada jisai meldėsi. Nurodyta buvo vieta ir kryžius, nuo kurio Kristus yra šv. Tomui prakalbėjęs.

Didžiausiu rankų plojimu ir šauksmu „Viva l'universita cattolica di Milano", pasitiko publika kun. Gemellį, kada jis pasirodė sakykloje. Ilgoje kalboje išdėstė šv. Tomo nuopelnus filosofijai, kokias turėjo kliūtis ir kaip jas nugalėjo. Palietė toliau jo minčių istoriją ir užbaigė garbingos ateities pranašavimu Italijai, nes joje, šv. Tomo tėviškėje, pradeda smarkiai plėtotis filosofinė mintis.

Po pietų dar vienas kalbėtojas, E. Gilson'as, išdėstė šv. Tomo humanizmą, nurodė, kaip šv. Tomas, nenaikindamas žmogaus prigimties, mokėjo ją surišti su antprigimtimi ir tokiu būdu ten, kur Aristotelis matė vien pesimizmą, nes nesurado objekto, kuris galėtų pilnai žmogaus troškimus patenkinti, Šv. Tomas, padaręs žingsnį toliau, tą objektą surado ir savo filosofinę mintį apvainikavo optimizmu.

Apie Kantą kalbėjo A. Liebert'as, Leipcigo profesorius ir Kanto Draugijos vicepirmininkas. Plačiai įrodinėjo, kad Kantas nebuvęs racionalistas, bet greičiau antiracionalistas, pakirtęs pamatus racionalizmui, kad apgintų dorą ir moralybę.

V. Giovanni, Torino profesorius, gynė Kanto pažiūras pedagogikoje; tik Kanto principais pasiremiant esą galima nuosekliai išspręsti pedagogikos klausimus.

Kadangi filosofinės medžiagos buvo duota labai daug, tai ji lengvai negalėjo sutilpti kongresui skirtu laiku; dėliai to skubintasi perskaityti refe-

ratai beveik be jokių diskusijų. Kai kuriose sekcijose buvo kilę ir šiokių tokių diskusijų, bet bendruose posėdžiuose nieks jokių diskusijų nekėlė. Apskritai imant, kongresas vengė paliesti klausimus, kurie galėtų sukelti karštų ginčų, laikėsi grynos teorijos ribose, taigi visą laiką kongresistų ūpas buvo geras, vieni kitiems daug gražių žodžių pripasakojo. Didžiausio palankumo reiškė religijai ir neteko girdėti, kad kas nors savo žodžiu būtų ją užgavęs. Rezoliucijose pageidavimų mokslo atžvilgiu nepareikšta jokių, jeigu neminėti atskirų prelegentų pageidavimų, kurie tai darė savo vardu, kongresui rankoms plojant už paskaitą.

Pasinaudodamas ta aplinkybe, kad nieks iš dalyvių nekėlė teisingumo klausimo, nors ir teorijos ribose, išdrįsau tai padaryti aš, nors ir labai trumpais žodžiais. Štai maž daug tos mano kalbos turinys:

Mes, lietuviai, esame dėkingi už mūsų pakvietimą į šį kongresą, nes mes, mažos tautos, daug ko galime laukti iš filosofijos, ir štai dėliai kokios priežasties. Visi tarpusavio ir tarputaučio santykiai privalo remtis teisingumo dėsniais. Ten, kur to teisingumo nėra, ten piliečių ir tautų ramus sugyvenimas išyra, revoliucijos ir karai visumet yra paminto teisingumo vaisiai. Bet kas gali išspręsti, kas teisinga, kas neteisinga? Ar teisininkai? Ne, Gerbiamieji, tūkstantį kartų ne! Paskutiniu laiku teisininkai, neatsižvelgdami į filosofiją, visai prasilenkė su teisingumu; jie yra nukalę ir dar daugiau kala įstatymų, kurie ne kam kitam yra tikę, kaip tik tautoms sprogdinti. Visos tautos kiek galėdamos ginkluojasi skubotai, nervingai, nes jos žino jų teisingumą tiek teturintį vertės, kiek bus pastatyta durtuvų jam paremti. Vargas tad mažoms tautoms ir silpnoms, nes jos visumet bus kaltinamos.

Visos konferencijos, kviečiamos šiandien Europai nuraminti, yra vien tik skraistė, kuria norima pridengti be galo egoistinius galiūnų apetitus. Tik filosofija, dalyko esme pasiremdama, gali išspręsti, kas yra teisinga, kas neteisinga ir duoti pagrindą juridiniams darbams. To dėliai norėčiau pareikšti šiuos pageidavimus:

a) kad kongresas iškeltų reikalavimą, idant visi juristai gerai susipažintų su filosofija prieš pradėdami savo specialybės studijas;

b) kad viso pasaulio mokslininkai nustotų apoteozavę karą, bet prisidėtų visuotinai taikai platint;

c) kad filosofai, kaldami naujas sistemas ir sintezes, atsimintų užsitraukią ant savęs didelę atsakomybę visos žmonijos akivaizdoje, nes mūsų filosofinės idejos, įėjusios į gyvenimą, gali padaryti tą žmoniją laimingą, arba nelaimingą. Bourget'o „Mokinys" gali mums suteikti tuo atžvilgiu labai naudingų refleksijų.

Po tų žodžių prof. Lybertas prezidiumo vardu padėkojo ir pabrėžė, kad jis turėjęs garbės būti prezidiume ir Karaliaučiuje, kada Lietuvos universiteto atstovas kalbėjęs Kanto iškilmėse.

Kongresas pasibaigė bendra ekskursija į Vezuvijaus kalną. Jei dabar, visus kongreso darbus suglaudus, reikėtų nurodyti jo apčiuopiamą naudą, tai sunku būtų tai padaryti. Kongresas gali duoti žymios naudos, bet tik tuose žmogaus gyvenimo reiškiniuose, kur yra reikalo suvienodinti daugelio žmonių valia, kad bendromis jėgomis pasiektų kokį nors tikslą, kaip štai, politikoje, partijų gyvenime, kooperacijoje, luomų reikalų aprūpinime, ir kituose panašiuose dalykuose, kuriuose daugiau veikia žmogaus valia,

negu protas. Bet jeigu paimsime dalykus, kurie privalo būti gryno proto padaras, kaip antai, mokslas, tai kongreso pasekmės yra labai mažos. Psichologijos atžvilgiu tiesiog yra negalimas daiktas, kad mokslininkas, priėjęs prie kokių nors mokslo pažiūrų ilgais darbo metais, galėtų jų nustoti ar kitomis pamainyti vien tik susidūręs kongrese su kitomis mokslininkų pažiūromis. Sekdamas periodinius mokslo laikraščius lygiai tą patį gali sužinoti pas save namie, savo kambary, o gal ir daugiau, negu kongrese.

Dar ir kita kliūtis atsiranda tinkamai pasinaudoti kongreso darbais— tai k a l b a. Kad visi kongreso dalyviai mokėtų vieną kalbą ir ąja kalbėtų, naudos būtų daugiau; bet pasiskirstę į sekcijas ir įvairiomis kalbomis kalbėdami, vieni kitų visai nesupranta. Taip atsitiko ir šiame Neapolio kongrese. Kai kurie sekcijų posėdžiai negalėjo įvykti, nes iš nedaugelio sekcijos dalyvių nė vienas nesuprato prelegento kalbos. Prelegentas, pav., kalba vokiškai ar angliškai saujelei susirinkusiųjų į sekciją italų, kurie, nė vieno žodžio angliškai nesuprasdami, arba tik iš mandagumo klauso, arba paspaudę kepures ieško tokių sekcijų, kuriose galėtų ką nors suprasti. Tokiu būdu ne kartą dėliai klausytojų stokos sekcijos posėdis turėjo nutrūkti. Prie progos reikia dar ir šį faktą pažymėti, kad tikri filosofai profesininkai mažai kreipė dėmesio į paskaitas ir mažai jose dalyvavo. Dažniausiai, savo paskaitą atlikę sprūdo kur į Neapolio apylinkes ir muzėjus pasigėrėti gražumynais ir retenybėmis, palikdami referatus klausyt kitiems, nespecijalistams. Trys ketvirtosios dalys klausytojų visuomet buvo nefilosofai.

Žodžiu, iš internacinio filosofijos kongreso nėra tiek naudos, kiek galima tikėtis skaitant jo programą. Ir iš tiesų, labai gražiai skamba iškelti ir patiekti klausimai, bet jų išsprendimas, vieno kokio prelegento patiektas, niekad nepatrauks visų nuomonių į savo pusę: visas dalykas baigiasi prelegento išklausymu ir delnų paplojimu, kad atlygintų prelegentui už jo pasidarbavimą, bet kiekvienas lieka su savo nuomone. Pastebėjo tai prof. C l a p a r ė d e'as ir metė mintį, kad kongreso metu daugiau reiktų užsiimti terminologijos sutvarkymu, nes dažnai atsitinka, kad tuos pačius žodžius filosofai vartodami ne visi tą patį supranta ir nesusikalba. Be abejo, dažnai taip atsitinka, ypačiai psichologijoje; tačiau Claparėde'o bandymas parodė, kad ir tai negalimas darbas, nes dažnai su žodžio prasme rišasi visa filosofinė sintezė; duodant žodžiui kitą prasmę, reikėtų pakeisti ir savo kai kurias nuomones. Štai gyvas pavyzdys. Kad parodytų, kaip yra svarbus terminologijos nustatymas, Claparėde'as bandė nustatyti vieno termino prasmę, būtent, v a l i o s: kas yra valia ir kada ji apsireiškia? Patiektame Claparede'o išsprendime spindi jo filosofija, kuriai ne visi pritaria. Valia, jo nuomone, tik tuomet veikianti ir pasireiškianti, kada žmogui tenka nugalėti kokia smarki pagunda arba kita kliūtis. Pav.: eina darbininkas su sunkiai uždirbtais pinigais namo; pakeliui visi jo geiduliai traukia jį į smuklę, kad pasilinksmintų ir paliktų uždarbį. Bet štai jam prisimena žmona ir vaikai, kurie laukia jo sugrįžtant. Prasideda jame kova: eit į smuklę ar neiti. Jeigu darbininkas nuveikia pagundą, tai tik tokiomis ir panašiomis aplinkybėmis valia pasireiškianti ir tik tokius veiksmus reikia vadinti valios veiksmais. Visi kiti normalaus žmogaus gyvenimo darbai esą gryni refleksai, nieko bendra su žmogaus valia neturį.—Priimti tokia prasme ne tik valios, bet ir kitus filosofinius terminus būtų lygu iš visų filosofijos sistemų sudaryti vieną. Šis dalykas niekad neįvyks ir nėra ko apie jį svajoti.

Teigiama kongreso nauda yra ta, kad mokslininkai arčiau susieina, pasikalba, vieni kitais susidomi, taigi, paskui laikraštyje vienas kito vardą radęs jau atsimena, kaip tas žmogus atrodo. Dėliai to kongresininkų niekad nepritruks: ir šiame kongrese, Amerikos atstovui pageidaujant, pareikštas noras ateinantį filosofijos kongresą padaryti Amerikoje, su kuo visi mielai sutiko.

Svečius italai priėmė labai maloniai, suteikdami jiems visokių palengvinimų, leisdami keturias dienas dovanai važinėtis tramvajais, pavėžindami po įplauką, duodami svečių dispozicijon didelį laivą, kuriuo teko padaryti apie 200 kilometrų jūrose, specialiai ekstra-traukiniais, be mokesnio pavėžindami į Pompėją. Be to, sename atkastame amfiteatre buvo suruošti olimpiniai žaidimai. Už trečdalį kainos galima buvo nuvažiuoti į Vezuvijaus kalną. Universitetas nuo savęs, miestas vėl nuo savęs vaišino svečius labai gražiai ir turtingai suruoštomis puotomis; leista buvo lankyti dovanai muzėjai, žodžiu—širdingumo labai parodyta. To dėliai reikėjo ir kai kuriuos trūkumus dovanoti ir ramiai nukęsti, būtent—tvarkos trūkumą universiteto rūmuose, ir visišką nepasisekimą olimpinių žaidimų.. nereikalingai tik visa diena buvo sugaišta.

Bendras įspūdis lieka toks, kad italai smarkiai žengia pirmyn visose srityse ir, rodos, netolimas yra laikas, kada italai susilygins su prancūzais, o gal juos dar ir pralenks.

J. Vaitkevičius.

Literatūra.

(Tęsinys iš „Logo" 1923 m. 173 pusl.)

Šiojo, Kantui paminėti skirtojo „Logo" sąsiuvinio literatūros skyriuj seka pakalbėt ne apie kurią kitokią, kaip apie kantinę filosofijos literatūrą. Tos literatūros jau nuo seniau buvo nemaža. O kai praeitojo šimtmečio pabaigoj Vokietijos filosofijoj pasklydo ir supopuliarėjo obalsis „Zurück zu Kant!", tai kantinės literatūros pasisėjo ištisas miškas. Visos šios literatūros branduolį turėjo sudaryt naujas, kiek galima pilnas paties Kanto veikalų išleidimas, kurio darbo ėmėsi Prūsų Mokslo Akademija; o tokiu punktu, iš kurio nuolat būtų galima apžvalgaut kantinės literatūros tą mišką, turėjo tarnaut prieš pat mūsų šimtmečiui prasidedant įsikūręs specialiai Kanto filosofijai studijuot pavestas periodinis organas, pavadintas

Kantstudien. Philosophische Zeitschrift*).

Jį pradėjo leist 1897 m. paskiau kaip „alsobistas" (Philosophie des „Als Ob") pagarsėjęs Hallės univ. prof. H. Vaihinger'is. Savo redakcijon ir bendradarbių eilėsna šis žurnalas netrukus sutraukė visus ne tik

*) Kelis kart keitęs savo leidžiamąją firmą ir redakcijos sąstatą, šių 1924 m. 1-se knygose, savo vyriausiais redaktoriais šis žurnalas žymėjo prof.dr. M. Frischeisen-Köhler'į († 1923. X. 22) ir prof. dr. Liebertą, o redakcijos kolegijoj stovėjo E. Adickes, J. E. Creighton, R. Eucken, P. Menzer, A. Riehl. Firma: Pan. Verlag, Rolf Heise, Berlin.

tai Vokietijos, bet ir kitų kraštų kantininkus „Kanto Studijos“ nuo pat savo ėjimo pradžios siekdavo paliest ir plačiau filosofijos problemų, nei kokios ir kiek jų telpa tiktai Kanto filosofijos rėmuose (žinoma, ir tas visas problemas gvildenant kantizmo šviesoj), ir šiandien šis žurnalas tikrai yra patsai rimčiausias vokiečių filosofijos organas (nearistoteliškos - tomistiškos filosofijos srity). Jo paskiausių metų veidą parodys, antai, sąrašas straipsnių, įdėtų paskutiniais dvejetą metų. Štai jie:

1922 (žurnalo ėjimo 27-ji) m.: G. Lasson, Kritischer und spekulativer Idealismus. — A. Müller, Strukturwissenschaft und Kulturwissenschaft. — E. Ungerer, Der Darwinismus und die logische Struktur des biologischen Artsbegriffs.—K. Sternberg, Die philosophischen Grundlagen in Spenglers „Untergang des Abendlandes“. — G. Gurwitsch, Kant und Fichte als Rousseau - Interpreten. — S. Marek, Grundbegriffe der Rousseauschen Staatsphilosophie. - E. v. Aster, Zur „Antinomie in Problem der Gültigkeit“. — E. Troeltsch, Die Logik des historischen Entwicklungsbegriffs.—K. Joel, Das logische Recht der Kantischen Tafel der Urteile. — E. Adickes, Die Lehre von der Wärme von Fr. Bacon bis Kant. — H. Scholz, Zur Analysis des Relativitätsbegriffes. — A. Liebert, Mythus und Kultur. — E. Utitz, Zur „Als Ob-Theorie“ in der Kunstphilosophie. — E. v. Aster, Realismus und Positivismus.

1923 (28-ji) m.: R Kynast, Zum Gedankengang der Kritik der reinen Vernunft. — H. E. Timerding, Kant und Gauss. — G. Anderson, Kants Methaphysik der Sitten — ihre Idee und ihr Verhältnis zur Ethik der Wolffschen Schule. — G. Rosenthal, Schiller und Kants Kritik der reinen Vernunft. — Th. Ziehen, Zum Begriff der Geschichtsphilosophie. — R. Carnap, Ueber die Aufgabe der Physik und die Anwendung des Grundsatzes der Einfachtsheit. A. Nobel, Relationsurteile als synthetische Urteile a priori. — M. Faerber, Eindeutigkeit und Relativitätstheorie. — P. Hofmann, Zur Antinomie im Problem der Gültigkeit. — R. Jelke, Die Realisierung in Natur- und Geisteswissenschaft. — J. Spindler, Das Problem des Schematismuskapitels der Kritik der reinen Vernunft. — F. Sander, Zur Methodik der Rechtswissenschaft. — E Muthesius, Zur Dialektik der Einheit des Praktischen und Theorischen—W. Feilchenfeld, Leibniz und Henry More. — H. Lipps, Bemerkungen zu der Paradoxie des „Lügners“. — H. Hess, Epochen und Typen der philosophischen Historiographie. — A. Messert, Rickert und der kritische Realismus.—H. Dingler, Theorie und Empirie. — A. Liebert, Zu Wilhelm Diltheys Gesammelten Schriften. — W. Kinkel, Paul Natorp und der kritische Idealismus. — M. Ettlinger, Zum 70. Geburtstag Clemens Baeumkers.

Toki straipsniai. Po jų dar eina labai platus recenzijų skyrius, kame aprašomos knygos iš įvairių filosofijos sričių, paskui autoreferatai, įvairūs pranešimai ir kiti smulkūs dalykai. – Žurnalas išeina du kart per metus dvilypiais sąsiuviniais.

Kanto sukaktuvių leidiniai.

1924 m. „Kantstudien“ 1-sis dvilypis sąsiuvinis išėjo kaipo jubilejinis sąsiuvinis Kanto 200 m. gimimo sukaktuvėms paminėt. Be eilinių smulkmenų čia eina toki straipsniai: P. Menzer, Kants Persönlichkeit. — H. Scholz,

Das Vermächtnis der Kantischen Lehre vom Raum und von der Zeit.—E. A d i c k e s, Kant als Naturwissenschaftler. — M. D e s s o i r, Kant und die Psychologie. — H. H e i m s o e t h, Methaphysische Motive in der Ausbildung des kritischen Idealismus. — H a r t m a n n, Diesseits von Idealismus und Realismus.—H. S t e p h a n, Kant und die Religon. — F. K a u f m a n n, Kant und die reine Rechtslehre. — C. A. E m g e, Das Eherecht Immanuels Kants.—E. K ü h n e m a n n, Kant und die deutsche Kultur. — H. Y. G r o e n e w e g e n Der erste Kampf um Kant in Holland. — T h D e m m l e r, Emanuel Bardous Kantbüste vom J. 1790 (Specialus sąsiuvinis buvo iš'eistas ir 1904 m anto 100 m. mirties sukaktuvėms).

Kitą stambų jubilejinį leidinį šioms sukaktuvėms išleido pats Karaliaučiaus universitetas. (Immanuel Kant. Festschrift zur zweiten Jarhundertfeier seines Geburtstages. Herausg. von der Albertus-Universität in Königsberg i. Pr. 1924, Leipzig, Dieterich 270 pusl. 8°). Štai jo straipsnių sąrašas:

A. G o e d e c k e m e y e r, Kant und die geistige Lage der Gegenwart— E. B i c k e l, Inlocalitas. Zur neupythagoreischen Methaphysik. — W. E i t e l, Ein Dokument zur Behandlung mineralogischer Gegenstände in Kants Vorlesungen über die physische Geographie. — H. H e i m s o e t h, Persönlichkeitsbewusstsein und Ding an sich in der Kantischen Philosophie. — A. K o w a l e w s k i, Die verschiedenen Arbeitsformen der Philosophie und ihre Bewertung bei Kant. — E. M e y e r, Kant und der Okkultismus. — H. R u s t, Kant und Kalvin. — W. S a u e r, Neue Horizonte der Kopernikanischen Wendung. Ein transzendentalphilosophischer Beitrag zur Lehre von den Grundgezetzen und von den Werten. — F. E. O t t o S c h u l t z e, Ueber die Bedeutung der psychologischen Grundbegriffe in Kants Grundlegung zur Methaphysik der Sitten. — M. S c h u l z e, Das „radikale Böse“ und die „Wiedergeburt“.—K. U n g e r, „Der bestirnte Himmel über mir...“ Zur geistesgeschichtlicher Deutung eines Kant-Wortes.

(Specialus leidinys su 15 ka straipsnių, iš viso 374 pusl. didumo, buvo Karaliaučiaus universiteto išleistas ir 1904 m. Waisenhaus, Halle).

Specialų sąsiuvinį dabartinėms sukaktuvėms išleido dar ir žurnalas „Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie“ (Verlag W. Rothschild, Berlin-Grunewald). Tai yra XVII-jo tomo 3 sis to žurnalo sąsiuvinis. Jo turinys:

H. V a i h i n g e r, Pessimismus und Optimismus vom Kantschen Standpunkt aus. — C. A E m g e, Das Unendliche bei Novalis —M. S a l o m o n, Recht und Kritik. — A K o w a l e w s k i, Kants Gedanken über philosophische Geisstespflege. — E. J u n g, Des „Gesetz“ der Geschichte; oder über die wollenbestimmten (wertenden) Vorannahmen alles geschichtlichen Erkentnistrebens. — L. W a l d e c k e r, „Die wahre Politik kann keinen Schritt tun, ohne vorher der Moral gehuldigt zu haben“. — E. R i e z l e r, Apriorisches im Recht. — W. S a u e r, Uebersicht über die gegenwärtigen Richtungen in der deutschen Rechtsphilosophie.—H W o l f f, Das selbstinteresse bei Adam Smith und das Kants kategorischer Imperativ. — L. S p i e g e l, Kants Massregelung. - G. R a d b r u c h Rechtsidee und Rechtsstoff.—A. D y r o f f, Zu Kants Strafrechtstheorie. - H. K e l s e n, Die Lehre von den drei Gewalten oder Funktionen des Staates. — P. M e n z e r, Gedanken über Kant. — R. J o e r g e s, Zur Philosophie der Rechtsquellen.

Nevokiečių kalba rimtą jubilejinį šių Kanto sukaktuvių leidinį išleido Milano Katalikiškasis Universitetas: (Immanuel Kant (1724—1924). Volume commemorativo del secondo centenario della nascita. A cura del P. Agostino Gemelli, O. F. M., Milano, Societa editrice „Vita e Pensiero". 1924, 323 pusl. (Publicazioni dell' Universita Cattolica del Sacro Cuore. Vol. VII). Jo turinys:

A. Gemelli, Il nostro punto di vista nello studio della filosofia Emmanuele Kant.—M. Casotti, Kant ieri ed oggi di fronte al pensiero Cristiano —L. De Simone, L'unità della filosofia di Kant nelle tre critiche.— E. Chiocchetti, La „critica della ragion pur a" nella filosofia del Galluppi e del Rosmini. — A. Masnovo, Apriorismo c... apriorismo. — P. Rotta, Platone e Kant. — U. Padovani, La religione nei limitti della ragione. G. Rossi, Il problema dell'esistenza di Dio nelle varie fasi del pensiero kantiano. — G. B. Biavaschi, Il sistema politico nella filosofia di E. Kant. — U. Pucci, La pedagogia di Kant.

Menkesnis yra toms sukaktuvėms pavestas specialus numeris prancūziško žurnalo „Revue de Méthaphysique et de Morale" (Secrétaire de la Rédaction: M. Xavier Léon. Librairie Armand Colin, Paris 31 Année, Nr. 2, April-Juin 1924, 133-371 p.). Turinys: L. Brunschvicg, L'idée critique et le systéme kantien. — J. Nabert, L'expérience interne chez Kant. — L. Robinson, Contribution a l'histoire de l'évolution philosophique de Kant. – Th. Ryyssen, Les origines kantiennes de la Société de Nations.

Kitokia literatūra.

Apie įvairiopą literatūrą, išėjusią šių Kanto sukaktuvių progą, vienas apžvalgininkas šitaip sako: „Milžiniškam Kanto literatūros medžio liemeniui 1924 m. priaugino ypatingai storą metinį žiedą. Kiek pašauktieji ir nepašauktieji paleido rinkon paskaitų, iškilmingų kalbų, pamokomų raštų, tekstų išleidimų ir k., tai jau jų vieni vardai pripildo didelį katalogą. Kas čia žinos, kiek iš tos literatūros turės patvarios vertės ir kiek jau šiandien vėl eina makulatūrai?" Rimčiausių veikalų ir straipsnių žiupsnis jau surašytas šio leidinio 89-me puslapy, tatai jų ir nekartosime. Nebent tik pridėsime trejetą paskiausiai išėjusių ir į aną sąrašą nepatekusių veikalų, būtent:

1) Max Wundt, Kant als Methaphysiker. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Philosophie im 18. Jahrhundert. Stuttgart, Enke, 1924.

2) Max Küenberg, S. J. Ethische Grundfragen in der jüngst veröffentlichten Ethikvorlesung Kants. Innsbruck, Rauch, 1925.

3) Erich Adickes, Kant als Naturforscher. 2 Bände. Berlin, W. de Gruyter 1924—1925.

Lietuvių literatūra apie Kantą.

a) Del Kanto kilmės.

1) V. Perkūnas, Kur Kantas gimė? Viltis 1910 m. 30 Nr.

2) A. Jakštas, Prie Kanto kilmės klausimo. Draugija 1910 m. 41 Nr. 74—75 p.

3) Pr. Penkauskas, Lietuvių tautos dvasia istorijos šviesoj. Kaunas 1919 m. Apie Kantą 11—12 pusl.

4) J. Remeika, Kanto mintys apie prūsų lietuvius. Ateitis 1923' 299 - 300.

b) Apie Kanto filosofiją ir mokslą.

1) J. Lomanas, Kantizmas ir moderninė pasaulėžiūra. Draugija 1922' 178—191, 259—274

2) P. Kuraitis, Per Kantą į Ničę (Iš modernosios etikos plėtotės). Logos I—II, 64—71.

3) P. K(uraitis), Del šiųmetinių Kanto sukaktuvių. Ateitis 1924, 290—297.

4) A. Sm(etona), Kantas ir jo reikšmė. Tautos Vairas 1924 m. gegužės m. 1 d. 1—5 pusl.

5) Iz. Didžiulis, Imanuelis Kantas. Ten pat 6—8 p.

6) J. Tumėnas, Imanuelis Kantas. Milda 1924 m. 1 Nr. 24 ir 26 p.

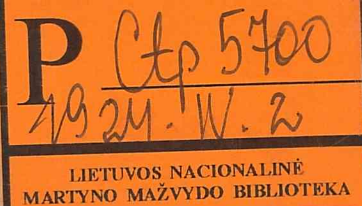
7) Vl. Lazersonas, Kanto mintys ir patarimai auklėjimo klausimais (I. Kanto 200 metų nuo gimimo dienos sukaktuvėms paminėti — Lietuvos Universiteto psichologinė-pedagoginė laboratorija). Kaunas 1924

8) M. Baumgartner, Kantas ir Dievo įrodymai. Logos 1925, 32—42 p.

9) Pr. Dovydaitis, D. ir V. Jasaitis, B. Kuodaitis Č. Pakuckas, A. Puodžiukynas ir k. Apie Kanto darbus gamtos ir gretimų mokslų srity. Kosmos 1925 m. 5 Nr. (265 pusl. ir t.), kuris, leidžiamas Kanto 200 m. gimimo sukaktuvių proga, be Kanto gamtamokslį liečiančių klausimų, pavedamas dar ir šių dienų kosmogoninėms problemoms apskritai.

10) J. Eretas, Apie Kanto santykius su poezija, muzika, ir k. Logos 1925.

LOGOS

Filosofijos laikraštis, vienintelis lietu

1921—22 išėjo dvejos knygos, viso 224 pusl., kai
1923 m. išėjo vienerios knygos, didumo 175 pusl., kaina 10 litų.
1924 m. išėjo dvejos knygos, didumo 168 pusl., kaina 10 lit.
Visas „Logos" sukrautas Šv. Kazimiero Draugijos knygyne Kaune, Rotušės Aikštė Nr. 6 ir jo skyriuose. Reikalauti visuose knygynuose.

Visose jau išėjusiose „Logo" knygose (be šiųjų) yra štai kokių studijų iš įvairių filosofijos sričių.

Įvedamieji filosofijos klausimai.

Filosofijos kilmė, jos sąvoka, darbo sritys ir uždaviniai (Pr. Dovydaičio).—Filosofijos supratimas ir jos santykis su kitais mokslais (Pr. Kuraičio).—Filosofija ir mūsų gyvenimas.—Filosofijos mokslo ypatybės. Pasaulėžiūra ir filosofija (St. Šalkausko).—Filosofija, jos apibrėžimas ir padalinimas (Iz. Tamošaičio).—Tiesos pažinimas (Pr. Savickio). Ar esama tautinės filosofijos (įvairių autorių).

Logika ir psichologija.

Logika ir psichologija (Iz. Tamošaičio).—Fizinė ir psichinė realybė.—Sielos sąvoka mūsų laikų psichologijoj.—Psichiškos laisvės bruožai (M. Reinio).

Gnoseologija.

Šių dienų gnoseologijos padėtis ir svarbesnieji joje orijentacijos punktai (Pr. Kuraičio).—Kriterijologijos problema (Iz. Tamošaičio).—Keli bendrosios gnoseologijos bruožai (Pr. Kuraičio).

Gamtos filosofija.

Gamtos mokslas ir metafizika.—Idealingas gamtos supratimas pirmiau ir dabar.—Keli modernosios fizikos pasaulėvaizdžio bruožai pagal Nernstą.—Mechanistinės ir vitalistinės srovės bijologinių teorijų šviesoj.—Materijalizmo nugalėjimas šių dienų bijologijoj.—Darvino pozicija del tikėjimo į Dievą.—Filosofiškos ir teleologiškos skruzdžių svetingumo problemos pagal Vasmano tyrinėjimus (tai vis įvairių rimtų autorių Pr. Dovydaičio sulietuvintos studijos).—Iš Einšteino reliatingumo teorijos santykių su filosofija ir pasaulėžiūra.—Matematika ir pasaulėžiūra (O. Folkio).—Priežastingumo klausimu (M. Reinio).

Estetika ir religijos filosofija.

Grožio ir meno kuriamosios dailės reikšmė (V. Mykolaičio).—Filosofišką literatūros kritiką bekuriant.—Filosofija ir poezija (J. Ereto). — Jausmo religija (Pr. Kuraičio).

Etika ir teisės filosofija.

Per Kantą į Ničę (Pr. Kuraičio).—Gamtos mokslo ir istorijos materijalizmas (Kronenbergo).—Natūrinė teisė krikščionybės šviesoj (Hohenlojės).—Prigimties teisės filosofijos šviesoje (J. Vaitkevičiaus).—Dantė kaip teisės filosofas (A. Dyrofo).—Iš socijologijos istorijos ir problemų (V. Šmidto).

Filosofijos istorija.

Idealizmas filosofijoj ir jo istorija (J. Donato).—Alfredo Anglo psichologinės ir fizijologinės pažiūros (A. Gylio).—Dantės pozicija į filosofiją (M. Baumgartnerio).—Vl. Solovjovo pažinimo teorija (Iz. Tamošaičio).—Iš šių dienų filosofų gyvenimo ir darbų: W. Wundt, W. Windelband, G. Simmel, G. v. Hertling, J. Kohler, H. Lammasch, R. Stölzle, E. Boutroux (Pr. Dovydaičio).

„Šviesos" spaustuvė, Kaunas, Jakšto gatvė Nr. 2. Tel. Nr. 26.